

AIDAI

1954

NR. 4

TURINYS

Visas nuotraukas darė Vytautas Maželis, išskyrus "Aldoną" ir vysk. P. Būčio portretą.

APRIL, 1954

AIDAI-ECHOES, cultural magazine published monthly, except July and August, by the Franciscan Fathers, Kennebunk Port, Maine. Subscription $6.00, single copy 60c. Entered as second class matter at the post office at Kennebunk Port, Maine, February 7, 1950, under the act of March 3, 1879. Additional entry at Brooklyn, N. Y.

AIDAI

MĖNESINIS KULTŪROS ŽURNALAS

1954 METAI BALANDŽIO MĖNUO NR. 4 (70)

PAX VOBISCUM

BERNARDAS BRAZDŽIONIS

TEATEINA TAVO KARALYSTĖ

Skelbdamas Tave, kaip šventas Jonas,
Atėjau prie žydinčio Jordano —
Teka upė metų milijonuos,
Teka mano dienos, Dieve mano...

O kur Tu, skaistus sūnau Betliejaus,
O kur Tu, alyvos žiede, Kristau?
Šaukiam fariziejai, šaukiam mylimieji:
— Teateina Tavo karalystė...

JĖZUS SINAGOGOJ

Išminčiai, išmintį iš knygų sėmę,
Kur dingo jūsų Dievas? Jo nėra.
Jūs kaip žmogaus širdies didžiausią dėmę
Nuplovėt Jį ir džiaugiatės: tyra

Širdis. Ir žodžiai jūsų tyro vario
Tarp sinagogos sienų įkyriai,
Beprasmiškai, kas nesveriama, sveria
Ir tampa negyvais. Ir kaip taurėj

Nuodų ir velnio džiaugsmo kupinoj
Gyvenimo nerado tūkstančiai, taip čia
Krūtinėj dieviškojo Kūdikio jaunoj

Neranda rabinai dėmės; skaisčia
Tikėjimo ugnim jo, vaiko, žodžiai žėri.
Ir niršta jie varduos Talmudo pasinėrę.

KRIKŠTYTOJAS

Nuskęs diena, ir vandens Galilėjos
Neras dugnan nuskendusios dienos,
Pakrančių nendrėse užmigęs tyrų vėjas
Skaisčios skenduolės vardo nežinos...

O mes, Rebeka, per nakties pasaulį
Raminsim eidami širdžių žaizdas,
Kad neužstotų žmogui Dievo saulės,
Žvaigždžių pririnksim kupinas maldas.

Kad neužstotų Dievo saulės skausmas,
Kad neužstotų meilė, nei puota,
Kad neužstotų Dievo saulės džiaugsmas,
Kad neužstotų laimė prarasta,

Kad neužstotų auksas augšto sosto,
Kad neužstotų turto vergija,
Kad neužstotų molai melo uostų,
Kad neužstotų elgetos gija...

...Užmigo nakčiai vandens Galilėjos
Ir miega usnys žemės ir žmogaus,—
Tik krikšto krislas krinta nesilsėjęs
Iš amžiais budinčio dangaus.

PIRMAS SEKMADIENIS

Be Viešpaties jie buvo mirę visą dieną,
Neradę rytą Jo po antkapiu akmens;
Ir netikējo jie Marijai Magdalenai,
It pasakai apylinkių piemens;

Ir netikējo jie Joanai ir Jokūbo
Dievotai motinai Marijai, ir tada,
Kai patys parnešē namo marškonį rūbą,
Dar jų tikējimo nebuvo gimus valanda.

Ir niekur jie, vienuolika, nerado
Ramybēs ir vilties, našlaitiškai vieni,
Ir prakeikimas, rodēs, amžiais širdį maus;

Į aukso viltį būtų virtęs luitas ledo
Ir nesutirpęs amžių pragaro ugny...
Ir atsitiko tai — miestelyje Emaus...

JĒZUS PRIE SAMARIJOS ŠALTINIO

Esu aš gyvojo gyvenimo šaltinio
Versmē; kas gers, tikēdamas mane,
Kaitroj keliaudamas į tolimą tēvynę
Netrokš ir nesuklups po saule ugnine.

Esu srovē aš upēje Jordano,
Esu Genezareto ežero banga,
Esu vanduo aš viso okeano,
Kur supasi saulēleidžiai degą

Ugnim nualpusios dienos ir paskutiniais
Į naktį skęstančiosios žemēs atdūsiais,
Esu vidurnaktį nemiegantis šaltinis,
Kurio čiurlenimo, pabudusi, klausais;

Ir jis tau primena — tai mano balsas gyvas,
Ir jis tau primena — tai Viešpaties naktis,
Ir nepili sauson lempelēn tu alyvos:
Tamsoj nušvinta tau juodžiausia paslaptis —

Esu aš šulinio Samarijos giliausia

Gelmē, kur amžių amžiais neišdžius,,
Ir randa tas mane, kas sieloj kelio klausia,
Ir girdau širdį aš žmogaus, ir girdau žemēs paukštį,
Ir tyruliuose šaukiančius mane medžius.

RAMYBĒ SU JUMIS

—Pabūki, Jēzau,— prašē Jį minia apstojus,—
—Pabūki, Jēzaus, visą dieną su mumis...
Ir plovē Jam Genezareto bangos kojas,
Gražiai giedodamos sidabro vilnimis.

O buvo Jam pabodę Kapernaumo sinagogos,
Pavydūs Senojo Įstatymo sargai,
Ir tarē: "Aiman, žemas jūsų rūmų stogas,
Ir jūsų žodžiai skamba tartum pinigai..."

Ir pasidarē jie pilni didžios rūstybēs,
Ir tarē: "Eik iš mūsų Viešpaties namų!"
Ir tarē Jēzus: "Mano žmonēs paprasti bus
Žvejai ir nusidējēliai — pas juos einu".

Ir Jį laukų taku keliaujantį lydējo
Akli ir lozoriai ir piemenys bandos,
Ir Jį netikę muitininkai įtikējo
Nuo sutikimo pirmutinēs valandos.

Ir plovē Jēzaus kojas vandenys Genezareto,
Gražiai giedodami sidabro vilnimis,
Lyg jie palaiminimu tuo minioms žērētų:
RAMYBĒ SU J UMIS,

RAMYBĒ SU JUMIS...

50 METŲ SPAUDOS LAIMĖJIMO SUKAKTĮ MININT

VACLOVAS BIRŽIŠKA

Anei rašto anei druko
mums turėt neduoda,
tegul, sako, bus Lietuva
ir tamsi ir juoda.
A. Baronas

Šiuo metu Lietuvai gyvenant sunkiausius priespaudos metus, kada ir jos spauda yra faktiškai uždrausta, nes tai, kas dabar Lietuvoje leidžiama, kad ir nespausdinama kol kas maskolių raidėmis (nors 1940 m. jau buvo gaivinama mintis į lietuvių raštus tas raides įvesti), bet faktiškai nėra lietuviška, o tik lietuvių kalbos žodžiais išversta ta pati rusų bolševikinė spauda, pravartu prisiminti ir anuos kovos už lietuvių knygą metus, juo labiau, kad toji kova ir šiems laikams galėtų duoti nemaža sektinų pavyzdžių.

Visoje Europos istorijoje lietuvių spaudos uždraudimas ir su juo susieta kova neturi sau lygių pavyzdžių. Tiesa, dar senais laikais turkams užvaldžius Balkanų slavų gyvenamus kraštus, ten buvo draudžiamas savasis raštas, bet jo vietoje jiems nebuvo primetamas turkų-arabų raštas ir tas uždraudimas nebuvo išsiliejęs, kaip lietuviuose, į kovą už savo spaudą.

1.

Pats lietuvių spaudos uždraudimas yra susietas su bendra, jau XIX m. pirmoje pusėje išryškėjusia Rusijos politika, siekiančia surusinti visas jos pasigrobtas tautas ir savo įtaką išplėsti ir į visas slavų tautas, gyvenančias ir už Rusijos imperijos ribų. Viena priemonė tam tikslui pasiekti turėjęs būti — joms visoms ir rusiškųjų rašmenų primetimas.

Toje srityje pirmieji, nors ir neoficialūs, bet privatiniai bandymai buvo daromi jau XIX a. pradžioje. Pvz. Vilniaus universiteto profesorius Bobrovskis, kad ir pats ne rusas, bet po savo kelionių į pietų slavų kraštus susižavėjęs rusų tautos "misijos" idėja, jau Vilniuje veikdamas, mėgino sudaryti atsirėmusį rusų kirilica lenkišką raidyną. Tas jo projektas teliko viena kabinetine fantazija. XIX a. viduryje rusų administracijai atkreipus dėmesį į įvairias Pavolgio suomių-ugrų ar totorių kilmės tauteles, pirmieji jiems skiriami tikybiniai raštai buvo visi spausdinami rusų raidėmis. Tos raidės ten ir prigijo, nesukėlusios jokio pasipriešinimo, nes buvo vienintelės joms žinomos raidės, prieš tai joms iš viso jokio kito savo rašto neturėjus.

Greitai po 1863-1864 m. sukilimo tas pats Stanislovas Mikuckis, nelemtai Muravjovui pasitarnavęs, įvedant į lietuviškus raštus rusų rašmenis, buvo Varšuvos valdžios organams 1868 II 24 davęs pasiūlymą į lenkų raštus įvesti rusiškas raides. Buvo išspausdinta lenkų kalba keletas pradžios mokykloms skiriamų vadovėlių rusiškomis raidėmis, bet iš to sumanymo nieko neišėjo ne vien dėl to, kad tuo laiku rusų valdomoj Lenkijos dalyje lenkai turėjo plačiai išsivysčiusią savo periodinę ir neperiodinę literatūrą, bet ir dėl to, kad rusų raides jiems primetus, jie būtų galėję tenkintis ir knygomis ir laikraščiais, kurie buvo spausdinami austrų ir prūsų valdomose Lenkijos dalyse.

Gudams, kurie savo jau nuo XVI a. spausdinamoj daugiausia tikybinio turinio literatūroje patys vartojo tuos pačius rusiškus kirvukus, XIX a. buvo uždrausta bet ką spausdinti lotynų raidėmis. Ir tai savaime jokio pasipriešinimo nesukėlė, kadangi visi raštingi gudai, kurių iš viso nedaug tebuvo, patys vien tiktai rusiškas raides tepažinojo. Pagaliau rusams laikant ukrainiečius ne savarankiška tauta, bet tų pačių rusų atskala, kalbančia tik rusų kalbos tarme, ukrainiečiams buvo vien uždrausta ukrainietiškai spausdinti literatūros ir mokslo vadovėlius. Šis uždraudimas tik pažadino ukrainiečių literatūros suklestėjimą austrų valdomoj Rytų Galicijoje.

Tik vieniems lietuviams buvo pritaikytas visiškas uždraudimas vartoti savo spaudoje lotynų raides, kurių vietoje mėginta jiems įbrukti rusišką raidyną.

2.

Jau 1863 m. žinomas rusofilas Hilferdingas paskelbė raštą "Litva i Žmu', kuriame buvo iškėlęs mintį, kad norint panaikinti lenkų įtaką lietuviams, reikia kelti lietuvių kalbos vaidmenį Lietuvoje, jos dėstymą įvesti ne vien į pradžios, bet ir į augštesniąsias mokyklas ir net universitetuose įkurti lietuvių kalbos katedras, kad tuo būdu iš mokyklų išstumus lenkų kalbą. Hilferdingas teigė, kad tuo keliu einant, lietuviai patys bus rusų valdžiai už tai dėkingi, suartės su rusų tauta ir su pravoslavija, o paskiau ir patys

virs rusais. Ir čia viena priemonių, kuri būtų galėjusi tokią lietuvių tautos evoliuciją pagreitinti, turėtų būti įvedimas į lietuviškus raštus rusiškųjų rašmenų.

Gausiems tuo laiku Lietuvoje rusifikatoriams atrodė, kad lietuviams bus nesunku tas rusiškas raides primesti, visų pirma dėl to, kad jie turėjo tuo laiku kiek žinių apie tikrąją lietuvių raštijos buitį.

Mat, jie galvojo, kad lietuviai lengvai sutiks "lenkiškai lotyniškas raides" pakeisti rusiškomis nors ir dėl to, jog ir anas raides lietuviai, palyginti, neilgai tevartojo. Tikrai, dar ligi antros XVIII a. pusės beveik visose Vilniuje spausdinamose lietuviškose tikybinėse knygose buvo vartojamos gotinės raidės, beveik tokios pat, kaip ir Mažojoje Lietuvoje. Kita vertus, tie rusifikatoriai manė, kad visą lietuvių literatūrą tesudarančios trys knygos — maldaknygė, elementorius ir kalendorius, be kurių lietuvių liaudis negalėsianti išsiversti. Taigi, jei bus uždrausta jas spausdinti "lenkiškomis" raidėmis ir jų vietoje tos pačios knygos bus atmuštos rusų raidėmis, tai savaime lietuvių liaudis turėsianti jas priimti, nes senųjų jau niekur negalėsianti gauti. Pagaliau nusimanyta, kad ir Mažojoje Lietuvoje gotinėmis raidėmis spausdinamos lietuviškos knygos negalėsiančios konkuruoti su naujomis tiek dėl to, kad Didžiosios Lietuvos liaudis jau visiškai tas raides pamiršo ir tų knygų negalėsianti paskaityti, tiek ir dėl to, kad toji protestantiškoji lietuviškoji literatūra nebus skaitoma daugumoje katalikiškos lietuvių liaudies.

Visi tie sumetimai, paremti ir grynai politiniais motyvais, paskatino mėginimą įvesti į lietuvių raštus rusiškas raides, visai uždraudžiant vartoti lotyniškai-lenkiškas. Tuo būdu tikėtasi Rusijai ir rusų tautai laimėti lietuvius.

Tačiau buvo skaudžiai apsirikta ir visiškai pralaimėta.

3.

Pirmieji rusiškomis raidėmis surašyti elementoriai buvo Muravjovo įsakymu paruošti dar 1864 m. pradžioje ir išsiutinėti į naujai kuriamas, vietoje likviduotų parapinių, pradžios mokyklas, kuriose buvo pradžioje leista mokyti ir lietuvių kalbos ir katekizmo lietuviškai, vietoje anksčiau vartotos jose lenkų kalbos. Tačiau tai dar nebuvo bendras lietuvių spaudos uždraudimas, nes cenzūra vis leisdavo vieną kitą lietuvišką knygutę spausdinti ir senomis raidėmis, nors jau ir tuomet ji nepraleisdavo daugumo jai pristatytų rankraščių ne dėl lotyniškų raidžių, bet dėl jų "katalikiško" turinio.

Tačiau toms kelioms rusų raidėmis išspausdintoms knygutėms nesugebėjus nukonkuruoti senosiomis raidėmis spausdintų knygų, Muravjovas įsakė cenzūrai bendrai nepraleisti nei vienos lietuviškos knygos, kuri būtų parašyta senomis "lotynų-lenkų" raidėmis. Jo įpėdinis Vilniaus general-gubernatorijos poste Kaufmanas, atsirėmęs karo buities įstatymu, kuris generolui gubernatoriui suteikdavo galią skelbti įvairius išimtinius suvaržymus, 1865 m. paskelbė jau raštu bendrą lietuvių spaudos anomis raidėmis uždraudimą ir išplėtė jį ne vien į Vilniaus general-gubernatoriją, bet, susinešęs tuo klausimu su Varšuvos generolu gubernatoriu, taip pat ir į Suvalkų guberniją, kuri priklausė ne Vilniaus, bet Varšuvos general-gubernatorijai.

Tačiau šis Kaufmano uždraudimas turėjo galios tik tame plote, kuriame veikė karo buities įstatymas, o tuo tarpu lietuviškos knygos anksčiau buvo spausdinamos ne vien Lietuvos teritorijoje, bet ir už jos ribų. Pvz. S. Daukantas daugumą savo paruoštų knygų spausdino Petrapilyje, o 1863 m. Rygos cenzūra praleido keturias lietuviams reformatams skiriamas, kunigo Močiulskio parašytas vaikų knygeles, nors jos buvo išspausdintos ne Rygoje, bet Eislebene, Vokietijoje. Tuo būdu, nežiūrint Kaufmano paskelbto uždraudimo, būtų buvę galima ir toliau lietuviškas knygas spausdinti senais rašmenimis ir už Lietuvos ribų. Tuo būdu pats uždraudimas būtų likęs neveiksmingas. Kad to išvengus, Kaufmanas kreipėsi į vidaus reikalų ministerį Valuevą ir šis 1865 IX 13/25/ paskelbė bendrą visai Rusijos valstybės teritorijai aplinkraštį, įsakydamas: 1) visiems spaustuvių. litografijų ir chromolitografijų laikytojams uždrausti savo įmonėse spausdinti lotynų-lenkiškomis raidėmis spaudinius lietuvių ir žemaičių "tarmėse"; 2) visų gubernijų viršininkams visomis jų galioje esamomis priemonėmis neleisti paminėtų pirmame punkte leidinių įvežti, pardavinėti ar kuriuo nors būdu platinti; 3) šį uždraudimą paskelbti visiems spaustuvių, litografijų ir chromolitografijų laikytojams, o uždraustus raštus kam išspausdinus, juos konfiskuoti.

Šis Valuevo draudimas, kad ir paskelbtas ne įstatymo, bet įsakymo keliu, kaip tik ir sudarė oficialinį lietuvių spaudos uždraudimo pagrindą, nors Lietuvoje uždraudimas jau prieš tai veikė Kaufmano įsakymu.

Bet Valuevo įsakymas turėjo galios tik jo žinioje esančioms įstaigoms — gubernatoriams, policijai, cenzūrai. Tuo tarpu Rusijos augštosios mokslo įstaigos tuo žvilgsniu vidaus reikalų ministerijai nepriklausė. Dėl to, nežiūrint paskelbto uždraudimo, dar tais pačiais 1865 m. Petrapilio Mokslo Akademija buvo lotynų raidėmis išspausdinusi prof. A. Schleicherio paruoštą Donelaičio raštų leidimą. Į tai tuojau dėmesį at-

PETRAS KIAULĖNAS — VYSK. P. BŪČIO PORTRETAS

kreipė Vilniaus gubernatoriaus įstaiga. Jai reikalaujant, tas pats vidaus reikalų ministeris 1866 m. išgavo caro įsakymą, kuriuo visoms valdžios įstaigoms buvo įsakyta ir mokslo reikalams skiriamus lietuviškus tekstus spausdinti vien rusų raidėmis. Bet ir šis įsakymas nebuvo įstatymu paskelbtas. Tačiau administracija juo prisidengė kaip įstatymu ir pradėjo lietuvių spaudos uždraudimą taikyti ir visiems iš užsienio siunčiamiems, nors ir grynai moksliniams spausdiniams lietuvių kalba.

Kol Lietuvoje veikė karo buities įstatymas, tol čia užtekdavo ir vienų Kaufmano-Valuevo įsakymų. Tačiau 1871 III 28 karo buitis Lietuvoje buvo panaikinta ir po to Lietuvoje turėjo vėl veikti bendrieji Rusijos įstatymai. Karo buitį panaikinus, formaliai nustojo galios ir visi karo stoviui esant paskelbti vietos gyventojų teisių suvaržymai. Jų daugumas buvo iš naujo paskelbti jau įstatymo forma, bet lietuvių spaudos uždraudimas tokia forma paskelbtas nebuvo ir tuo būdu jis jau nustojo savo teisinės galios. Ir tik vienas anas 1866 m. caro įsakymas apie valdinius spaudinius lietuvių kalba 1880 IV 22 buvo panaikintas. Tuo būdu augštosioms mokslo ir kitoms įstaigoms buvo grąžinta teisė spausdinti mokslo reikalams skiriamus lietuviškus raštus ir ne rusų raidėmis — ta viena sąlyga, kad jie ne-

būtų platinami "Šiaurės Vakarų ir Pavyslio kraštų" lietuvių gyventojų masėse.

Bet nors ir jokio teisinio pamato neturėdama, rusų administracija ir toliau vykdė griežčiausią lietuviškų raštų persekiojimą, kurį dar labiau pagriežtino, kada greta religinės literatūros pradėta Maž. Lietuvoje spausdinti ir Didžiojoje platinti laikraščius ir šiaip politinio ir visuomeninio turinio literatūrą, aiškiai nustatančią lietuvių visuomenę prieš rusus, ypač valdininkus, ir prieš valdžią.

Į XIX a. pabaigą ypač padidėjus lietuviškų nelegaliai spausdinamų Mažojoje Lietuvoje raštų platinimui, dėl kurio visos Lietuvos policijos ir administracijos įstaigos buvo užverstos daugybe bylų dėl lietuviškų raštų, pradėjo pamažu keistis ir rusų administracijos pažiūra į lietuvių spaudos uždraudimo tikslingumą.

Žymia dalimi paveikta ir legalios lietuvių tiesioginės ir netiesioginės akcijos, kuri visomis priemonėmis stengėsi tą uždraudimą panaikinti, net ir vietos Vilniaus administracija priėjo prie išvados, kad lietuvių spaudos uždraudimas ne tik nepasiekė savo pagrindinio tikslo — surusinti Lietuvą, bet atvirkščiai — kitur Lietuvoje, ypač Vilnijoje, dar labiau sustiprino lenkų įtaką, o pačią tą "ramią" lietuvių tautą, kaip ją dar Hilferdingas buvo apibūdinęs, pavertė kovojančia prieš Rusiją tauta. Tuo būdu spaudos uždraudimas ją visą sukėlė prieš Rusiją.

Tuomet apsvarsčiusi visus tuo reikalu pranešimus, siunčiamus gubernatorių ir generolų gubernatorių iš tų gubernijų, kuriose gyveno lietuviai, rusų vyriausybė IV 24/V 7/ paskelbė uždraudimo panaikinimą, leisdama spausdinti lietuviškus spaudinius rusų, lotynų ar kitomis kokiomis raidėmis, prisilaikant bendrų cenzūros nuostatų.

Lietuvių spauda tuo būdu buvo laimėta, bet tai nebuvusi koki iš viršaus suteikta malonė, bet išdava 40 metų trukusios lietuvių tautos kovos už savo spaudą.

4.

Spaudos uždraudimą paskelbus, visų pirma turėta galvoje primesti lietuviškoms knygoms rusiškąsias raides. Kadangi tuo žvilgsniu lietuvių visuomenė jokios iniciatyvos nerodė, tai pati rusų administracija ir pasiryžo savo jėgomis ir lėšomis pasigaminti tas visas lietuviškas knygas, kurios, jos nuomone, pilnai galėtų pavaduoti visą seniau lotynų raidėmis spausdinamą lietuvių literatūrą. Savo tarpe neturėdama asmenų, kurie mokėtų lietuviškai ir galėtų tas knygas gaminti, turėjo ieškoti talkininkų. Čia pradžioje ypač pasitarnavo prorusiškai nusistatęs ir kiek lietuviškai pramokęs lenkas Stanislovas Mikuckis ir sumaskolėjęs Lietuvos totorius Jonas Krečinskis. Jie jau 1864 m., Muravjovo pavesti, paruošė pirmą rusų raidėmis spausdintą "Abėcėlę žemaitiškai-lietuvišką". Tačiau antraštėje įdėję visiems Lietuvos gyventojams nepakenčiamą Muravjovo pavardę, o tekste pravoslavų tikybos vardą išvertę "griekų wiera", jie privertė administraciją tą patį elementorių išspausdinti antrą kartą, pakeitus antraštę ir aną vertimą. Kartu norėta ieškoti talkininkų ir iš pačių lietuvių tarpo, kuriais šiuo atžvilgiu būtų galima daugiau pasitikėti. Jie buvo būtinai reikalingi ir dėl to, kad reikėjo skubiai lietuvių kalbon išversti ir eilę naujų įstatymų bei potvarkių, susietų su baudžiavos panaikinimu, nauju pradžios mokyklų sutvarkymu ir kt., nes jų rusiško teksto lietuvių liaudis nebūtų galėjusi suprasti.

Tam darbui pradžioje tokių talkininkų atsirado ir iš lietuvių tarpo. Mat, tuo laiku labai negausi lietuviškai nusistačiusi lietuvių šviesuomenė kokios bendros pozicijos rusiškų raidžių klausimu neturėjo ir su jų įvedimu į lietuviškus raštus skaitėsi kaip su įvykusiu faktu, iš kurio tekdavo daryti ir atitinkamas išvadas, juo labiau, kad kitiems čia kiek svėrė ir tai, kad gal tuo keliu einant, galima bus paraližuoti ir jau kitur per toli pasivariusį Lietuvos lenkinimą.

Jau 1859 m. prof. Ugenskis, iš Kazanės susirašydamas su vysk. Valančium savo ruošiamo lietuvių kalbos žodyno reikalu, tarp kito ko griežtai nusistatydamas prieš kalbininkų Nesselmanno, Schleicherio ir kitų lietuvių garsams atvaizduoti siūlomą transkripciją, kėlė mintį, ar nebūtų tikslingiausia jo žodyno lietuviškiems žodžiams pritaikyti rusišką (jo vadinamą — slavų) raidyną. Tai jis motyvavo grynai kalbiniais sumetimais, o iš dalies ir tuo, kad tuo būdu gal pavyks gauti ir lėšų tam žodynui išleisti. Tačiau vysk. Valančiui nepalaikius to sumanymo, jis Ugenskio nebuvo įgyvendintas.

Arba vėl — Petrapilyje kadetų korpo mokytoju tarnavęs Jonas Juška, norėdamas išsikelti mokytoju į Lietuvą, jau 1864 m. pristatė Vilniaus mokslo apygardos globėjui Kornilovui savo parašytą rusišką-žemaitišką, pradžios mokykloms skiriamą gramatiką. Kornilovui pasiūlius, pats ją visą nurašė rusiškomis raidėmis. Tačiau ir ji išspausdinta nebuvo, nes Muravjovas nesutiko patenkinti Juškos prašymo jį Lietuvon atkelti: esą, Lietuvoje gyvenąs jo brolis "lotyniškas fanatikas" kunigas Antanas Juška. Vėliau Kornilovas iš to fakto padarė išvadą, kad rusų raidžių į lietuviškus raštus įvedimo iniciatyva buvo iš Jono Juškos išėjusi, nors toji iniciatyva šiuo atveju ėjo iš paties Kornilovo, nustatyto Hilferdingo raštų.

Jau ir tie faktai rodo, kad rusų raidžių klausimu lietuvių šviesuomenėje pradžioje būta tam tikro svyravimo. Bet jau pradėjus spausdinti kirvukais lietuviškus leidinius, tokių svyravimų buvo ir daugiau. Pvz. kad ir vienas žymiausiųjų mūsų senos kartos pedagogų Tomas Ferdinandas Žilinskas pats vėliau papasakojo (skirtame jo sukakčiai "Lietuvos Mokyklos" numeryje), kaip jis 1865 m. studijuodamas Varšuvoje, sutiko rusų raidėmis transkribuoti vieną elementorių ir keletą valdinių įsakymų: ne dėl to, kad jam tos raidės buvo priimtinos, bet iš vargo — iš gauto honoraro jis galėjęs kurį laiką Varšuvoje išsilaikyti. Vėl kitas mūsų žinomas pedagogas, Juozas Kairiūkštis, ilgus metus dėstydamas lietuvių kalbą Veiverių mokytojų seminarijoje, turėjo tos seminarijos klausytojams taikyti rusiškas raides ir kartu tuos būsimuosius lietuviškų pradžios mokyklų mokytojus instruktuoti, kaip jie patys, mokytojaudami, turės tas raides savo mokiniams taikyti. Tą savo rusų raidžių lietuviškiems raštams taikymo sistemą jis buvo 1873 m. aprašęs ir išspausdinęs Varšuvos Mokslo Apygardos cirkuliaruose, gi iš ten ir oficialiniame švietimo ministerijos organe. O ir vėliau, savo viršininkų verčiamas, jis 1892 m. buvo rusų raidėmis surašęs jo lietuviškai išverstą rusų istorijos vadovėlį, bet šis išspausdintas nebuvo. Tačiau vis tai buvo "bėdos" darbai, nuo kurių jis negalėjo nusikratyti, kad nenustotų tarnybos. Bet tuo pačiu laiku jis savo mokinių tarpe slaptai platino ir "prūsinius" spaudinius.

Tuo pačiu laiku buvęs vienintelis plačioms lietuvių masėms autoritetas vyskupas Valančius pradžioje prieš rusiškas raides viešai nepasisakė, — tiek tiktai, kad įvairiomis priemonėmis, nors ir nesėkmingai, stengėsi sukliudyti, kad į oficialinį vyskupijos Directoriumą neįbruktų rusų kalbos ir rusų raidėmis rašytų lietuviškų maldų už carą ir visą jo šeimą. Tačiau skaitydamasis su faktu, kad rusų administracija pati pradeda ruošti rusų raidėmis įvairias tikybines knygutes ir mėgina jas platinti lietuvių katalikiškoje liaudyje, Valančius, bijodamasis, kad tuo būdu administracija per tas knygutes mėgins ir pravoslaviją platinti, pats pasiūlė Vilniaus mokslo apygardai lietuviškoms knygutėms rusų raidėmis transkribuoti parsikviesti Lauryną Ivinskį. Ir šis čia apie keturius metus dirbo kartu su Krečinskiu ir iš dalies su buvusiu katalikų kunigu supravoslavėjusiu Antanu Petkevičium, ruošdamas Miesiaces lovus (kalendorius) ir kitas tikybines knygutes, jų tarpe ir paties Valančiaus specialiai pradžios mokykloms parašytą lietuvišką katekizmą, kuris buvo rusų raidėmis išspausdintas su paties vyskupo aprobata.

Tačiau greitai paaiškėjus, kad visos tos "kirvukais" spausdintos knygos negali lietuviškos liaudies pasiekti, kadangi ji iš pat pradžios jas atmetė, tuojau visai nutrūko ir bet koks lietuvių šviesuomenės bendradarbiavimas su valdžia rusų raidėmis lietuviškas knygas gaminant.

Administracija, tikėdamasi tomis knygutėmis lietuvius surusinti, pati viena šioje srityje priversta veikti, per 40 spaudos draudimo metų sugebėjo iš viso pagaminti 58 lietuviškus spaudinius rusų raidėmis — ir tai jų pusę pirmajame spaudos uždraudimo dešimtmetyje. Tame darbe administracija tik kelioms knygutėms turėjo pripuolamų talkininkų ir iš pačių lietuvių. Būtent: 1887 m. išleidžiant "Dievišką liturgiją švento Jono Auksaburnio", kurią lietuviškai buvo išvertęs Silvestras Baltramaitis, o "patobulintomis" rusų raidėmis transkribavęs E. Volteris. 1888 ir 1891 m. Vilniaus mokslo apygardos užsakymu supravoslavėjęs I. Liutostanskis išvertė ir rusų raidėmis transkribavo tris L. Tolstojaus knygutes, o 1902 m., Suvalkų mokyklų direktoriaus pavestas, Gibų pr. mokyklos mokytojas Grabauskas parūpino "Ūkišką kalendorių" ir Puškino "Pasakos apie žuvininką ir žuvelę" vertimą rusų raidėmis. O privatine iniciatyva per visą tą 40 metų laiko tarpą tebuvo išspausdinta rusų raidėmis tik viena knyga. Būtent 1887 m. Mintaujoje dirbęs jaunas, 20 metų kriaučiukas Kazimieras Lalis sumanė išspausdinti lietuviškomis raidėmis parašytą savo "Lietuvos kriaučiems drapanų sukirpimo mokslą". Cenzūrai pareikalavus, transkribavo jį rusų raidėmis ir savo lėšomis išspausdino, nieko nežinodamas apie tai, kad lietuvių spauda yra uždrausta ir kad lietuviai jau patys užsienyje spausdina lietuviškomis raidėmis.

Turint galvoje, kad pusė visų tų 58 spaudinių tenka pirmajam spaudos uždraudimo dešimtmečiui, gauname, kad per paskutiniuosius 30 metų rusų administracija sugebėdavo apdovanoti Lietuvą vidutiniškai po viena knygute per metus, ir tai daugiausia kartodama tuos pačius pradžios mokykloms skiriamus vadovėlius. Nors ir visų jų buvo išspausdinta apie 50.000 egzempliorių, bet lietuvių kaimo visuomenėje jos visiškai nepaplito. Lietuvių visuomenė nuo pat pradžios prieš jas buvo griežtai nusistačius ir ne tik jų nepirko, bet ir nemokamai įbrukamas degino. Jas turėjo platinti pradžios mokyklų mokytojai. Niekam jų neperkant, norėdami įrodyti valdžiai savo uolumą, jie į kasmetines apyskaitas įrašydavo tariamai gautus už išplatintas knygutes pinigus, kuriuos jie patys sumokėdavo, o pačias knygas sukraudavo mokyklų pastogėse, kur ir pateko bent 2/3 visos to literatūros — vien tiktai žiurkėms maisto.

Tačiau praėjus jau beveik 20 metų nuo spaudos uždraudimo pradžios, kada ligi "Aušrai"

P E T R A S   K I A U L Ė N A S — GĖLĖS

pasirodant ir Mažojoje Lietuvoje nelegaliai spausdinamos, o Lietuvoje platinamos knygos daugiausia tebuvo tos pačios maldaknygės, katekizmai, elementoriai ir kalendoriai, kai kurie lietuvių ano laiko šviesuomenės atstovai buvo pradėję abejoti, ar gerai lietuviai daro, atmesdami rusų raides.

Štai vėlesnysis vienas uoliausiųjų tos pačios "Aušros" bendradarbių ir platintojų Juozas Miliauskis-Miglovara savo 1883 m. sumanytame rankraštiniame laikraštyje "Raszliavos Paczte", o 1884 VII 14 ir privatiniame savo laiške, rašytame A. Baranauskui, nors ir sutikdavo, kad lietuvių garsams išreikšti tinkamiausias yra lotynų raidynas, vis dėlto turint galvoje tai, kad, esą, rusų valdžia tik tuomet panaikins lietuvių spaudos uždraudimą, kada ir patys rusai atsisakys nuo graždankos, Miliauskis iš to darė išvadą, kad tenka rusų raides priimti, nes šiaip lietuviai liks tauta be savo literatūros ir, kaipo tokia, turėsianti pati išnykti. Tačiau prieš šį Miliauskio sumanymą griežtai pasisakius tame pačiame "Raszliavos paczte" S. Didžiuliui, o ir A. Baranauskui į aną laišką dėmesio neatkreipus, pats Miliauskis nė nemėgino savo raštams, kaip jis projektavo, rusų raides taikyti ir juos spausdino "Aušroje" ir atskiromis knygutėmis Tilžėje.

Vėliau, ryšium su visą tautą apėmusia legalia ir nelegalia kova už savo spaudą, panašių svyravimų jau nebūta. Tiek tiktai, kad 1902 m., taigi jau į spaudos uždraudimo pačią pabaigą, vienam Maž. Lietuvos fantastui spaustuvininkui buvo galvon atėjusi mintis Mažojoje Lietuvoje leisti lietuvišką rusų raidėmis spausdintą laikraštį. Tačiau to sumanymo jis nerealizavo, nes tai išgirdę kiti Maž. Lietuvos veikėjai jam nurodė, jog tai vykdydamas, jis tiktai savo gerą vardą lietuvių visuomenėje suterš, o save prives prie bankroto, nes nieks tokio jo laikraščio nei skaitys, nei pirks.

Šiaip iš paviršiaus atrodo šis muravjovininkų sumanymas per lietuviškas, rusų raidėmis spausdintas knygas laimėti Rusijai lietuvių tautą. Valdžia čia nesugebėjo nieko pozityvaus lietuviams duoti. O tuo tarpu pati lietuvių tauta tą laikotarpį visai kita linkme sunaudojo. Kovoje už savo spaudą ji ne vien sukūrė savąją, rusų cenzūros netikrinamą, spaudą, bet tos kovos metu ir tautiniu ir politiniu atžvilgiu susiprato ir užsigrūdino.

O toji kova ėjo dviem keliais — nelegaliu ir legaliu.

5.

Jau pat spaudos uždraudimo pradžioje lietuvių kaimo visuomenė, kuriai visų pirma buvo skiriamos tos visos rusų raidėmis spausdintos knygutės, jas visas iš karto atmetė, labiausiai dėl to, kad negalėjo tų kirvukais spausdintų knygučių paskaityti. Juk 1850-1863 m. vyskupo Valančiaus organizuotame plačiausiame parapinių mokyklų tinkle, kuris buvo apėmęs beveik visą Žemaičių vyskupijos kaimo visuomenę, lygiai kaip ir Užnemunės ir lietuviškos Vilniaus vyskupijos dalies mokyklose niekas vaikų rusų kalbos ir rašto nemokė. Visi tie, kurie tas mokyklas išėjo, temokėjo paskaityti vien lotynų raidėmis spausdintas knygas. O dar prieš tas administracijos ir mokytojų peršamas knygas liaudį nustatė ir tas faktas, kad likviduojant 1863-1864 m. sukilimo pasėkas, tarp kito ko, visu frontu buvo puolama katalikų Bažnyčios organizacija Lietuvoje, uždarant vienuolynus, atimant bažnyčias, tremiant ir kalinant kunigus ir skelbiant daugybę įvairių suvaržymų, specialiai vien tiktai katalikams taikomų. Tad ir kiekvienas rusų administracijos žygis, kuria kryptimi jis neitų, neišskiriant ir anų knygų platinimo, katalikiškai liaudžiai atrodė visų pirma kėsinimasis prieš jų religiją. Ji tas knygutes iš karto atmetė, tačiau būdama daugumoje raštinga, ji negalėjo išsiversti be maldaknygių, be elementorių ir katekizmų vaikams mokyti, kada nenorėta leisti vaikų į naujai kuriamas pradžios mokyklas, rusų pravoslavų mokytojų vedamas.

Senoms knygoms susidėvint, ieškota naujų. Tačiau valdžiai uždraudus ne tik naujas spausdinti, bet ir pardavinėti senąsias, dar cenzūros sutikimu išleistas, nebuvo kur jų gauti. Tiesa, dar 1865 m. Vilniaus spaustuvininkas Zavadzkis, kuris iš lietuviškų maldaknygių ir kitų knygų spausdinimo ir pardavinėjimo buvo sau jau nemažus turtus sukrovęs, pamėgino aplenkti spaudos uždraudimą ir savo spaustuvėje buvo atmušęs kelias maldaknyges, paliekant senuosius spausdinimo metus ir seną cenzūros leidimą. Tačiau policija tai susekė, jį nubaudė ir jis jau daugiau panašių bandymų nedarė.

Negalėdami niekur tų knygų gauti, kiti Lietuvos pasienio su Maž. Lietuva gyventojai kreipėsi į tuos pačius kontrabandnešius, kurie jau juos iš seno aprūpindavo nelegaliai iš Prūsų atgabentomis įvairiomis prekėmis, ir pradėjo iš jų prašyti ir tų pačių jiems reikalingų lietuviškų knygų, įsitikinę, kad ten, už sienos, apskritai galima kiekvieną prekę gauti. Vienas kitas apsukresnis kontrabandnešis, žinodamas, kad ten tų knygų dar negalima gauti, pasiėmęs su savim keletą senų maldaknygių, nukeliavo per sieną ir Tilžės vokiečių spaustuvei pasiūlė pakartoti visai tokias pat maldaknyges. Ir tuo būdu jau 1865 ir 1866 m. atsirado pirmosios mūsų kontrafakcinės knygos, kuriose nebuvo ničnieko naujo įdėta, bet viskas buvo pakartota iš senų, neišskiriant nei metų, nei Vilniaus Zavadzkio spaustuvės pažymėjimo, vysk. Valančiaus aprobatos ir rusiškos cenzūros pakartojimo. Pradžioje visa tai buvo kartojama ne sudaryti įspūdžiui, jog tai yra senosios, dar prieš spaudos uždraudimą išspausdintos knygos, bet vien užsakytojams to reikalaujant, nes jie bijojo, kad daugumoje lietuviškai nemokantieji spaustuvininkai ko nors neiškreiptų, juo labiau, kad ir patys tie kontrabandnešiai ne daug tose knygose nusimanydavo. Tik daug vėliau, kada knygų spausdinimas Maž. Lietuvoje ypač paplito ir kada kartais per kratas paaiškėdavo, kad policija ne visada atima knygas su senais, prieš spaudos uždraudimą metais, tokie kontrafakciniai pažymėjimai jau sąmoningai buvo daromi, kad apmuilinus policijos akis.

Tuo būdu pirmosios mūsų nelegalios Maž. Lietuvoje išspausdintos knygutės atsirado visai pripuolamai, be jokios organizacijos ir patiems tiems pirmiesiems mūsų knygnešiams iš kontrabandnešių neturint galvoje jokio idėjinio darbo, bet vien tiktai tokį pat pelną, kokį jie turėjo, gabendami prūsinę ir kitas kontrabandines prekes. Bet ir vėliau, kada knygų gabenimas per sieną virto tiesiog masiniu reiškiniu, tie kontra-

bandnešiai profesionalai jau neretai talkininkavo ir tikriems knygnešiams.

Tačiau savaime tos kelios pirmosios, pripuolamai atsiradusios kontrafakcinės knygos, paties lietuvių knygų trūkumo klausimo išspręsti negalėjo. Ir kaip tik tuo metu į kovą už lietuviškas knygas įsitraukė ir vysk. Valančius. Nuo to laiko lietuviškoji knyga nuėjo visai naujais, anksčiau jai nežinomais keliais, ir virto, nors ir visai nekalto palyginti turinio, tiesiog revoliucine priemone kovai prieš lietuvių spaudos uždraudimą.

Pradžioje rusiškų raidžių įvedimo į lietuviškus raštus viešai nepasmerkęs ir tik bandęs apsaugoti lietuvius nuo brukimo jiems per tas raides pravoslavijos, Valančius po poros metų griežtai persiorientavo ir visu frontu perėjo kovon prieš visus rusų valdžios pasikėsinimus prieš Lietuvos visuomenę ir visų pirma prieš rusiškas raides. Čia pirmąjį viešą jų pasmerkimą jis pareiškė, kada jo rūpesniu lietuviškai išverstas Bialobrzeskio "Išguldymas evangelijų", be jo žinios buvo Vilniaus administracijos transkribuotas rusų raidėmis. Valančius uždraudė jį platinti kunigų tarpe ir visą valdžios lėšomis išleistą leidinį sukrovė Kauno katedros pastogėje.

Dėl akių ir toliau likdamas legalistu, matydamas, kaip rusų valdžia visu frontu puola katalikybę Lietuvoje, jis stojo griežčiausion jai opozicijon. Numatydamas, kad pats vienas, vienais tik susirašinėjimais su valdžia, jis maža ką galės laimėti, Valančius pasiryžo įtraukti į kovą visą lietuvių tautą.

To siekdamas, jis parašė eilę tikybinio-politinio turinio brošiūrų: "Brolej Katalikaj", "Gromata apskrita", "Isz Tamsybes wed tiktai kelis Teysybes", "Parspejimas apej Szwentą Wierą", "Szniakesis kataliko su nekataliku", "Wargai Bažnyczes Katalikų", "Prajautimas", "Litanie apej wisus Szwentus Muczelninkus". Parašyti parašė, bet reikėjo tai ir išspausdinti. Savaime negalima buvo jų nemėginti legaliai spausdinti. Jis jau 1860 m., kada Vilniaus cenzūra neleido pakartoti jo brošiūros "Apej brostwos blajwistes", ją išspausdino nelegaliai Klaipėdoje. Taigi kelias į Mažosios Lietuvos spaustuves nebuvo jam svetimas. Ir dabar jis pasiryžo tas savo knygutes ten spausdinti. Kaip tik tuo laiku pas jį apsilankė Jurgis Bielinis, pradėjęs savo milžinišką knygnešio tarnybą kraštui ir vėliau išgarsėjęs "knygų karalium". Valančius jam įdavė tuos savo rankraščius ir 5.000 rublių, pavedęs jam visa tai nugabenti per sieną ir perduoti jam žinomam kunigui Zabermanui (visa tai po 30 metų pats Bielinis aprašė viename Amerikos lietuvių laikraštyje). Zabermanas tais pinigais ir įtaisė pirmą lietuviškų knygų Maž. Lietuvoje leidyklą, įvairiose vokiškose spaustuvėse Tilžėje ir Karaliaučiuje spausdinamas ne vien šias pirmąsias, bet ir vėliau rašytas Valančiaus knygas, o lygia greta ne vien kartodamas senas, dar prieš spaudos uždraudimą išspausdintas knygas, bet ir eilę naujai paruoštų. Šį darbą Zabermanas varė ligi 1888 m., kada visą tą Valančiaus lėšomis įsteigtą tikybinių knygų leidyklą jis perdavė Tilžės spaustuvininkams vokiečiams Mauderodei ir Reylenderiui, kurie vėliau iš tų lietuviškų knygų spausdinimo susikrovė sau didelius turtus.

Šios 1868 m. išspausdintos Valančiaus tikybinės politinės brošiūros lietuvių tautos kovoje už savo spaudą suvaidino labai reikšmingą vaidmenį, labiausiai tuo, kad jos pirmos sukurstė lietuvių kaimo visuomenės opozicines rusų valdžiai nuotaikas. Čia Valančius visų pirma visus šaukė į kovą už savo tikybą, ragino ginti bažnyčias ir kunigus, savų vaikų neleisti į valdines mokyklas ir kt. Gi "Warguose Bažnyczes Kataliku" jau tiesiogiai palietė ir lietuvių spaudos uždraudimą, ragindamas nuo žandarų ir policijos slėpti "Aukso Altorius", o žmonėms brukamas rusų raidėmis spausdintas knygas deginti, nes, esą, jos yra "pagadintos dajktusi wieras", taip pat neskaityti ir Vilniuje leistų kalendorių, nežiūrint, kad jie turi ir vyskupo parašą, nes ir tie kalendoriai yra pilni "dajktu priszingu wieraj kataliku", kurie, matyti, buvę įtraukti jau "po pasiraszymą Wiskupa". Tuo būdu šioje knygutėje pirmas Valančius viešai pasmerkė lietuvių spaudos uždraudimą. Tačiau, pats kaip ir nujausdamas, jog pats galįs būti pakaltintas tų knygučių parašyme ir platinime, jis ir čia vietomis prisidengia kaip ir savotiško legalumo kauke. Pvz. "Prajautime" pasisako, kad "newiena žodžia nenoriu pasakiti apej galingiausi Maskolu karalu ir auksztą jo giminę", nes, esą, jų darbų "mums nepridera perkratnėti, o "Litanijoj apej wisus szwentus muczelninkus" net paliko sakinį "Idant Ciecoriu musu su wisa jo gimini swejkatoj užlajkiti tejktumis". Bet tie pasisakymai buvo vien kaukė, ir nereiškė kokio jo pritarimo caro politikai, nes gi visos tos brošiūros kaip tik ir šaukė kovon prieš primetamą Lietuvai caro politiką. Taigi ir čia Valančius pasielgė panašiai, kaip ir 1863-1864 m. sukilimo metu, kada valdžios verčiamas jis skelbė atsišaukimus prieš sukilimą ir juose šaukė "Wajkaj mana, ne norieket ilgiaus priesz tikraje wiresnibe kiszioti . . . atmindami, jogej musu szalis dara wiena neparskirta cielibe su Rossia"[1]), o tuo pačiu laiku laimino einančius į sukilėlių būrius kapelionais jaunuosius kunigus, ir net dar daugiau. Kaip pasakoja vienas Lietuvos sukilėlių būrių vadų (Strus-Savickis savo 1889 m. išspausdintuose atsiminimuose), grįž-

[1]) Citata iš šiuo metu mano rankose esančio 1863 IX 3 originalo. V. B.

tantį iš Kauno į Varnius Valančių Raseinių girioje staiga apsupo minia valstiečių ir prašė patarti, kaip jiems elgtis sukilimui prasidėjus, ir ar jiems kautis su maskoliais? Į tai Valančius diplomatiškai atsakė, kad "Dievas įsako ginti savo tikybą nuo kiekvieno, kas jį puola", o paskiau jiems visiems prašant palaiminimo ir tuo pačiu laiku iš miško išbėgus ginkluotam sukilėlių būriui, Valančius visus palaimino kovai, tik kartu reikalaudamas, kad apie tai nieks niekam nepasakotų. Šie pavyzdžiai rodo, kad priespaudos laikais, susiduriant su įvairiais pasisakymais prispaudėjo naudai, reikia visada mokėti atskirti pasisakymo išorę po prievarta ar iš reikalo formą, nuo tikro pasisakančiųjų nusistatymo, kuris matomas iš jų veikimo.

Į vieną tų Valančiaus brošiūrų — į "Wargus Bažniczes Kataliku" — kun. Zabermanas, norėdamas sukliudyti prasidėjusį rusų ir prūsų policijos bendradarbiavimą, persekiojant knygnešius, įdėjo, be Valančiaus žinios, ir savotišką Prūsijos karaliaus ir santvarkos panegirką, kartu ragindamas žmones melstis Dievui, "idant jumis atiduotu i rankas musu (prūsų) karaliaus". Tik pačiam Valančiui Zabermanas tuo priedu labai blogai pasitarnavo, kadangi po metų iškilus dėl tų knygučių platinimo bylai, pats Valančius ir kiti tos bylos dalyviai buvo jau kaltinami krašto išdavimu.

Šioms Valančiaus knygutėms pasirodžius ir Lietuvoje paplitus, Maž. Lietuvoje spausdinamų knygų skaičius iš metų į metus pradėjo augti. Ligi "Aušros" laikų beveik visos jos buvo vien religinio turinio — ir daugiausia vien senesniųjų spaudinių pakartojimai. Ilgainiui atsirado ir naujų darbo talkininkų, kurie jau ir naujas knygutes parašydavo, nors šiaip ir tuo laiku žymi dalis parašytų raštų vis rankraščiais likdavo. O patys tie nauji spaudiniai buvo atmušami ne vien Tilžėje, bet ir Karaliaučiuje, Leipcige ir kitur. Tokių naujų talkininkų tarpe nuo 1870 m. stojo kun. Silvestras Gimžauskas, nuo 1874 m. ir greitai virtęs toje srityje vienu produktingiausiųjų ir uoliausiųjų darbininkų kun. Martynas Sidaravičius,[2]) nuo 1875 m. talkon parsikvietęs ir J. Antanavičių. Apie 1878 m. į darbą įsilieja Laurynas Serafinas Kušeliauskas, kuris vėliau, 1887 m., įsteigė savo pavadintą "amžiną knyginį lietuviškos rašliavos banką", vadinamą tuo laiku "Lauryno banku" — specialiai tikybinei literatūrai Maž. Lietuvoje spausdinti. "Bankas" jo buvo sudėtas į Tilžės spaustuvininkų Veyerio ir Arnoldo rankas, tačiau 1890 m. Veyerio spaustuvei subankrotavus, visos to "banko" lėšos buvo paverstos spaustuvės skoloms apmokėti. Kušeliausko talkininku tas knygas paruošiant buvo kun. A. Vytartas, kuris 1889 m., Kušeliauskui mirus, jau pats vienas beveik ligi spaudos uždraudimo panaikinimo tęsė ano pradėtą darbą.

Šiaip ligi "Aušros" laikų šio darbo srityje buvo gaminamos beveik vienos tik religinės asketinės knygos, nes ir tie keli kalendoriai, kuriuos buvo paruošęs Ivinskis ir išleidęs Zabermaans, ir elementoriai iš esmės tai pačiai religinės literatūros kategorijai priklausė. Dėl to ir netenka stebėtis, jei kitiems, kaip pvz. minėtam jau J. Miliauskui, kildavo baimė, kad rusų raides atmetant, lietuvių tauta liks visai be literatūros, nes tai, kas tuo laiku buvo spausdinama, suaugusiems teduodavo maldaknyges ir kiek tikybinių pasiskaitymų sekmadieniais, o vaikams ano laiko "vargo" mokyklose mokytis elementorių.

Nuo "Aušros" pasirodymo laikų kovos už savo spaudą bazė buvo žymiai praplėsta, stengiantis nelegaliai spausdinamomis knygomis ir laikraščiais apimti jau visas gyvenimo sritis ir duoti atsakymą į visus tuos klausimus, kurie plačiose gyventojų masėse kildavo. Į tą darbą jau masiškai įsitraukia ir naujoji pasaulietinė, išaugusi pobaudžiaviniais laikais šviesuomenė. Įsitraukia ir daug platesnių užsimojimų jaunoji kunigija. Išėję Seinų ir Kauno kunigų seminarijas ir iš dalies ir Petrapilio dvasinę akademiją kunigai, jau nesitenkino vien tikybinių pasiskaitymų ruošimu, bet ir pasaulietinei literatūrai davė naujų darbininkų kadrus. Nuo 1889 m. atsiradus ir politinei periodinei spaudai — "Varpui", "Ž. ir L. Apžvailgai" ir ją nuo 1897 m. pakeitusiam, 1896 m. pradėjusiam eiti "Tėvynės Sargui", "Ūkininkui", vėliau ir "Darbininkų Balsui", toji per laikraščius, įvairias brošiūras ir atsišaukimus vedama politinė propaganda žymiausia dalimi ir nulėmė kovos už savo spaudą eigą, nes pagaliau ir rusų administracija Lietuvoje suprato, kad savo pastangomis lietuviams primesti rusiškas raides ji ne tik nesugebėjo jų savo pusėn patraukti, bet, atvirkščiai, visą tautą pastatė ant kojų ir sukurstė prieš tą pačią rusiškąją valdžią.

Šioje grynai knygų kovoje išryškėjo ir įvairūs lietuvių tautos politiniai visuomeniniai susigrupavimai, kurių dar nebuvo ligi "Aušros" laikų. O ir pačiomis knygomis stengtasi jau apimti visas gyvenimo sritis, nors dėl spaudos lėšų trūkumo daugumas jų dar ilgai telikdavo trumpo-

---

2) Jau iš seno mūsų anuos laikus liečiančioje spaudoje kun. Sidaravičius vis tebevadinamas Sederevičium. Tuo tarpu prof. J. Totoraitis savo Sūduvos Suvalkijos istorijoje išspausdino jo trumpą autobiografiją, kurioje jis pats aiškiai pasisako Sidaravičium — tai ar dera mums to jau seniai mirusio garbingo kunigo pavardę kraipyti, juo labiau, kad Sederevičius niekuom nėra lietuviškesnis už Sidaravičių, taigi nėra koks sulenkintos pavardės atlietuvinimas.

mis brošiūromis, kurios naujai augančiam jaunimui negalėjo pavaduoti rusiškų ar lenkiškų knygų. Tačiau liaudžiai šviesti susirūpinta tuo laiku ir populiarinės mokslo literatūros gaminimu. Šioje srityje pirmas platesniu mastu pradėjo veikti Petras Vileišis, kuris ligi spaudos uždraudimo panaikinimo pats vienas savo lėšomis buvo išleidęs ligi 100 tokių populiarinių brošiūrų, iš dalies jo paties, iš dalies kitų jo užsakymu parašytų.

Nebuvo lengva visas tas knygas leisti ne vien dėl to, kad tai reikalavo lėšų, kurių maža kas turėjo, bet ir dėl to, kad spausdinant už sienos ir darbą atliekant spaustuvininkams, kurie dažniausiai lietuviškai nemokėjo, neretai knygų turinys spaustuvėse buvo iškreipiamas ir nesąmoningai pakeičiamas. Dėl to atsirasdavo tam tikrų nesusipratų arba ir savitarpio kovų tarp įvairių grupių ar asmenų. Pvz., ištisą sensaciją Lietuvoje buvo sukėlęs mūsų kraštan patekęs Krokuvoje — su Krokuvos vyskupo aprobata — dar 1884 m. išspausdintas ir paskiau dar tokiu pat tekstu pakartotas "Rituale Sacramentorium", kuriame buvo įdėtos ir lietuviškosios krikšto ir moterystės formulės ir kur jaunasis jaunajai pasižada "tavęs klausyti".

Petras Kiaulėnas — E. Rochford portretas (piešinys)

EGZISTENCINIS LAIKAS

DR. P. CELIEŠIUS

Nieko, rodos, nėra aiškesnio ir tikresnio, kaip laikas. Net ir primityviausias žmogus juk žino, kad yra rytas, vakaras, diena, naktis, metų seka. Jau gilios senovės žmogus mokėjo laiką dalinti į tam tikrus vienetus, kaip sutartinius ženklus, ir jais žymėti veiksmų seką.

Berods, pirmasis moksliniu metodu nagrinėjo ir aptarė laiką graikų filosofas Aristotelis (384-322) savo veikale "Fizika". Anot jo: laikas yra vienas po kito sekančių judesių skaičius. (Phys. IV. 11). Tokią laiko aptartį perėmė Tomas Akvinietis, trumpai išreikšdamas, kad laikas yra judėjimo matas (1, q. 10, a. 4) — tempus vero est mensura motus. Tokiu būdu anoji aristotelinė laiko samprata tapo tradicine ir, kaip atbaigtoji mokslo tiesa, pateko į mokslo vadovėlius sekančia aptartimi: tempus est numerus motuum secundum prius ac posterius. Trumpai sakant: laikas yra slinkties matas.

Ir vis dėlto tokia aiški ir atbaigta laiko samprata susvyravo savo pagrinde, kaip nepilna ir tik dalinai paliečianti būties matavimą. Bene pirmasis bus moksliškai suabejojęs laiko tiesos tikrumu šv. Augustinas sakydamas: kas yra laikas, rodos, žinau, kol manęs niekas neklausia. Bet jeigu aš noriu klausiančiam paaiškinti, aš pats nebežinau, kas yra laikas (Conf. 11, 14). Net ir tas pats Aristotelis, pagrindęs laiką slinkties momentų skaičiumi, apsižiūrėjo, kad *dabartis* tokiu laiku negali būti išsakoma. Jis teisingai įžvelgė, kad dabartis turėtų būti šalia laiko momentų (Phys. VIII, 1.). Bet kas ji yra, jis neįstengė atsakyti. Dėl to ir pas šv. Augustiną nesusimezgė laiko sampratos galai, nes jis jautė, kad šalia laiko slinkties momentų turėtų būti kažkas pastovaus, kas yra ne judėjimu pagrįsta, bet *trūka* (duratio).

Tą nuojautą Jonas Dunskotas (c 1270-1308), persprendęs moksliniu metodu, pavertė mokslo tiesa, kad laikas savo giliausiame pagrinde yra matuotinas ne slinktimi, bet trūka (duratio). Kiekviena būtybė pirmiau turi savyje egzistuoti ir tik po to ji gali reikštis judėjimu. Taigi pirminis laiko pagrindas yra egzistencija, o ne judėjimas. Šis pastarasis yra antrinis laiko momentas. Trūkos matas yra egzistencinis, kiek jis liečia pačią egzistenciją — sako Jonas Dunskotas (RP 2, d. 2, q. 1, n. 2). Egzistencinė trūka mūsų kasdieninėje kalboje vadinama *dabartimi.* Tik dabartis įgalina mus teigti apie praeities ir ateities įvykius. Jeigu nebūtų dabarties, pro kurią vyksta slinktis, tai kaip mes galėtume konstatuoti įvykius, kaipo praėjusius arba ateisiančius? Jeigu būtų pasaulyje tik vienas vienintelis daiktas, tai kaip galėtume konstatuoti jo judėjimą ir kalbėti apie jo praeitį ir ateitį. Aišku, nebūtų jokios praeities nei ateities. Nebūtų nei ryto, nei vakaro, nei mėnesių, nei metų, nei šimtmečių. Bet būtų tam daiktui nuolatinė dabartis. Ir tai ji būtų ne kas kita, kaip tik jo paties egzistencija. Žinoma, tas daiktas turėtų būti nesudėtingas, nes sudėtingume yra dauguma, ir tuo pačiu gali vykti judėjimas.

Kiekvienos būtybės egzistencija, pagal Jono Dunskoto sampratą, yra vientisa, be jokio sudėtingumo. Ji neturi savyje jokio judėjimo ir keitimosi. Arba ji visa yra, arba jos visai nėra. Ir dėl to visokios rūšies egzistencija yra matuojama *dabarties* laiku (Ox. 2, d. 2, q. 4).

Jeigu dabartis yra grindžiama tik būtybių egzistencija, tai kas pagaliau yra toji egzistencija?

Egzistencijai nepakanka paprasto buvimo, kaip, pavyzdžiui, idėjai, sugalvotam skaičiui, arba galvoje turimam planui, bet reikia realaus buvimo. Realus gi buvimas palaikomas tam tikros būtybėje esančios galios, kurią Dunskotas vadina *įtampa* (intensitas). Intensyvumas arba įtampa reiškia vidinę egzistencinę jėgą, išlaikančią būtybę jos buvime. Egzistencinė įtampa yra pirminė ir svarbiausioji būtybės savybė. Ji turi būti pirmiau savyje ir tik po to gali reikštis medžiagos pagalba išviršiniai tam tikrais pavidalais. Tai yra antrinis egzistencijos momentas. Egzistencinė įtampa, priimdama savin medžiagos, keičia savo išvaizdą, bet ne savo egzistencinę galią. Ši pastaroji yra tokio pat stiprumo mažiausioje būtybės dalelėje, kaip ir jos visumoje. Išviršinis būtybės kitėjimas ir jos apsipavidalinimo įvairavimas sudaro būtybės judėjimą, vienas po kito bėgančių momentų grandinę. Pati egzistencinė įtampa nuo jos atsiradimo momento iki pabaigai yra tokia pati. Ji nesikeičia. Ji pati savo buvimu yra atvira pati sau visumoje. Joje nieko nėra praėję ir nieko neprisidės. Ji neturi savyje dalių, kurių įdalinimu būtų galima skaityti jos vienas po kito besikeičiančius momentus. *Būtybių egzistencija yra visa kartu.* Ji yra visados *vientisa dabartis.*

Štai šitas substancialus būtybių momentas

ir yra, anot Dunskoto, matuotinas dabartimi (Ox. 2, d. 2, q. 2, n. 6), kuri niekados nesikeičia. Šios rūšies laikas yra *egzistencinis* laikas, nes jis liečia tik būtybių egzistenciją. Jis visai yra neutralus būtybių išviršinio pavidalo įvairavimo požiūriu. Išviršinių pavidalų įvairavimas sudaro nesibaigiančią bėgančių momentų grandinę. Ši grandinė yra ne kas kita, kaip mūsų turimas laikas aristoteline prasme. Kadangi jis apima būtybių apsipavidalinimo įvairavimą ir jų judėjimą, todėl galima šios rūšies laiką vadinti *tįsos* laiku, arba kiekybiniu laiku. Šios rūšies laikas pateko fizikos ir matematikos vadovėliuosna. Jis yra vadinamas pagal Einšteiną *ketvirtuoju dydžių matavimu*. Gi egzistencinis laikas tinka matuoti tik egzistencijoms. Grynas ir vientisas egzistencijas turi tik dvasinės būtybės. Todėl ir vien egzistencinis laikas tinka matuoti tik grynoms dvasioms. Kitos būtybės, be egzistencijos, turi dar medžiaginį apsipavidalinimą. Joms matuoti reikalingas abiejų rūšių laikas: egzistencinis — kiek jis liečia pačią egzistenciją — ir tįsos laikas — kiek jis liečia būtybės apsipavidalinimą, arba judėjimą. Taigi pagal Dunskotą kiekviena daugialypė būtybė yra kartu matuotina abiejų rūšių laiku: pagal savo substancialų momentą — dabartimi, ir pagal savo judėjimą — tįsos laiku (Ox. 2, d. 2. q. 4, n. 13; cfr. RP. 2, d. 2, q. 1, n. 10).

Tįsos laikas prileidžia įvykių slinkos grandinę be pabaigos. Šios rūšies laikas nusitęsia į praeitį ir ateitį iki begalybės. Tai yra neįsivaizduojamai ilgas kelias be pabaigos. Tįsos laiko pagrindinis savumas yra *nusitęsimas*. Jį galima išreikšti laiko dydžio matais: sekundėmis, valandomis, metais, šimtmečiais ir t.t.

Egzistencinio gi laiko pagrindinis savumas nėra tolyn nusitęsimas, bet vietoje *užtrukimas*. Jį galima išreikšti įtampos laipsniu. Ši įtampa yra visa kartu, be išviršinio nusitęsimo. Kuo būtybė turi stipresnį įtampos laipsnį, tuo ji yra pajėgesnė ilgiau užtrukti — egzistuoti. Būtybių įtampos stiprumo laipsnis sudaro būtybių tobulumo gradaciją. Tobulumas gi nėra dydžio matas, bet potencialumo. Kuo būtybė tobulesnė, tuo ji egzistenciališkesnė. Egzistencinė įtampa gali išviršiniai apsipavidalinti vienos ar kitos rūšies dydžiu, bet gali ir ne. Dėl to jos vidinė įtampa nesumažėja, nei nepadidėja. Todėl sakoma, kad egzistencinė įtampa yra *neutrali* bet kurios rūšies medžiaginiams dydžio matams. Todėl ir egzistencinis laikas yra *neutralus* tįsos laiko atžvilgiu. Dabarčiai visai nesvarbu praeities nei ateities bėgančių momentų skaičius. Ji visuomet yra ta pati, nesikeičianti. Jai svarbu tik būtybės tobulumo laipsnis.

Vienos būtybės turi labai mažą tobulumo laipsnį, kitos didesnį — ir taip įvairuoja nesuskaitomai. Begalinio tobulumo laipsnį turi tik viena Augščiausioji Būtis. Ji savo begaline egzistencine įtampa išlaiko visų būtybių egzistenciją. Todėl ir visų būtybių egzistencinis laikas yra tik atspindys Augščiausios Būtybės egzistencinio laiko. Augščiausios Būtybės egzistencinis laikas matuojamas begalinio laipsnio įtampa.

Toks begalinės įtampos egzistencinis laikas yra vadinamas *Amžinybe*. Amžinybė todėl yra apibūdinama ne laiko ilgumu, ar trumpumu ir ne laiko nesibaigiamumu, bet begalinės tobulybės laipsniu. Amžinybė yra visai indiferentiška mūsų vartojamo laiko, arba tįsos laiko, atžvilgiu. Jos pagrindinis savumas yra begalinio laipsnio egzistencinė įtampa, o ne tos egzistencijos begalinis išsiplėtimas mūsų tįsos laiko atžvilgiu. Dabar jau vieta atskleisti vieną tariamai baisią Dunskoto citatą Dievo amžinybės požiūriu: "Jeigu per impossibile Dievas liautųsi buvęs, Jis vis dėlto turėtų begalinio intensyvumo egzistenciją, nors neturėtų amžinybės begalinio nusitęsimo prasme" (Qul. q. 6, n. 15). Kitaip sakant, tą pačią mintį galima taip išreikšti: prileidus negalimybę, kad Dievas ir nustotų buvęs, Jis vis dėlto savyje yra matuotinas amžinybe egzistencine prasme, nors Jis negalėtų vadintis amžinas tįsos prasme. Taigi egzistencinis laikas gali būti ir be tįsos laiko, nes jis pagrįstas realia būtybių egzistencija. Tokios rūšies laiką turi dvasinis pasaulis, kuris yra neutralus medžiaginio pasaulio atžvilgiu ir gali išsilaikyti be medžiaginio pasaulio. Bet ne atvirkščiai.

Medžiaginis pasaulis, kuris reiškiasi judėjimu ir žymimas dydžio metais, negali iš viso būti, nesant egzistencinės įtampos. Jeigu nėra kam judėti, tai negali būti iš viso ir pačio judėjimo. Kitaip būtų tik įsivaizduojamas judėjimas, arba mūsų galvoje įsivaizduota idėja. Tai priklausytų ne realiai, bet idealiai plotmei. Tokios rūšies judėjimą mes turime galvoj, operuodami matematikos formulėmis, arba teoretinėje matematikoje. Realiame gi pasaulyje kiekvienas judesys nešamas judamojo. Realiame pasaulyje kiekvienas judėjimas remiasi egzistencine įtampa, be kurios buvimo negali būti nieko realaus. Todėl ir tįsos laikas, kuris matuoja judėjimą, negali būti pats vienas be egzistencinio laiko. Tįsos laiko nešėjas yra egzistencinis laikas. Todėl galime kalbėti apie tįsos laiką, galime juo operuoti, naudotis ir įvykių seką juo žymėti, bet būties moksle negalima juo vienu pasikliauti. Mes esame būtybės ir tarp būtybių, turintys ne tik judėjimą, bet ir egzistencinę įtampą. Todėl mes esame tiesioginiai liudytojai ne tik tįsos laiko, bet ir egzistencinio laiko buvimo. Ir tik dėl to mes galime

PETRAS KIAULĖNAS — SAULĖLYDIS (K. A. nuosav.)

konstatuoti esant tįsos laiką, kad mes jį stebime egzistencinio laiko akimis. Tik dėl to mes galime kalbėti apie buvusius įvykius ir apskaičiuoti būsiančiuosius, kad mes esame stipriai įaugę į dabartį ir pratę dabarties akimis žvelgti perspektyvon. Taigi būtų labai nuskurdinta laiko sąvoka, jeigu mes jos turinį užpildytume vien tįsos laiku ir visai išbrauktume iš jo egzistencinį laiką.

Egzistencinio laiko buvimas nėra vien teoretiniu būdu svarstomas. Jį galime pagrįsti ir patirties reiškiniais. Įvairūs gyvenimo įvykiai, reikalai ir mūsų veiksmai sudaro nenutraukiamos grandinės tekėjimą. Jie atkreipia mūsų atidą ir pririša mūsų mintį. Dėl to daugiausia mūsų sąmonėje ir viešpatauja tįsos laiko pajauta. Tačiau yra gyvenimo momentų, kada mes lyg išsineriame iš šios laiko grandies tėkmės ir pasineriame į savo vidų. Yra gyvenimo momentų, kada mus sužavi bet kuri dvasinė vertybė: religija, mokslas, menas, meilė, liūdesys, vienatvės pasiilgimas . . . Tada mes galime pasinerti į vieną kurį iš minėtųjų momentų ir visai, arba dalinai, nejusti laiko tėkmės. Toks žmogus, patekęs į religinę, mokslinę, meninę ar kitokią nirvaną, gali visai nejusti, kas aplink jį dedasi; gali visai nejusti laiko tėkmės, ir ilgas laiko tarpas jam gali atrodyti, kaip viena minutė, arba trumpa valandėlė. Gyvenimo išmintis šį reiškinį apvilko tokio priežodžio forma: "Laimingajam laikas neegzistuoja". Tiksliau sakant: laimingasis nejaučia tik laiko tėkmės, bet jis gyvena tada egzistenciniu laiku, kuris neteka, kuris nebėga ir kuris visas yra tiktai *dabartis.* Jis yra visas kar-

tu, ir dēl to nepajuntama, kad jis būtų užsitęsęs ilgesnį laiką. Gyvenime pavyzdžių mes turime labai daug. Aristotelis, įsigilinęs į kažkurią mokslo tiesą, išstovējo gatvēje visą dieną, visai nejausdamas, kas apie jį dedasi. Jis nejautē laiko tēkmēs. Šventas Pranciškus Asyžietis, žiūrēdamas į krucifiksą religiniam pakilime, praleisdavo visą naktį kaip trumpą valandēlę. Mykolas Angelas, piešdamas Siksto koplyčioje freskas, ištisas dienas pamiršdavo, kad jis yra nevalgęs, nemigęs, išvargęs. Įkvēpimo metu jis būdavo išsijungęs iš šio gyvenimo laiko tēkmēs ir gyvendavo tik egzistenciniu laiku. Ir mes patys prisimename iš savo gyvenimo momentų, kada buvome laimingi ir nejutome laiko tekant, nes gyvenome vien egzistenciniu laiku. Ir priešingai. Kai pasijuntame dvasioje esą labai nelaimingi, norētume patys iš savęs pabēgti, nes egzistencinis laikas darosi mums perdaug įkyrus, perdaug vienodai kankinantis ir nuobodus. Tada metamēs į įvykių sūkurį, į laiko tēkmę, kad tik galētume save pamiršti.

Už dvejopo laiko buvimą kalba ir mūsasis "aš". Aš prisimenu, kad aš buvau mažas, buvau mokinukas, vēliau gimnazistas, studentas, kad aš buvau jaunas, dabar suaugęs, pradedąs senti; kad aš būsiu pasenęs ir t.t. Tasai "aš" yra tas pats, ir jam visas mano gyvenimas yra viena dabartis. O mano augimas, įvykių keitimasis ir būsimieji įvykiai sudaro slenkančio laiko momentus. Taigi mūsasis "aš" gyvena egzistenciniu laiku, kuris visas yra kartu, ir mūsų kūnas būna tįsos laike, kuris yra nuolatiniame tekējime ir niekados nepasikartoja.

Egzistencinio laiko nepastebējimas ir jo neatskleidimas yra tasai akmuo, į kurį sudužo laiko problema ir išaugo paradoksiškas laiko ironizavimas. Sakoma: filosofiškai galvojant, laiko nēra iš viso. Ir štai dēl ko. Laikas susideda iš praeities, iš dabarties ir iš ateities. Praeities jau nēra, nes ji praējus ir pavirtus į nebūtį. O apie nebūtį nēra ko ir kalbēti. Ateities irgi nēra, nes dar ji nēra atējus. Pagaliau dabartis galima įdalinti į mažiausius laiko momentus, kurie bus arba praēję, arba dar neatēję. Taigi dabarties irgi nēra. Ergo laiko iš viso nēra. Jeigu jo nēra, tai nēra ko apie nebūtį ir kalbēti. Antra vertus, net ir primityviausias žmogus žino, kad laikas yra. Kaip yra aišku diena ir naktis, taip evidentiška, kad laikas yra. Mes savo dienos darbus skirstome pagal laiką. Mes gulame ir keliamēs nustatytu laiku. Mūsų viso gyvenimo darbuotē įstatyta į laiko rēmus. Ir po viso to aiškumo argi galētume mes abejoti laiko buvimu? Aišku ne. Filosofiniame galvojime laiko paneigimo išdava gauta dēl to, kad buvo nepastebētas egzistencinio laiko buvimas, kaip pagrindas ir laiko tēkmēs nešējas.

Tokį laiko dvilypumą remia ir mūsų laikų žymesni egzistenicalistai. Štai žymus egzistencializmo sistematinis mokslininkas M. Heideggeris, kalbēdamas apie būtį ir laiką, teigia, kad būtis yra laike dvejopu būdu. Pati savyje ji yra "Laikystē" (Zeitlikeit) (S. u. Z., S. 234.). Bet būtis reiškiasi tam tikrais ekstatiniais momentais, kuriuos mes vadiname "Laikinimu" (Zeitigung) (t. p. 331). Taip pat mano ir M. Heidegerio sekējas prancūzų egzistencialistas Jean Paul Sartre savo veikale "L'Etre et le Néant". Jis ilgai svarsto praeities, dabarties ir ateities momentus ir prieina prie išvados, kad jie nēra būtis (p. 168). Šiuos momentus jis, kaip ir M. Heideggeris, vadina ekstatiniais momentais (p. 174). Būtis tik reiškiasi momentais. Bet ji savyje remiasi ne momentais, bet "Laikyste" (temporalitē). Laikystēs pagrindu yra ne ekstatiniai momentai, bet egzistencijos dinamika, kuri sudaro laiko dinamiką (p. 175). Žodis "dinamika" yra perimtas iš ankstyvesnio prancūzų filosofo H. Bergsono (1859-1941), kuris, kalbēdamas apie dinamišką laiką, ji lygina laikrodžio spyruoklēs dinamikai. Laikrodžio spyruoklēje glūdi vientisa ir nepadalinta jēga varyti laikrodžio ratelius ir švytuoklę. Tačiau toji dinaminē jēga apsireiškia švytuoklēs švytavimo momentais. Tuo būdu mes matome tos savyje nepadalintos jēgos per švytuoklę besireiškiančius paskirus, vienas po kito sekančius padalintus momentus. Taip ir dinaminis laikas, nors jis savyje yra vientisas ir nepadalintas, bet reiškiasi vienas po kito sekančiais momentais. Ir tokiu būdu iš dinaminio laiko gaunamas tįsos laikas, arba laiko tēkmē. Šios H. Bergsono pastabos apie dinaminį laiką įkvēpē Sartre parašyti ištisą skyrių, pavadintą "Laikyste" (temporalité). Laikystēs yra toji jēga, kuri riša daugybę momentų vienumon (p. 179). Kaip muzikos kūrinyje melodijos vieningumas riša vienumon daugybę paskirų gaidų, taip laikystē vienija laiko momentus. Ta laikystē žmogiškoje egzistencijoje reiškiasi per sąmonę. Arba "tai yra žmogiškoji realybē, kuri laikinasi", kaip sako J. Sartre (p. 196). Karl Jaspers vaizduojasi Amžinybę, kaip egzistencija pripildytą laiką. Egzistencijos nuolatinio proceso besireiškiantieji momentai sudaro laiko akimirksnius, kurie ir sudaro tēkmę. (Philosophie, II, S. 127).

Taigi matome, kad Jono Dunskoto atskleistasis egzistencinis laikas kartojasi visuose naujųjų laikų egzistencialistuose: kad pirminis ir pagrindinis egzistencijos laikas yra intensyvinis, arba dinaminis, ir kad jis reiškiasi tam tikrais ekstatiniais momentais, kurie sudaro tįsos, arba slinkties, laiką.

ALDONA NASVYTYTĖ

PASAKA

Buvo kartą du vaikai —
Seniai — seniai . . .
Karaliaus buvo jie.
— — — — — — — — — — —
Du vaikai karaliaus
Vienąkart gyveno —
Rinko aukso gintarą,—
Rinko ežere —
Ir skambėjo juokas,—
Upeliu sruveno,
Kol nuskendo laimė
Ežero dugne.
— — — — — — — — — — —
Ir nerado žvaigždės,
Ir nerado vėjas,—
Neberado laimės,—
Ežero dugne . . .
Kažinkur sidabro
Juokas nusruvėjo — — —
Kai nuskendo laimė,
Laimė ežere . . .
— — — — — — — — — — —
Buvo kartą du vaikai — —
Seniai — seniai . . .
Karaliaus buvo jie.

KARAVANAS

Per dykumą linguoja karavanas —
Per dykumą, kur smėlis ir dangus —
Ir saulė kepinanti geltoną smėlio tvaną
Alsavimais karštais — —
Ugningai žaižaruoja
Degančiom akim
Į pėdas karavano tirpstančias
Klajojančiam smėly — —
Per dykumą linguoja karavanas . . .
Balta kaitra
Liepsnoja, degina, nulieja dykumą bekraštę,
Troškinamą ugnies audros —
Ir smėlio dykumų,
Mirties banga —
Per dykumą linguoja karavanas.
Kaitra krauju sruvena —
O pėdos kuprių ir žmonių —
Ištirpsta smėlio jūroje.
Kartūs garsai plevena oro kaitroje vieni —
Žuvėdromis paklydę —
Tik valandėlę — — —
Ir miražas —
Kaip mėnesio pjautuvas siauras, dylantis delčioj—
Išnyksta . . .
Per dykumą linguoja karavanas . . .

PAUKŠČIAMS IŠSKRENDANT

Dejuoja vėjas gūdžiai —
Miške ruduo ir tu — —
O, paskutine vasara,
Nuūžusi mišku . . .
O lapų, o auksinių,—
Pilni, pilni takai
Ir pro šakas mėlynę
Kaip veidrodį matai.
Tik saulės, tik drugelių,—
Tik vasaros sapnų
Žaliam sodely vyšnių
Niekaip neberandu — — —
Dejuoja vėjas gūdžiai,
Miške ruduo ir tu — —
Tu, paskutine vasara,
Nuūžusi mišku . . .

PETRAS KIAULĒNAS

IR MODERNIOS SPALVOS MENAS

GORDON BROWN

Dailininkas Petras Kiaulēnas be atvangos gilinasi į tas galimybes, kurių teikia spalvų pasaulis. Tai jau buvo ir seniau pastebējusi Paryžiaus meno kritika, ir nebūtų reikalo iš naujo apie tai kalbēti, jeigu mūsų tapytojas savo kūryba nebūtų atidengęs naujų atžvilgių. Pirmiau kritika jį apribodavo impresionizmu. Tačiau dabar jo idējos ir darbai eina už impresionizmo ribų, ir štai kodēl jisai nusipelno naujo atsiliepimo.

Menininkus visados viliojo galimybē — sukurti *moderninę* impresionizmo mokyklą. Kiaulēnas kaip tik yra padējęs pagrindus tokiam žygiui. Šiandien į mokslinę spalvų teoriją žvelgiama jau iš kito taško — ir naujos idējos veržiasi į mus. Panašiai buvo ir anomis dienomis, kada vienu metu su naujais spalvų teorijos atradimais pasirodē impresionizmas. Pasak prancūzų dailininko Paul Signac, mokslininko Chevreul įtaka turējo lemiamos reikšmēs Seurat, Cross ir paties Signac darbams. Chevreul veikalas pasirodē 1839 metais — dar gerokai prieš Monet ir Pissaro kūrybą. Tikrasis Chevreul amžininkas mene buvo Eugene Delacroix, įkvēpęs impresionizmą ir susidaręs nuosavą spalvų teoriją.

Nēra tad ko stebētis, jeigu lygiagrečiai su dabarties mokslų plētra pasirodē tokio pobūdžio dailininkas kaip Petras Kiaulēnas. Nesižvalgydamas į jokias tiksliųjų mokslų knygas, jisai prie naujų atradimų prieina savo patirties keliu. Mano galva, pats įspūdingiausias jo radinys yra štai kuris: kad teptuko brūkšnių linkmē ar vingiavimai daro įtakos pačiai spalvai, jos intensyvumui ir tonui. Aišku, taip pasitaiko tais atvejais, kada brūkšniai pastebimai išsiskiria, kaip kad visados ir esti Petro Kiaulēno kūriniuose.

Tikiuosi, kad skaitytojas man atleis už šį nuolatinį mokslų brukimą. Aš kaip tik norēčiau nurodyti lygiagretę su Petro Kiaulēno vingiuojančių teptuko brūkšnių vartosena. Paimkime dvyliktą lentelę neseniai pasirodžiusiame Faber Birren'o veikale "Monument to Color". Iš jos matyti, kaip grynos spektro spalvos, išdēstytos vingiuojančiomis juostomis viena viršum kitos, atrodo pridengiančios viena kitą, kai jas stebi iš tam tikro nuotolio. Iš varsų tada gaunamas beveik toks pat švitējimas, kaip ir vaivorykštēs spalvose. Kaip tik šisai spektro spalvų vaiskumas ir yra būdingas Petro Kiaulēno stiliui ir jo paveikslus išskiria iš bet kurio kito dailininko darbų. Šio stiliaus jis pasiekē vien spalvų ir dēmių pagalba. Tik užtenka pažvelgti į jo drobes — ten raudonos ir oranžinēs spalvos iš tikrųjų spindi neįprastame laipsnyje.

Nesunku pastebēti, kad bet kuris raudonas ruožas Kiaulēno drobēje gaunamas iš įvairios rūšies raudonų spalvų. Iš jų vienos linksta į oranžinę, kitos — į violetinę. Šiandien žinome, kad tokis vaiskumas, kokį išgauna Kiaulēnas, atsiranda kaip tik iš tokio *panašių* varsų šalimais suklojimo, o ne iš bemaž papildančių spalvų gretimo suklostymo. Ankstyvieji impresionistai papildančių spalvų sustatymą šalia viena kitos laikē esminiu dalyku. Mat, jie tikējo, kad visos spalvos atsirado iš mišinio raudonų, geltonų ir mēlynų. Šios gi spalvos greičiau laikytinos skirtingomis, o ne panašiomis. Iš skirtingų spalvų gretimai suklostymo atsirado anas bendras pilkumo įspūdis, kurio paprastai pasiekdavo impresionistai. Vis dēlto esama dalies tiesos ir jų mintyje, kad grynos spalvos, sudēliotos viena šalia kitos taškų pavidalu, duoda gyvumo jausmą. Norēdamas perdaug leistis į smulkmenas, tiek tepasakysiu, kad gretimas apytikriai papildančių spalvų suklostymas duoda gyvumo įspūdį tik tada, kai į paveikslą žiūrima iš arti. Iš atokiau visuma susidaro papilkavusi. Taip atsitinka, kai, pavyzdžiui, meti žvilgsnį į visą Claude Monet paveikslą, o ne į jo dalį. Kiaulēnas bemaž pastoviai duoda vyrauti randonoms varsoms, ir jos įgauna tokio vaiskumo, kokio nepasieksi, aklai sekdamas Monet, Pissaro ir Seurat taisyklēmis.

Apskritai tariant, tiek Kiaulēnas, tiek ir šių laikų tikslieji mokslai naudojasi, išgaudami didžiausią vaiskumą, panašių spalvų ir vingiuojančių linijų principu, o ne taškais. Tačiau Kiaulēnas, skirdamasis nuo mokslininko, sutelkē vi-

---

*) Šio "Aidams" rašyto straipsnio autorius yra meno istorikas ir dailininkas, dēstąs Hunter College New Yorke. — Redakcija.

Petras Kiaulėnas savo kūryboje išreiškia šviesos dramatiškumą, drauge kreipdamas dėmesį į objekto architektūrą, jo apimtį, padėtį ir ryšį su bendra paveikslo forma.

Nors Petro Kiaulėno technika ir atlikimas siejasi su praeities laikotarpiais, tačiau jo įsigilinimas spalvų sąrangon palaiko gyvą tą idėją, kurios nepaiso vadinamieji modernistai ir avangardo menininkai. Savo spalvų vartosena jisai mums taria šiandien aiškiai naują žodį, nežiūrint jo glaudžios giminystės su impresionizmu ir ekspresionizmu.

Petras Kiaulėnas itin išaugo savo paskutiniais darbais. Čia jo metodas daug laisvesnis, spalvas ir formą dramatiškai išskaidant į šviesą ir nuotaiką. Paskutiniai jo kūriniai yra pilni įtampos ir energijos. Todėl jie artimesni moderniniams dabarties sąjūdžiams.

Will Barnet

PETRAS KIAULĖNAS

sus kitus menininkams prieinamus išteklius, kurdamas savo paveikslų švitėjimą. Jeigu reikia, jis nevengia pasigauti ir senesniųjų impresionistų metodo, dedant ir papildančias spalvas viena prie kitos. Štai kodėl jisai raudonas varsas drobėje supina su vėsiomis spalvomis taip, kad paveikslas savo visumoje spindi nepaprasta šiluma. Sakytum, jam prabyla dažai ir teptukai, o jisai paklūsta jų žodžiams, drauge, įrankių pavartojime, iš akių neišleisdamas savo individualybės ir savo technikos. Kiaulėno spalvų menas spontaniškai ir kūrybiškai išsirituliojo iš to, kaip jisai regi ir jaučia tapybą, o ne iš kokių mokslo teorijų pritaikymo. Kaip tik dėl šios priežasties jo lygiagretumas su dabarties tiksliųjų mokslų požiūriu atrodo juo nuostabesnis.

Tačiau meno istorikui toki lygiagretumai nenaujiena. Įvairios kultūrinės apraiškos bet kurioje gadynėje, nors iš pirmo žvilgsnio jos atrodytų kažin kaip besiskiriančios, beveik visados susibėga į tam tikrą istorijos apspręstą idealą. Tuo būdu istorijos eiga iš dalies nulėmė ir Petro Kiaulėno meną: jo stilius išaugo iš istorinio impresionizmo, drauge atsiliepdamas ir į dabarties laikų susidomėjimą spalvų bei šviesos klausimais.

Reikia pilniau išryškinti tuos pakeitimus, kurių Petras Kiaulėnas įnešė į impresionistinį stilių. Jeigu lyginsime su Monet — jo teptuko brūkšniai yra laisvesni ir gyvesni. Jeigu lyginsime su Seurat, Kiaulėno stiliaus neapsprendžia apriorinės taisyklės ar iš anksto nusistatyta pažiūra. Jeigu jį lyginsime su abiem, tai jo spalva yra vaiskesnė. Be to, Kiaulėno technika komplikuotesnė ir įvairesnė negu senųjų impresionistų. Ieškodamas didesnio grynumo ir gaivumo, jisai kartais savo dažais vos tik lyžtelėja drobę. Gauname perregimus, lengvus brūkšnius, pro kuriuos tartum įžvelgi pačią drobę. Visa tai jo paveikslams teikia tam tikrą orinę savybę. Bet ypač Kiaulėnas pamėgęs aiškią varsą, kai senųjų impresionistų paveikslai paprastai atrodo

apsunkę ir drumzlūs su savo solidžių, panašiai atrodančių teptuko pēdsakų pasikartojimu. Kiaulēnas šiuo būdu laimi gryną įspūdį, o tokiems dailininkams kaip Monet ir Seurat grynumas reiškē varsos intensyvumą ir purvinų priemaišų stoką. Aišku, ir Kiaulēnas pasinaudoja pastarąja priemone. Kartkartēmimis jisai užteps ir tirštą dažų sluogsnį ant savo drobēs, išgaudamas arba solidų, arba lyg ir griūvantį efektą. Įvairūs jo brūkšniai susikryžiuoja, kadangi jis pasigauna ir kreivų, ir horizontalinių, ir vertikalinių, ir diagonalinių.

Esu užsiminęs apie jo idēją, kad šių brūkšnių linkmē atsiliepia pačiai spalvai. Tuo būdu Kiaulēnas sąmoningai suliejo kaligrafiją ir spalvą. Jis panaudoja liniją išgauti spalvai, o tuo tarpu klasiškoje tapyboje linija būdavo vartojama išgauti kontūrui. Kiaulēnas vengia kontūrinių linijų įprastine šio žodžio prasme. Jam rūpi ne kontūras, o dailus santykis tarp įvairiausių tonų ir spalvų.

Šis nepaprastas įvairumas, ypač visokiose rūšyse, prisideda prie minēto jo paveikslų vaiskumo. Jau matēme, kaip vilnijančios spektro spalvų linijos žiūrovo akiai duoda įspūdį, kad viena spalva užeina ant kitos (žr. Faber Birren knygos XII lentelę). Žiūrovo akis susipainioja, ir jisai mato tai, ko iš tikrųjų ten nēra. Panašiu būdu ir Petro Kiaulēno brūkšnių įvairumas duoda meninį maišaties ir susiplakimo jausmą. Jo teptuko technika tokia gausi, kad jo spalva mums nurodo ne objekto, o pačios šviesos varsą, — jau neapčiuopiamą reiškinį. Tuo keliu Petras Kiaulēnas pratęsia impresionizmą ligi dabarties įsitikinimo: jei nori laimēti didžiausią įspūdį ir vaiskumą, esminēs reikšmēs turi tai, jog žiūrovo akiai vaidentųsi, kad viena spalva pridengia kitą.

Štai koks įvykis pavaizduos Kiaulēno rūpestingumą optiniams deriniams, į kuriuos tenka žvelgti iš atokesnēs distancijos. Kartą jo bute susidomējau paveikslu, kabančiu siaurame prieangyje. Kiaulēnas nieko nelaukdamas atidarē duris į kitą koridorių, kad galēčiau iš toliau įsižiūrēti. Iš atitinkamos distancijos paveikslas savo gausių spalvų susiliejimu skleidē kažką panašaus į šviesos efektą. Atsiminkime, kad šviesa susideda iš daugio spalvotų spindulių, atitinkančių įvairų bangos ilgį. Kiaulēno spalvų susiklostymas viena ant kitos ir glušinantis jų įvairumas skleidžia reflektuojančius visokių varsų spindulius, kurie ir teikia aną nepaprastą švitējimo efektą.

Tačiau Kiaulēno teptuko uždavinys yra ne vien tik sukurti šį vaiskumo įspūdį.

Pasigaudamas įvairialypių priemonių, jis laikosi trejopos teptuko technikos. Pirma, jisai kartais savo teptuku paseka formos vingius. Tai tradicinis metodas, kuris būdingas pirmiesiems Kiaulēno darbams. Antra, jo teptukas dažnai paseka šviesos kryptį ar bent daugiau pabrēžia nuotaiką, o ne formą. Tai ir vēl tradicinis metodas, pažįstamas jau Massaccio ir Leonardui da Vinci. Impresionistai, vartodami spalvas taškų ir staigių brūkštelējimų pavidalu, tikrai savo drobēje vaizdavo ne tik formą, kiek šviesą. Trečia, Kiaulēnas vartoja teptuką brūkšniams, sukuriantiems arabeskas, kurios yra įdomios pačios savaime ir kurios prisideda prie paveikslo dramatiškumo bei emocinių savybių. Šis metodas yra vienas iš raktų į dabartinį Kiaulēno stilių.

Paskutiniu metodu Petras Kiaulēnas galētų giminiuotis su Van Goghu — taip pat šiauriečiu, sukūrusiu tokį ritmą, kuris kartkartēmis atrodo beišsiskiriąs iš bendro kontūro. Kai kurie kritikai tokią sistemą pakrikštijo "kosminiu ritmu". Tikra tiesa, kad tokie paveikslai teikia stiprų išgyvenimą.

Panašaus principo laikosi ir Kiaulēnas paskutiniuose savo peisažuose. Tačiau jie jokia įprastine prasme nēra panašūs į Van Gogho paveikslus. Dar reikia pastebēti, kad Kiaulēnas pašalina kontūrą, o Van Goghas paprastai jį pasilaiko. Vis dēlto galima tarti, kad abu jie pasivaduoja impresionistų technika, puoselēdami iš esmēs ekspresionistinius siekimus. Mano manymu, Kiaulēnas su savo teptuku linkęs neskubēti ir lūkuriuoti, kai van Goghas staigiais ir stipriais judesiais akį gena iš vienos paveikslo vietos į kitą. Iš tikrųjų Kiaulēnas pamēgęs kiekvieną vingį, kurį jisai tepa. Ypač jam savi tie pabraukimai, kurie pradedami tvirtu mostu ir palaipsniui silpsta, ligi pasidaro visai neįstebimi. Tas jo lūkuriavimas atitinka ilgesingą jo paveikslų šviesos bei atmosferos įspūdį, o taip pat ir amžinybēs jausmą, kurį kelia šviesos išryškinimas. Čia šviesa mums prabyla apie amžinuosius gamtos atžvilgius. Kai jisai piešia žmones, tokiems paveikslams būdingas didelis įsigyvenimas. Tai matyti iš asmenų veido bruožų ir iš visos jų laikysenos. Visa tai, mano galva, yra ekspresionistinē savybē, nors ji pasukusi visai kitonišku keliu, negu kad Van Goghas ējo. Betgi kai kuriuose iš paskutinių Kiaulēno peisažų teptuko judesiai darosi greitesni, kai dailininkas prisiartina prie stenografinēs sistemos ir pasižymi tik esminius dalykus.

Apskritai tarus, tasai Kiaulēno lūkuriuojantis, apsimąstantis stilius gal yra būdingesnis jo kūriniams nuo 1940 ligi 1950 metų, čia neužbrēžiant griežtos ribos datose.

PETRAS KIAULĖNAS — MERGAITĖS

Dabartinis jo polinkis — tai susitelkti prie kaligrafiškų arabeskų ir prie žaižaruojančių spalvų. Jis tai daro formos sąskaita. Beveik neišvengiamai formą sunaikina dailininkai, kurie į spalvas pirmiausia žiūri kaip į šviesą. Juk šviesa, krisdama ant daiktų, išryškina jų formą. Vienok šviesa kaipo tokia formos neturi. Pavyzdžiui, mes ne taip greitai pastebėsime, kad saulė ar žibanti elektros lemputė yra trijų matavimų. Greičiau tai pastebime šiaip daiktuose, ant kurių iš dalies gula šešėlis. Taigi visai suprantama, kodėl Kiaulėnas, kurį galima pavadinti vaiskumo tapytoju, vis mažiau ir mažiau paiso konkrečių bruožų.

Visados besirūpindamas perduoti šviesos įspūdį, Petras Kiaulėnas savo paveikslų švitėjimą padidino dar tuo, kad jisai vis daugiau ir daugiau leidžia prasišviesti drobei. Taip jisai išryškina kiekvieną individualų pabraukimą. Vis labiau jisai pasikliauja izoliuotais brūkšniais, kai nori perduoti esminius santykius tarp spalvų tonų. Jo teptuko judesiai kaskart trumpėja. Tai yra logiška išvada iš filosofijos, kurią dailininkas yra nuodugniai pergalvojęs.

Tą jo credo galima taip sutraukti:

Visados dirbdamas su modeliu prieš save, dailininkas privalo išsyk pajusti visus paveikslo elementus. Nenaudinga atskirais seansais spręsti problemas, liečiančias šviesą, lokalines spalvas ir plotmes, pasigaunant analitinio metodo. Nieko gero neduoda pertvarkymai ir kaitaliojimai kompozicijoje. Paveikslas vistiek nepavyks, jeigu menininkas nejaučia savo siužeto. Norint išsaugoti tą įsijautimą, paveikslas privalo atrodyti baigtas iš pirmo seanso. Maža to. Jisai turi atrodyti baigtas ir kiekvienu darbo momentu. Po minutės tapymo dailininkas jau bus pasireiškęs, kokis jis yra meistras. Kiek tai liečia patį Kiaulėną, tai pradžioj jam pakanka tik kelių paprastų bruožų. Iš tų kelių retų teptuko užmetimų išryškėja kai kurie kruopščiai atrinkti jam rūpimo modelio atžvilgiai. Visa kita gali būti paaukota, jeigu jam to prireikia.

Tokis stenografinis metodas pabrėžia paveikslo gaivumą ir spontaniškumą. Tai dvi savybės, kurias Petras Kiaulėnas brangina ne tik spalvose, bet ir pačioje savo teptuko brūkšnių formoje. Gali kilti klausimas, ar greitas Amerikos gyvenimo tempas nebus tik paveikęs tokią sutrauktinę techniką, kaip tai atsitiko su John Marin. Betgi pats Kiaulėnas neigia Ameriką turėjus jam bet kokios įtakos.

Įtakų klausimą jau bemaž pilnai nušvietė ankstesni autoriai. Jie buvo nurodę, kad Kiaulėnas yra susižavėjęs Ticiano paskutinių metų stiliumi, kuriame pirmą kartą susiduriame su šviesa, suskaldyta į ją sudarančias varsas. Tačiau lietuvį dailininką paviliojo ir visiškai kitoniško tipo menininkai. Jis žavėte žavėjosi Botticelli, gilinosi į Lorenzetti. Jisai grožėjosi Alessio Baldovinetti efektų grynumu ir gaivumu. Savo veikale apie Kiaulėną Maurice Scherer kiek labiau pabrėžia Bonnardo įtaką. Aš ją įžvelgiu tik tiek, kad abu pasigauna ryškiai raudonų spalvų, nustatant lokalinę draperijos ar vaisių varsą. Kiaulėnas nebando išgauti plokščių spalvų efekto paveikslo paviršiuje, kaip kad daro Bonnard. Tiesa, paskutiniuose darbuose ir Kiaulėnas imasi tų spalvinių plokštumų, tačiau jisai čia elgiasi skirtingai: jisai pasivaduoja linijinėmis arabeskomis, o ne plokščiais ruožais, kaip Bonnard.

Man nuostabu, kad niekas nėra paminėjęs Cezanne'o. Bent nieko apie tai nerašyta. Savo "Trijose mergaitėse" ir paskutiniuose peisažuose Kiaulėnas žymiai panašesnis į Cezanne'ą, negu į Bonnardą. Dar būtų galima tarti žodį ir apie kitą dailininką. Bent man taip atrodo. Savo kūryboje Kokoschka, lygiai kaip ir Kiaulėnas, pasigauna impresionistinės technikos, panašiai rūpinasi teptuko pabraukimais ir taip pat yra ekspresionistas. Negalvoju, kad čia būtų kokios įtakos, bet tik tiek, kad abu jie yra panašūs savo temperamentu ir abiejuose dvelkia šiaurės dvasia.

Pilnai sutinku su Schereriu, kai jisai kalba apie Renoiro įtaką Kiaulėnui. Vis dėlto negaliu išvengti įspūdžio, kad kritikai prancūzai viską nori išvesti iš savo "rayonnement francais" — prancūzų dvasios spinduliavimo. Todėl norėčiau išskirti, kas čia prancūziška ir kas neprancūziška.

Kiaulėno impresionzmas iš tikrųjų dažnai yra prancūziškos kilmės. Tai itin pasakytina apie tuos paveikslus, kuriuos jisai nutapė, gyvendamas Prancūzijoje. Jo "Trys mergaitės" turi tam tikro panašumo su Renoiru. Iš tos pat versmės gali būti ištryškęs jo subtilumas spalvose — ar gal ir iš Cezanne'o akvarelių. Manyčiau, nebus klaidos tarus, kad iš prancūzų galima kildinti visas jo impresionizmo virtuoziškumas, čia priskaitant ir šviesos skaidymą į ją sudarančias spalvas, drobės prasišvietimą ir gėrėjimąsi spalva vien tik dėl pačios spalvos.

Antra vertus, impresionizmą iš tikrųjų yra išradę anglai — tokie kaip Constable ir Turner. Betgi jie nėra tiesiogiai veikę Kiaulėno. Tačiau nuostabu, kaip šiaurietiškas temperamentas prasimuša Kiaulėno kūryboje. Todėl esama giminystės tarp jo ir P. Wilson Steero peisažų.

Kiaulėnas savo kūrinius pribrandina aiškiai šiaurietišku būdu. Tokį pat bruožą greičiau rasi ne kurio nors prancūzo paveiksluose, o taip pat Lietuvoje gimusio Chaim Soutine'o kūriniuose.

PETRAS KIAULĖNAS — NATIURMORTAS

Taip, ir prancūzai yra linkę ieškoti "grynų" formų, daugiau pasinešdami į geometrines. Imkime Renoirą — jo forma yra išjieškota ir klasiška. Kiaulėnas taip pat žiūri grynų spalvų, betgi jo paveiksluose plotmės yra gruoblėtos ir šiurkščios. Apskritai tarus, Kiaulėno forma yra sugestyvi ir net dviprasmiška. Tai mums kalba apie išvidinį nerimą. Tuo tarpu prancūzai yra aiškūs ir tikslūs.

Vis dėlto tenka pripažinti, kad tikroji Kiaulėno talento prigimtis atsiskleidė Paryžiuje, kai jisai, dvejus metus intensyviai dirbęs, surengė savo parodą Chardin galerijoj. Kelios jo parodos Prancūzijos sostinėje susilaukė pasisekimo. Toj palankioj aplinkumoj jo kūryba tarpo. Aure, Visconti galerija jo paveikslus išstatė drauge su Matisse, Utrillo, de Segonzac ir Suzanne Valadon darbais. Šiuo laikotarpiu Kiaulėnas savo kūryboje beveik galutinai atitrūko nuo savo akademinio laikotarpio, nuo tų studijų, kuriose jisai išaugo, eidamas mokslus Meno Mokykloje Kaune ir Meno Akademijoje Romoje. Paskutiniąją jisai baigė 1937 m. Žinoma, jisai suko į impresionizmą, nors ir toliau, beveik ligi paskutinių metų, jisai nesiliovė domėjęsis daiktų santykiu su erdve, — nežiūrint to fakto, kad pats Monet savo vėlesniuose darbuose buvo atsisakęs nuo trečiojo matavimo. Pilnesnis atsiskyrimas iš akademinės įtakos regimas tik dabartiniuose Petro Kiaulėno darbuose.

Paminėtinas dar vienas įvykis Kiaulėno gyvenime. 1942 m. jisai Paryžiaus universitete gavo architekto diplomą. Tokis pasiruošimas tegalėjo sustiprinti jo įsijautimą kūrinių struktūron. Dailininkui tai labai vertinga savybė. Tam tikra prasme Kiaulėno tapyboje vis labiau atsispindi architektūrinė nuotaika, kadangi jisai dabar paryškina arabeską plotmės paviršiuj, tuo būdu iš tikrųjų išreikšdamas medžiagos plokštumą. Panašiai ir architektas visados pabrėžia savo pavartotą medžiagą ir savo pastato konstrukciją. Kiaulėno darbuose vis mažiau akcentuojama perspektyvinė erdvė su solidžiais objektais. Pastarųjų Kiaulėnas neneigia, tačiau jisai jų ir nepabrėžia. Jie savaime jaučiami jo paveiksluose. Jam nenustojo savo reikšmės tradicinis solidžių objektų vertinimas. Jei klaidingai nutapytas, kokis nors objektas galėtų sugriauti visą jo paveikslo struktūrą. Ir štai susiduriame su paradoksu: pirmiau reikia nuodugniai pažinti formą, jeigu ją nori iš paveikslo eliminuoti. Man visados atrodė, kad tokis Matisse turėjo puikiai pažinti modelių nušvietimą erdvėje, — tas pat Matisse, kuris itin pasižymėjo plokščių paveikslų tapyboje. Tą jo pažinimą iš tikrųjų galime ir pastebėti jo piešiniuose anglimi.

Nors Kiaulėno darbai, lygiai kaip ir Matisse'o, yra pagrįsti tradicija, tačiau dailininkas lietuvis teigia, kad pirmiausias jo tikslas — tai grynojo grožio ieškojimas. Taigi, jisai sakosi siekiąs lygiai to pat, kaip ir vidutiniškas abstraktinis dailininkas. Tačiau verta įsidėmėti, kaip Petras Kiaulėnas išryškina savo pažiūras. Jisai sako, kad menininkas, kuris grynas formas išradinės iš savo galvos, bus linkęs kartotis. Antra vertus, atidus gamton įsistebėjimas, kokį regime paties Kiaulėno darbų pagrinde, duoda begalinį naujų formų įvairumą ir galią jas atkurti. Be to, naujų formų atradingumas turi tą pliusą, kad jisai nesunkiai suprantamas. Kai kurie abstraktiniai menininkai galėtų į tai atšauti, jog jie gilinasi į kitoniškas gamtos apraiškas, kurios reikalauja naujos gramatikos ir naujo žodyno, kad galėtum jas išsakyti. Įsileidus tolyn į šį ginčą, nereikėtų pamiršti to paprasto fakto, kad esama visokių tapybos srovių. Pagrindinis gi dalykas — ar tapytojas yra geras ar ne.

Bent trumpai žvilgtelkime dar ir į kitą problemą, kur ir vėl tenka išklausyti abi puses. Petras Kiaulėnas išplaukė savo vieton, nenugrimzdamas į lietuvių liaudies meno studijas. Tačiau tai ir vėl nereiškia, kad kai kurie dailininkai nepasiekia žymių vaisių, įamžindami liaudies meno tradicijas. Kiaulėno kelias suka kita linkme, kuri nemažiau reikšminga lietuvių meno plėtrai. Pirmoje vietoje pasikliaudamas intuicija, jisai jaučia tas atmainas, kurios įvyko tiek pasaulyje, tiek mene, atliepdamas naujoms aplinkybėms, kurios negali nerasti atgarsio ir lietuvių tautos mene. Jo širdis yra su Lietuva, nors jo tapybos technika kartais yra europinė. Žvelgiant iš esmės, jisai byloja mums kaip šiaurietis, išsakydamas savo laikų dvasią ir ją išgyvendamas ypatingu spalvų vaiskumu, atitinkančiu naujus meno pasaulio posūkius. Šia prasme Petras Kiaulėnas pasirinko tikrąjį meninio išganymo kelią.

V A I Z D Ų   A I D A I

M. Vaitkus

Vėl brėkšta, sklenda, lyg aušros šešėliai,
vaizdų aidai tolių skaisčių dienų . . .
Aidų kvapai, momentai švelniasieliai,
vėl su jumis pakirdęs gyvenu . . .

Sapnų naktis, svajų naktis žvainų,
lyg kad žvaigždžių tamsiam aksomo mėly . . .
Joninės tai . . . degą laužai — menu —
ir, lyg vėlių, jų dūmų debesėliai . . .

Bet nūn, kada man sieloj auštat vėliai
po tiek skausmų, po tiek klaidų liūdnų,
be dūmų jūs, tylieji debesėliai —
vaizdų aidai tolių skaisčių dienų . . .

ESTAFETĖ

ALOYZAS BARONAS

Tikrai velnias, ne gegužis. Kas dieną pučia cementinis vėjas, ir pumpurai rengiasi lįsti atgal po gerokai atkutusia žievę, apgailėdami savo išsišokimą. Petras Indriulis eina nuo gatvės keliuku į fabriką, keikdamas orą, patefono plokštelę apie gegužio kvapą, meilę ir kitokį saldumą. Indriuliui nusibodo laukti saulės ir šilimos, nors žmogus yra laukimo specialistas. Lauki šeštadienio, algos, ligos, meilės, mirties ir pasimatymo. O priedo — kiekvieną dieną lauki švilpuko, kapojančio dieną į dalis, kaip žagarus trumpesniais ir ilgesniais gabalais. Ir šiaip diena dienon. Rudenį ir žiemą tik fabrikas ir namai. Dabar pavasaris, ir vėl viskas vyksta panašiai. Negali išeiti iš namų, o radijas dainuoja apie gegužį, saldų kaip vaisvandeniai.

Suniurzgęs Indriulis įeina pro vartus į žemus pastatus, kurie visais metų laikais stovi dulkini, aprūkę ir, mėlynai uždažytų langų stiklais nieko nematydami, laimingi žiūri į kelią, lauką ir kanalo purviną vandenį. Laikrodis ir išmušama kortelė padeda Indriuliui užmiršti lauką, kur keikiamas gegužis glosto pumpurų mažus diegelius ir medžių šakas, bandančias išsimušti iš pilkumo. Viršum jų plaukia stori debesys, apačioj maži žolytės diegai žiūri į drėgną dangų, gi didesniųjų žalius veidelius prie žemės lenkia purvinas vėjas. O viduj presai, geležinės dėžės ir spintos. Mėtosi skardų atkarpos, ir slysta ilgos linijos, kaip savaitgaliais valandos ir pinigai.

Kai Indriulis atsistoja prie diržo, pastebi, kad nėra šalia jo dirbančio Valentos. Pusamžio ir sentimentalaus dviejų vaikų tėvo. "Pasivėlino, apsirgo ar geresnio darbo ieško", pagalvoja Indriulis, ir paskutinis atvejis jam atrodo tikriausias. Visi nori kuo daugiau pinigų, nes neturtas yra kvailumas, už kurį griežtai baudžia gyvenimas. Mažiau turi — mažiau valgai, mažiau kalbi ir visad kvailai), blogiau rengiesi, sunkiau dirbi ir galvoji perdaug. Tikriau šitai suprato ir Valenta, nes daugiau norėti nereikia jokio mokslo. Indriulis suka varžtus į krosnis, iš lėto slenkančias diržu, ir todėl — gvenimo apmąstymui ir keikimui — turi pakankamai laiko. Netikėtai tą pagiežos neturtui koncentravimąsi pertraukia meisteris:

— Kur Valenta?

— Nežinau. Gal serga. Nemačiau, — atsako Indriulis nueinančiam mažam ir storam žmogui. Iš kur aš galiu žinoti apie kiekvieną? Būti vienos tautybės dar nereiškia vienoj lovoj miegot, — prideda sau Indriulis, vienodai slenkant krosnims pro šalį.

"Ir kas jam galėjo atsitikti?", galvoja vėliau Indriulis. Gera dirbant kalbėti su pačiu savim, nes, atrodo, kad moka ir už kalbėjimą.

Šiandien Indriulis vienas eis namo ir nebus kas ragina: "Ei, greičiau". Lauks vienas autobuso; kai neįlips, lauks kito. Gi Valenta niekada nelaukdavo. Į pilniausią įsiverždavo ir nuvažiuodavo, kitą dieną keikdamas Indriulio nesugebėjimus: "Tu vis velkiesi, kaip į kapus. Iš fabriko reikia bėgti, lyg jis arba tavo namai degtų". "O ko man skubėti", atsakydavo Indriulis. "Suprantama, viengungis. Sudiržėjęs. Tu nieko nenuvoki apie šeimą. O manęs namie vaikai laukia. Gatvėj pasitinka. Prie sustojimo. Vos tik išlipu, tuoj mergaitė skersai gatvę ir šaukia: "Tėveli".

"Žinoma", galvodavo Indriulis, "žmogui gera būti pririštam prie ko nors. Pasaulis mažesnis ir reikalavimai. O aš po pietų laisvas. Trisdešimt septyni metai šitos laisvės. Lyg ir perdaug truputį. Norėtųs kartais būti baramam ir pačiam kitą pabarti. Gi dabar nieko. Nėra kas pririša. Nei žmonos nei virvės. Bet Valenta namuose negyvena, o rūdija. Tik išeidamas iš namų, žmogus nusišveiti, kaip vartojamas peilis".

Indriulis grįžta namo. Lynoja. Atsiremia į balkį tilto, einančio per kanalą, ir žiūri į drumzliną vandenį. Teka putotas ir raizgytas, kaip užuolaidos, vanduo, nešdamas popierius ir šiukšles. Bjauriai tekši nuo tilto balkių vanduo. Antobusas, kaip ir visada, pilnas. Nušvilpia pro šalį net nestaptelėdamas. Žinoma, vienas sustos. Visada sustodavo.

Valgykloj pasistiprinęs, ilgokai sėdi. Tekši lietus. Bėga vanduo langais ir švilpia iš po automobilio ratų. Grįžta į kambarį — dar liūdniau. Lietus yra poilsis. Nė velnio ne poilsis. Nors pasikark. Indriulis išeina į gatvę. Už kaklo krinta lašai, ir į batus įšoka purvino vandens nuo šaligatvyj telkšančių balyčių. Užeina į krautuvę, nusiperka riešutų ir dairosi. Prie bufeto stovi Stasė. Pagyvenusi, stovinti ant senmergystės

briaunos, bet neblogai atrodanti. Pilka skarelė truputį apsmukusi ir šviesiuos plaukuos kaba keli lietaus lašai. Kaip rasos. Vienas jų nurieda paausiu, ir ji brūkštelia ranka per kaklą. Užsimetusi pilką lietpaltį. Jis atlapas. Pro jo tarpą matyti rusva bliūzelė. Dvi sagos atsisegę, ir kartais blykstelia geltonas šilkas. Indriulis žiūri į tas sagas ir galvoja: "Kad taip daugiau. Kvaila. Ne, nieko taip neprigyvensi. Vienišas lietus. Beprasmiška".

Tuo laiku krautuvininkas klausia:

— Ponas Indriuli, jūs, rodos, dirbate drauge su Valenta? Girdėjau po automobiliu palindo.

— Nežinau. Nebuvo šiandien darbe. Visada bėgdavo namo, lyg jie degtų.

Tuo laiku Stasė pasiima nuo bufeto popierinį maišelį su prekėmis ir atsuka krautuvininkui nugarą:

— Nieko bloga. Tik ranką sulaužė. Sugis. Jau namie sėdi.

Indriulis žiūri į žypsintį šilką pro dvi neužsegtas sagas:

— Sugis. Reikės rytoj užeiti.

— Kiekvieną dieną šimtai susižeidžia vis per skubėjimą. O paskui tai jau daug laiko turi, kol pasveiksta, — sako krautuvininkas.

Į krautuvę įeina senyva moteris, ir pardavėjas ima sverti dešras. Indriulis su Stase pasistumia durų link.

— Sušlapsi, — sako jis jai, pasideda ant šaldytuvo maišelį, pasiima keletą riešutų ir gliaudo. Stasė žiūri pro durų stiklą į lyjančią gatvę.

— Prašau, pavaišinsiu riešutais, — Indriulis paduoda jai porą suaižytų kevalų.

— Ačiū, — šypsos ji, ir Indriulis ilgai galvoja apie lietų ir prakeiktą vienišumą. Paskui staiga sako:

— Reikia eit namo. Lyja, bet vistiek reikia.

— Žinoma, — pritaria mergina ir kai ji praveria duris, lietui purškiant į veidą, abu išeina į gatvę.

— Sudiev, — paspaudžia Indriulis jos ranką augščiau alkūnės, iš lėto pareina namo, paima laikraštį ir skaito. Atėjusi sena, stora, su dviem mergiškom kaselėm ant galvos, namo šeimininkė taria:

— Valentai ranką sulaužė.

— Žinau.

Šeimininkė truputį nusimena dėl prarastos pirmosios vietos, bet paskui atgauna nuotaiką:

— Taigi, žmogus jaunas, o vaikas jau didelis. Tokiam ir mirti nebebaisu. Vaikui gal jau septyniolika. O jam pačiam keturiasdešimt du.

Indriulis varto laikraštį ir tyli. Šeimininkė, valandėlę pastovėjusi, išeina, ir jis vėl toliau gliaudo riešutus. Staiga jam įsimuša į galvą skaičius: keturiasdešimt du. Kažkur toks skaičius girdėtas. Juokas. Girdėtas kaip ir visi skaičiai. Tik kažkodėl dabar staiga įlindo į galvą. Žinoma, niekai. Jis vėl toliau gliaudo riešutus. Jie kartais sunkiai perskeliami, ir kai Indriulis perdaug įsigalvoja, vienas riešutas išlekia iš pirštų, ir peilio ašmenys prakerta odą. Keli lašai iš lėto išsisunkia, ir Indriulis juos nukrato žemėn. Paskui nosine užsuka ir galvoja. "Taip, kad tai būtų buvę krautuvėj. Ji išplėštų geltono šilko skiautę ir užrištų. Žmogus ranką nusilaužia ir turi kur pasidėti, o čia piršto nėra kas apriša".

Po valandėlės kraujas nustoja lašėt. Tik lietus ne. Bjauriai drėgna. Ir tamsu jau truputį. Lietus pritrumpina dieną. Ji drėgsta ir traukiasi. Indriulis paima skaityt laikraštį ir užmiega. Velnio gegužis. Dirbt ir miegot.

Ir kitą dieną jis toks pat. Šaltas, vėjuotas ir su dideliais retais lašais. Vėl fabrikas, lynoja, krosnys ir tūkstančiai įvairiausių minčių. Stasė su kabančiais lietaus lašais plaukuos, išlindusiuos iš po skarelės. Atsisegusi bliūzelė. Po penkių metų ir Indriuliui bus keturiasdešimt du. Piršto nėra kas apriša. Vienuma ir nuobodu. Mažas kambarys, įkyri šeimininkė ir mezginiai. Nenusibosta tom bobom megzti. Reikėtų eiti į kiną. Užsukti pas Stasę, bet gerai nežino, nė kur gyvena. O jei ir rastų, gal ji neitų. Gal krautuvėj vėl sutiks. Bet gal ji tik po kelių dienų ateis. Ne visada Šventas Jonas. Nedaug loterijų, kuriose visi biletai pilni.

Po poros dienų gegužis prašviesėja. Nusibodo, matyt, jam būti keikiamam, ir staiga sušilo, kad nereikėtų išmesti dainų apie gegužio gražumą ir saldžiu meilumu bei meile kvepėjimą. Po trijų dienų į fabriką atėjo dirbti Valentos sūnus. Ištįsęs ir gležnas. Kaip pernykštis šermukšnio auglys. Nors ir nereikia fabrikui darbininkų, bet priėmė vieton tėvo. Per atostogas padirbs. Paskui ir tėvas pasveiks.

Jiedu grįžta namo. Keliukas sausas ir dulkantis, tik vietomis blyksi matinės balytės.

— Matai, — sako Indriulis Valentos sūnui, — tavo tėvas susižeidė, tu dirbi už jį. Taip gyvenimas bėga. Estafetė. Prabėgai ir atiduodi viską kitam. Tūkstančių metų estafetė. Bet šiaip, brolau, jaunas nevesk. Neskubėk. Didieji vyrai visi buvo viengungiai. Moterys tik apsunkina gyvenimą. Pražudo žmogų. Jos tik aptemdyti akim.

Jaunasis Valenta eina tylėdamas. Paskui taria:

— Tėvas pasveiks. O aš eisiu mokytis.

— Na, žinoma, — jiedu sustoja prie tilto ir tylėdami laukia autobuso. Kai jis ateina, jauna-

sis Valenta, kaip ir tėvas: skubiai veržiasi į jį. Ką gi, jaunas — reikia skubėti gyventi.

— Užeik tėvo aplankyti, — sako atsisveikindamas.

— Užeisiu! — šūktelia, tačiau grįžęs jis vėl ilgai galvoja apie Stasę. Pavasaris gadina nervus. Pavasaris sprogdina pumpurus, venas ir valkatoms batus.

Indriulis nueina į krautuvę, nusiperka cigarečių ir valandėlę stovi. Jam keista, kad čia nėra Stasės. Jos nebuvimas jį erzina, ir jis jaučia didelį norą ją pamatyti. Bet negi jis stovės visą dieną jos laukdamas. Indriulis eina durų link, paskui staptelia ir atsigrįžęs klausia:

— Ar nežinote, kur gyvena Stasė? Tokia nebloga, šviesi senmergėlė.

— Numerio nežinau, bet parodysiu, — krautuvininkas prieina prie durų, — tenai, anam geltonam name, antram augšte, — rodo jis stambiu pirštu.

Į krautuvę įeina dėdė, traukdamas kliurkiančią pypkę. "Lyg varlė joj sėdėtų", nusišypso Indriulis ir eidamas taria krautuvininkui, jau stovinčiam prie bufeto:

— Sudiev. Ačiū, — bet krautuvininkas šių žodžių nebeužgirsta: juos užmuša veriamų durų trinktelėjimas.

Indriuliui pikta ant savęs, pasaulio ir pavasario. Žinoma, kvaila galvoti apie moteris. Ką gi jis veiks pas Stasę? O laiko nėra. Rytoj reikia važiuoti pažįstamų aplankyti, kitą dieną futbolo rungtynių žiūrėt, paskui bus gegužinė. Kai jis vienas, jis daro ką nori. Bet pavasaris varo lyg botagu, ir jis užlipa į geltono namo antrą augštą. Duris atidaro Stasė:

— O! Malonu.

— Ėjau iš krautuvės ir užėjau, — sėda Indriulis į žalią, naują fotelį ir dairosi po kambarį. Mažas, švarus butelis. "Ot, štai tokiam bute laimė ir jaukumas. Žmona. Miela ir šilta. Gi šiaip vienas kaip šuo. Bet palaiminta vienuma. Rungtynės, svečiai, smuklė, laisvė ir pramogos".

Valandėlę jiedu sėdi ir kalbasi. Stasė šviesi ir linksma, truputį besijaudinanti. Ir tą valandėlę Indriuliui gera. Bet staiga jį užpuola kažkoks laisvės troškulys. Jį puola vedybų, lyg kažkokių pančių, siaugas. Indriulis atsikelia ir taria:

— Turėjau važiuoti į miestą. Iki pasimatymo, — spaudžia Stasės mažą ir virpančią ranką.

— Ateik vėl, — prataria ji, ir Indriuliui atrodo, kad tai pradžia metamos kilpos, ir jis beveik bėgte nubėga laiptais.

Likusią dalį dienos prastumdo gatvėj, plepėdamas su draugais.

Kai sekančią dieną grįžta iš darbo, jaunasis Valenta sako:

— Tėvelis prašė užeiti. Užsukite.

— Tikrai užeisiu rytoj. Šiandien turiu eiti kitur. Pasakyk, kad neužmiršiu.

Pavasaris, atrodo, aptiko savo kelią, ir gegužis atminė tikrąjį savo vardą. Padoriai šilta, ir grįžęs Indriulis nori šokti augštyn kartu su lietaus išplautais želmenimis. Toks keistas ūpas paėmė. Indriulis skubiai pavalgo ir išbėga į gatvę. Šilta ir sausa. Švarūs batai ir lengva galva. Indriulis užeina pas Stasę ir jaučiasi laimingas. Paskui jie beveik patenkinti sėdi kine, ir kai išeina vakaro linksmon vėsumon, Indriulis vėl mąsto apie estafetę. Bėgi ir bėgi. O kas, jei niekas netęsia tavo žygio? Argi tai svarbu? Bet Stasė laiminga ir jaunesnė negu kitomis dienomis:

— Nemąstyk perdaug. Nereikia. Žiūrėk, koks gražus vakaras. Malonus pavasaris. Žmogui norisi dainuot.

— Ir mylėt, banaliai kalbant, — prideda Indriulis.

— Žinoma. Apie tą žodį sukasi visas pasaulis. Skaičiau kažkur panašiai, — šypsosi ji.

Jie prastovi gerą valandą pavartėj.

— Rytoj neateisiu. Negaliu. Būtinai turiu aplankyti Valentą. Visa savaitė serga, o aš negaliu užeiti. Net gėda.

Sekančią dieną Indriulis, grįžęs iš darbo, keikdamas pavalgo ir išeina. Betikslis laiko gaišinimas. Žmogui ne koją nulaužė, o ranką. Jei nuobodu, gali iš namų išeiti. Rankom nevaikšto. Bet vis dėlto Indriulis išeina gatvėn, apsupton vis kaskart labiau žalėjančių medžių, ir kai suranda butą ir pasibeldžia, jis nustemba: jas atidaro jauna, juodaplaukė, mėlynomis akimis graži ponia. Indriulis pamano, jog paklydo, ir valandėlę staptelia:

— Prašau į vidų, — taria ponia minkštu altu, ir Indriulį šis balsas lyg ranka paglosto.

Tuo laiku pasirodo Valenta ir, kai klausinėja apie fabriką ir darbo draugus, Indriulis pažiūri į labai panašią į motiną penkių metų mergaitę ir nutaria, kad dėl jų verta nusilaužti ranką. Jis kiekviena proga žiūri į Valentienės tamsius plaukus, lenktus, lyg pieštuku perbrauktus tamsius ir siaurus antakius ir prisimena, jog kažkada Valenta pasakojo, kad jis vyresnis už ją septyniais metais. Jai dabar trisdešimt penki. Mergiščia būdama ištekėjo.

Paskui jie lošia kortom. Keturiese. Po dvi poras. Žmona su Indriuliu prieš tėvą ir sūnų. Nelabai sekėsi pirmajai porai, nes Indriuliui Valentienė buvo gražesnė už visas keturias kor-

PETRAS KIAULĖNAS — PONIOS J. Š. PORTRETAS (jos nuosav.)

tų damas. Bloga lošti, kai vietoj keturių penkios karalienės.

Indriulis grįžta į namus susimąstęs ir netikras, kaip nenuoseklus pavasaris. Kitą dieną jis labai be ūpo, nenuvažiuoja pas pažįstamus ir vėl nueina pas Valentas. Reikia juk žmogų aplankyti ir apie fabriką ligoniui pasakyt. Ką ten sūnus gali papasakot, taip neseniai tedirbdamas ir nieko nepažindamas. Kitą dieną nebėra laiko futbolui ir kinui. Nėra, ir baigta. Eidamas iš darbo, Indriulis jaunajam Valentai pasako:

— Matai, oras ir žmogus kaitaliojasi. Netikėk tuo, ką aš pirma sakiau. Vieni vyrai nieko nepadarytų. Nebūtų kas skatina ir guodžia. Neturėtų dėl ko dirbti. Reikia moterų. Nieko, brol, čia nepadarysi. Taip jau sutvarkytas šis linksmas pasaulis.

Valenta tyli. Jis gyvena tik šia balta diena, ir tos problemos truputį per sunkios jaunai galvai ir pavasariškam orui.

Gi šeimininkei, iš namų išeidamas, Indriulis paaiškina:

— Taigi, einu pas Valentą. Mat, žmogui nelaimė. Kartu dirbom, reikia aplankyti. Nuobodu vienam namie, — ir paskui šitokie pasakymai kartojosi daugelį kartų.

Eidamas per pavasario žalią vėsumą, Indriulis galvoja, ar ne geriau būtų buvę, jog Valentą automobilis būtų visai patiesęs. Kas gi taip skubinas iš darbo? Ką gi, ji jaunesnė dviem metais už mane. Vaikai dideli. Ne, bet tada nieko nebūtų buvę. Čia tik dėl tos rankos. Nuodėmė ir galvot. Bet mintys ne radijas. Nesustabdysi. Įsigalvoji, ir sunku užgesinti, kaip krosnį. O nebėra niekam laiko. Net ir į krautuvę nėra kada nueit. Tai ir pririšo. Ne žmona ir ne namuos. Virvė. Siūleliai, suvyti iš žvilgsnių, žingsnių, žodžių ir nusišypsojimų. Ir dar — pasiutusio noro nebūti vienam. Auksiniai panteliai. Apdainuoti tūkstančio generacijų panašiom gaidom. Gyvenimas — sunkus bėgimas. Maratonas. Nubėgi, pasakai ir nebegrįžti. Bet geriau bėgti ne vienam. Kai pasiekia Valentos namus ir kai jo žmona besišypsodama praveria duris, žvilgterėjęs į ramiai sėdintį Valentą, Indriulis keikia save gražiausiais žodžiais. Šitokį kvailą susipainiojimą tokiam netikusiam gegužy. Jis veria duris ir tyliai, tyliau už skubų kraujo sruvenimą į skruostus, taria sau:

— Perkūnėlis, štai kaip išeina. Sunkiausia gyvenime nešti tą naštą, kurios nepajėgi paimti.

Paskui visi vėl sėdi, ir Indriulis godžiom akim žiūri į Valentienę, ir kai lošia kortom, vėl jam kortų kaladėj penkios damos.

Kai po dviejų valandų atsisveikina, kvailai ilgai palaikydamas Valentienės pirštus savo rankoj, į gatvę jį išlydi Valenta. Truputį paliję ir šilta. Kvepia minkštučiai daigeliai.

— Aš rytoj vėl einu į darbą, — taria iš lėto eidamas Valenta. — Stovėsiu prie linijos ir spaudysiu mygtukus. Tas senis italas, kurs visada dirbdavo, susirgo. Su viena ranka gali dirbt, tik reikia žiūrėti. Gali ne į tą liniją krosnį nuvaryt. Nepagausi. Krosnies atgal nepastumsi ir elektros atgal nepapūsi.

— Tai gerai. Netrukus baigsi sveikti ir galėsi savo seną darbą dirbti, jei italas nepakratys kojų.

Valandėlę abu eina tylėdami. Valenta nori pradėti kalbėti ir neranda žodžio, todėl eina vis drauge su Indriuliu, tęsdamas laiką, lyg eitų į kalėjimą. Prie Indriulio vartų vėl pradeda:

— Taigi, išeitų, kad sveikas esu. Galėsi daugiau manęs nelankyti.

Indriulis pajunta veiduose kraujo ūžtelėjimą. Lyg ugnis netikėtai ir aštriai lyžtelėjo.

— Kodėl? — paklausia, nesurasdamas ką daugiau pasakyti.

— Kodėl? — pakartoja drąsindamasis Valenta, — neklausk kodėl. Pats žinai. Visi akis turi. Manau, supranti. Čia šitam krašte siaučia epidemija. Žmonai vyrą palikt lengviau negu darbovietę pakeist.

— Niekus išsigalvojai, — mostelia ranka Indriulis, — palauksiu, kol vėl sirgsi. Na, tai ir sudiev. Rytoj fabrike susitiksim.

— Su. Nepyk, — apsisuko Valenta, — tu mano sūnui pasakojai apie estafetę. Nenoriu, kad mano žmona būtų lazdelė, kurią kitas nusineša, o paskui dar kitam atiduoda.

Grįžęs namo, Indriulis pyko. Jis sėdinėjo nuo sofos ant kėdės, bandė gulėti ir skaityti ir vėl metė šalin. “Kvailys. Saugo žmoną. Lyg nebūtų mergų. Neišsaugos, jei kas nors kabinsis”.

Naktį jis nemiegojo. Jam vis buvo pikta. Gėrė šaltą ir šiltą vandenį ir daug rūkė, bet miegas neėmė. Nervai degė ir nejautė jokio nuovargio. Indriulis pyko ant savęs, Valentos, Stasės, fabriko ir ant daugybės nereikalingų žmonių, tik ant Valantienės nepyko taip nuosekliai, kaip ant pirmųjų. Jis vieną sekundę ją keikė, o kitą galvojo, kad galėtų su ja bėgti į kitą miestą ir pradėti kitą gyvenimą. Tegu verkia senis. Mano, kad išsaugos namo bėgdamas, kaip akis išdegęs.

Į rytą Indriulis užmiega. Kai pabunda, aukštai pakilusios saulės spinduliai guli ant grindų, sukapoti veneciškų užuolaidų. Indriulis pažiūri į laikrodį. Po aštuonių. Gerokai pramiegota. Žvilg-

teria pro langą. Lauke giedra ir sausai šilta. Indriuliui dar pikčiau. Erzina vakarykščiai pasikalbėjimai ir pramiegojimas.

— Ne, neisiu į darbą, — bando užmigti, bet girdi pravažiuojančių mašinų šlamesį, kieme besikalbančias moteris, ir mintys vėl sukasi apie Valentos šeimą.

Po valandos Indriulis atsikelia, iš lėto prausiasi, paskui tingėdamas nueina į valgyklą, valgo pusryčius ir pavarto laikraštį. Po to nueina į pustuštę smuklę ir paprašo alaus. Nugeria pusę stiklo ir pagalvoja, ką mano Valenta, šiandien fabrike nesutikęs. Ir po tos minties staiga sako senyvai smuklininkei:

— Štai, šituo telefono numeriu pašauk Valentą ir pasakyk, kad jo žmona, pasiėmusi dukrelę, su Indriuliu kažkur išvažiavo. Išbėgo į kitą miestą. Jei klaus, kas skambina, tada padėk ragelį.

Moteris klausiamai pažiūrėjo.

— Nebijok. Čia ne policiją šauki ir gaisrininkus. Reikia vyrui pranešti, — taria Indriulis, susukęs telefono numerį, paduoda ragelį šeimininkei ir nugeria ilgą gurkšnį alaus.

— Jau, — po kelių minučių padeda ragelį smuklininkė.

Indriulis paprašo sau ir savininkei po porą stiklų konjako ir išeina į gatvę.

— Kur dabar eiti? — galvoja Indriulis. — Visi dirba. Taip. Sugrįžti į namus. Numiegoti. Paskui gal pas Stasę užsukti, gal užeiti pas draugus nuvažiuoti į kiną.

Indriulis pareina namo, atsigula ir jaučia nedidelį nervų atslūgimą ir lengvą nuovargį.

— Žmona serga, — pasako meistrui, vilkdamasis darbo rūbus, Valenta, — mergaitė viena namie. Žmona serga, — žiopčiojo Valenta, virpančiom rankom draskydamas mažas ir nesugraibomas baltinių sagas.

Pats vidudienis. Šviesu, žalia ir šilta.

"Ot ir pavasaris man", galvoja Valenta, važiuodamas pustuščiu autobusu namo. Virpančiom ir linkstančiom kojom skubiai perbėga skersai gatvę, pasiekia namus ir sustoja: ant slenksčio sėdi žmona su dukrele ir ado jos prairusią suknelę.

— Kaip tu čia vidury dienos? — nusigąsta Valantienė, — apsirgai?

— Truputį pradėjo skaudėti, ir parėjau. Nesirūpink. Nieko neatsitiko. O ką tu šiandien veikei?

— Ką? Nieko. Buvau krautuvėj, užkaičiau pietus ir dabar čia sėdžiu, — šypsosi žmona, ir Valentai taip gera, kad jis pabučiuoja dukterį ir žmoną, lyg iš tolimų kraštų sugrįžusias, ir sako:

— Šiandien dirbti neatėjo Indriulis. Gal serga. Reikėtų užeiti.

— Gali ir užeiti, — ramiai pritaria žmona, — nors geriau pasilsėtum.

— Aš dabar vėl jaučiuosi gerai, — pasako Valenta ir išeina iš kiemo.

Prie Indriulio durų staptelia, lyg norėdamas grįžti. Ko jam čia eit? Ir dar po vakarykščio pasikalbėjimo. Bet kas paskambino? Kas nors gal šiaip pamelavo. Galbūt, tikrai su kuo nors Indriulis išvyko. Žinoma, kas nors iš kaimynų iškrėtė pokštą. Gal Indriulis pasiskundė kam nors, jog pykstu. Žinoma, nebuvo verta pykti. Nesąmonė. Nenusineš žmonos. Ne plunksna.

Valenta praveria koridoriaus duris ir spaudžia skambutį. Duris atidaro į šliures įsispyręs Indriulis ir, tik truputį tenustebintas, ramiai klausia:

— Tai nenuėjai šiandien į darbą? Prašom į vidų.

— O, žinote, truputį pasidarė negerai dėl tokių skubių reikalų ir sugrįžau, — žengia senu kilimu ir sėda senan fotelin Valenta.

Gatve pradunda sunkus sunkvežimis. Palangėj garsiai, savimi susižavėjusi, čypsi didelė paukštė. Už lango įvairus triukšmas, o kambary tyla. Abu vyrai žiūri vienas į kitą, įdėmiai tirdami akis ir sąžines, kol po ilgos tylos Valenta, truputį jaudindamasis, taria:

— Tai sergi?

— Ne, truputį pagirioju. Žinai, vakar po to mūsų pasikalbėjimo nesmagu pasidarė. Užėjau į barą stiklo alaus. Sutikau draugų. Na, žinai kaip viskas pasidaro. Labai nekaltai. Taip ir pramiegojau.

Valenta vėl atgauna tą pačią nuotaiką, kokia ji buvo, kai rado žmoną ant slenksčio sėdinčią, ir ramiai sako:

— Atleisk, vakar pasikarščiavau. Žinai, būkim draugai. Žmogus kartais savim nepasitiki, tai nenuostabu, kad suabejoji draugu ar žmona. Būkime draugai, kaip seniau, ir lankykis pas mus, kada nori.

Už lango dulkinam ir suodinam jazminų krūme vis dar giedojo paukštė, kai abu vyrai vienas kitam nuoširdžiai kratė rankas.

Toliau dažnai lankėsi pas Valentas Indriulis, ir abipusiai buvo patenkinti. Tačiau, kai po dviejų mėnesių Valentienė, pasiėmusi dukterį, tikrai išbėgo su Indriuliu į kitą miestą, nebebuvo kas Valentai į fabriką paskambina.

LEGENDARIŠKIEJI PRANCIŠKONŲ KANKINIAI VILNIUJE

VIKTORAS GIDŽIŪNAS, O.F.M.

V. 14 PRANCIŠKONŲ NUKANKINTŲ ALGIRDO LAIKAIS

Iki šiol aprašytieji kankiniai lietuviams beveik nežinomi. Lietuvoje daugiau žinomi yra tik 14 kankinių, kurie, pasak legendos, buvę nukankinti Algirdo laikais. Apie juos jau kalba Lietuvos istorikai ir Vilniuje šiek tiek juos garbina tikintieji.[43]) Jų garbei ant vienos Antakalnio kalvos yra pastatyti trys kryžiai. Visi gi šie veiksniai verčia mus pačius nuodugniau panagrinėti kankinius ir jų kančią.

1. 14 pranciškonų mirtis

Algirdo laikais Vilniaus vaivada Petras Goštautas, vedęs lenkę Bučeckaitę ir priėmęs katalikų tikėjimą, iš Padolijos parsikvietė 14 pranciškonų ir Vilniuje pastatė jiems vienuolyną. Čia apsigyvenę, mažesnieji broliai ėmė skelbti Kristaus mokslą ir niekinti pagonių dievus. Tai išgirdę, vilniečiai labai įniršo. Algirdui išvykus į karą su Maskva, o Petrui Goštautui į Tikočiną, kažkieno pakurstyti, jie sudegino vienuolyną ir išžudė pačius pranciškonus. Pirmiesiems septyniems nukirto galvas, o kitus, prikalę prie kryžių ant Plikosios kalvos, įmetė į Nerį, kad plauktų į vakarus, iš kur buvo atvykę.

Sugrįžęs Goštautas surinko kankinių kūnus ir gražiai palaidojo ir apie jų nužudymą pranešė Algirdui. Tai patyręs, didysis Lietuvos kunigaikštis mirtimi nubaudė 500 vilniečių.

Taip apie 14 pranciškonų mirtį skaitome XVI-jo amž. Bychowiec metraštyje,[43]) Stryjkowskio kronikoje[44]) ir Kojalavičiaus Lietuvos istorijoje.[45]) Tai yra trys pagrindiniai šaltiniai, iš kurių vėliau kilo plati literatūra, šį klausimą neatrišamai supainiojusi.

2. Pranciškonų kankinių kultas Vilniuje

Kankinių kultas pradėjo reikštis XVI-me amž. Pirmasis šaltinis, kuris kalba apie kulto užuomazgą, yra Vilniaus vyskupo Alšanskio 1543 m. rašytas dokumentas. Tame rašte vyskupas kalba apie vyskupijos sode pranciškonų kankinių garbei pastatytą paminklą, būtent — koloną su kryžiumi. Jo tvirtinimu, ši kolona išliko nepaliesta, nežiūrint didelio gaisro, kuris prieš 12 metų sunaikino didelę dalį miesto, katedrą ir vyskupo rūmus.[46]) Kada ši kolona buvo pastatyta, vyskupas mums nepasako. Aišku tačiau, kad ji buvo pastatyta dar prieš 1531 m., nes tais metais kilęs gaisras jos nesunaikino. Vadinasi, kankinių kultas jau reiškėsi XVI-jo amž. pradžioje.

Tai pastebėjęs, vyskupas Alšanskis sumanė šį kultą palaikyti ir plėsti. Dėl to 1543 m., gavęs kapitulos sutikimą, jis kankinių garbei pastatė šv. Kryžiaus koplyčią. Mums nežinoma, kokie kiti motyvai jį tai daryti paskatino. Gal asmeninė pagarba kankiniams, gal tikinčiųjų pamaldumas, gal Vilniaus kanauninko Jono Andručevičiaus 1543 m. stebuklingas per kankinių užtarimą pagijimas, ar kuri kita priežastis. Stipriausia priežastis galėjo būti kanauninko Andruševičiaus pagijimas. Šisai vėliau, kankiniams atsidėkodamas, jų garbei parašė lotynišką himną ir, 1545 m. iškaldinęs marmurinėje lentoje, prikalė prie šv. Kryžiaus koplyčios durų.[47]) Ilgainiui vyskupo Povilo Alšanskio kankinių garbei pastatytoji koplyčia pradėjo griūti, dėl to Vilniaus kapitula 1598 m. ją vėl atremontavo.[48])

Vėliau vis labiau ėmė reikštis kankinių kultas. Ant Plikojo kalno, kronikose Lysagora vadinamo, toje vietoje, kur pagal padavimą buvę nukryžiuoti 7 pranciškonai, tarp 1613 ir 1636 m. buvo pastatyti trys kryžiai. Pats kalnas gi imtas vadinti Trijų Kryžių kalnu. Tų pirmųjų kryžių vaizdus ir šiandieną dar galima matyti dviejuose šv. Kazimiero paveiksluose, kurie kabo to paties šventojo koplyčioje.[49]) Iš šių žymių jau galima spręsti, kad kankinių kultas, prasidėjęs XVI-me, buvo palaikomas ir XVII-me amžiuje.

Stebėtina tačiau, kad iki XVII-jo amž. pusės savo kankinių kulto reikalais visai nesirūpino patys pranciškonai. Tik 1649 m. Vilniaus konventualai pradėjo ieškoti kankinių kūnų, dėl to jie net buvo gavę kapitulos leidimą peržiūrėti kūrijos archyvą, bet jų pastangų vaisių nežinome.[50]) Greičiausia jie kankinių kūnų taip ir nerado. Nežiūrint to, kankinių kultas Vilniuje nenyko ir išsilaikė iki mūsų dienų.

3. Šaltinių nagrinėjimas

Aprašius 14 pranciškonų kankinių kultą, tenka panagrinėti šaltinius, iš kurių žinome apie kankinių mirtį ir jų garbinimą, kad paskui galėtume padaryti atitinkamas išvadas.

Pirmasis ankstyviausias ir autentiškas šal-

tinis yra vyskupo Povilo Alšanskio 1543 m. rašytas dokumentas, kuris yra išsilikęs 1565 m. padarytoje santraukoje. Šiame dokumente tačiau mes nerandame kankinių skaičiaus, pasigendame taip pat ir jų geradario Petro Goštauto vardo. Dokumente nerandame, kada tie Kristaus mokslo skelbėjai paaukojo savo gyvybę.[51]) Nežiūrint to, šis raštas yra pagrindinis šaltinis, nes jis nurodo vietą, kurioje palaidoti kankiniai, ir kalba apie jų garbei pastatytą paminklą.

Tais pačiais 1543 m., kuriais Vilniaus vyskupas nutarė pastatyti koplyčią, per kankinių užtarimą iš sunkios ligos pagijo Vilniaus kapitulos kanauninkas Jonas Andruševičius, vėliau tapęs Kijevo vyskupu (1546-1556).[52]) Pasijutęs sveikas, kanauninkas panoro kankiniams padėkoti, dėl to jų garbei, kaip jau minėjome, parašė lotynišką odę.[53])

Šį įvykį pirmasis aprašo Markus Corona savo veikale "Speculum provinciae Russiae et M. D. Lithuaniae", išleistame Vilniuje 1637 m. Juo vėliau seka kiti XVII-jo amž. autoriai.[54]) Iš kan. Andruševičiaus himno taip pat pirmą kartą sužinome, kad kankinių buvę 14 ir kad juos į Vilnių buvo pakvietęs Goštautas, tačiau jame dar nėra paminėtas Goštauto vardas ir kankinių mirties metai. Jame betgi randame kankinių kančios aprašymą, kur sakoma, kad trys jų buvę prikalti prie kryžių, o kiti šiaipjau nužudyti.[55])

Dabar kyla klausimas: ko vertos minėtos odės žinios? Į šį klausimą sunku tiksliai atsakyti, bet įsigilinus į odės turinį, atrodo, kad joje aprašomieji dalykai labai išpūsti ir dėl to įtartinos vertės. Nenuostabu tad, jei Chodynicki mano, kad išstudijavus kan. J. Andruševičiaus gyvenimo istoriją, jo ryšius su Goštautų šeima ir santykius su pranciškonais, gal atsirastų raktas į tas slaptas duris, kurios laiko uždariusios 14 kankinių legendos kilmės paslaptį.[56])

Kazimiero Chodynickio teigimas iš tikrųjų vertas dėmesio, nes pačiame kančios aprašyme kartojami tie patys dalykai, kuriuos randame pirmųjų dviejų Vilniaus kankinių kančioje. Sugretinę Gedimino laikais nukankintųjų Ulriko ir Martyno kančią su kan. Andruševičiaus 14 pranciškonų kančios aprašymu, daug kur atrandame paralelinį panašumą. Ulrikas nukankinamas ir įmetamas į Nerį. Į tą pačią upę įmetami ir trys prikryžiuotieji kankiniai. Martynas žiauriai nužudomas. Žiauriai nužudomi ir likusieji, kanauninko aprašyti, kankiniai. Taigi atrodytų, kad čia tik padidintas kankinių skaičius ir iškelta Goštautų šeimos garbė, tarsi josios dėka pransiškonai būtų buvę pakviesti ir įkurdinti Vilniuje. Jei šią išvadą galėtume paremti tikrais daviniais, tai šaltinių tyrinėjimas čia galėtų ir baigtis, nes jie visi būtų kilę iš kan. Andruševičiaus odės. Tačiau daugiausia 14 kankinių naudai pasitarnavo XVI-me amž. sukompiliuotoji "Kronika Bychowiec".[57]) Ji XVI-jo ir XVII-jo amž. istorikams buvo vienintelis šaltinis apie Vilniaus pranciškonus kankinius. Nenuostabu, jeigu ja be atodairos naudojosi Stryjkowskis, Kojalavičius ir kiti.

Šioje kronikoje apie kankinius jau randame daugiau žinių, negu kad iki šiol žinojome iš kan. Audruševičiaus odės. Čia jau pasakyta, kad vienuoliai buvę nukankinti, Algirdui išvykus nukariauti Maskvos, kad jų geradaris buvęs Petras Goštautas ir, jam prašant, Algirdas už 14 vienuolių nužudymą mirtimi nubaudęs 500 vilniečių. Kan. Andruševičius sako, jog prikryžiuoti ir į Nerį įmesti buvę trys pranciškonai, o čia jau kalbama apie septynis. Himne minimas tik Goštautas, o kronikoje jis jau Petras Goštautas ir Vilniaus vaivada. Himne nekalbama apie paminklą kankinių garbei, o kronikoje sakoma, kad vyskupo sode, kur jie buvę nukankinti, stovi kryžius. Paminėtina ir tai, jog iš kronikos teksto atrodo, kad jos kompiliatorius buvęs pravoslavas.

Kadangi visi vėlyvesnieji mūsų klausimą liečiantieji šaltiniai tiesiogiai priklauso nuo Bychowiec kronikos, dėl to čia nėra reikalo tyrinėti kitus šaltinius. Belieka tik panagrinėti kronikoje aprašytuosius dalykus ir padaryti atitinkamas išvadas.

a). 14 kankinių aprašymo atsiradimas kronikoje

Kadangi ta kronika, kaip Chodynicki tvirtina, yra XVI-jo amž. kompiliacija, ankstyvesnė už Stryjkowskio kroniką, ir yra vienintelis tos rūšies šaltinis,[58]) tai jos kilmės reikia ieškoti tarp 1543 ir 1573 m. Kitaip sakant, 14 kankinių aprašymas Bychowiec kronikoje turėjęs atsirasti tarp Vilniaus vyskupo Povilo Alšanskio rašto paskelbimo (1543) ir Stryjkowskio kronikos pasirodymo (1573).

Turint tai omenyje, visai pagrįstai galėtume teigti, jog kankinių legendos atsiradimo priežastis mūsų kronikoje galėtų būti vyskupo Alšanskio raštas ir kan. Andruševičiaus himnas. Iš tikrųjų, jei atidžiau įsigiliname į šiuodu šaltiniu, mes pastebime, kad visa tai, kas yra juose, truputį praplėstai pasirodo ir Bychowiec kronikoje. Dėl to kyla vaizdas, kad kronikos autorius, pasinaudojęs šių šaltinių žiniomis, įtraukė jas savo kronikon, kartu įdėdamas jas į istorinius rėmus.

b). 14 kankinių mirties metai

14 kankinių mirties metų ir dienos visai neįmanoma nustatyti, nes šaltiniai vieni kitiems prieštarauja. Minėtoje Bychowiec kronikoje skaitome, kad jie buvę nukankinti, Algirdui kovojant su Maskva, o kronikų žiniomis Algirdas buvo padaręs tris karo žygius į Maskvą. Pagal Narbutą, mums rūpimas žygis būtų buvęs 1368 m. lapkričio 21 d.[59]) Vilniaus gi vyskupo Alšanskio dokumente ir kan. Andruševičiaus odė-

je nukankinimo metai visai nepažymėti. Tik XVII-jo amž. autoriai pradeda nurodinėti nukankinimo metus. Markus Corona tvirtina, kad jo laikais kolonoje buvęs įrašas, jog kankiniai buvę nukankinti 1333 m. Stryjkowskis gi, sekdamas Bychowiec kronika, aprašęs ne tik 14 pranciškonų nužudymą, bet ir naujų vienuolių atkvietimą, priduria, kad visa tai įvykę 1332 m.

Taigi vien tik nukankinimo datų įvairumas verčia mus suabejoti paties įvykio tikrumu. Jei 14 pranciškonų buvo nužudyti Algirdui viešpataujant (1345-1377), tai jie negalėjo mirti nei 1332 nei 1333 m., nes tais metais Lietuvą valdė Gediminas (1316-1341). Gediminui gi viešpataujant, kankinių mirtimi mirė tik Ulrikas ir Martynas. Prisiminus gi šių dviejų kankinių kančios panašumą su 14 kankinių kankinių kančia, išeitų, kad čia tik skaičius padidintas ir pats įvykis nukeltas į Algirdo laikus, nepakeičiant nukankinimo metų. Kadangi du pirmieji pranciškonai, pagal kronikas, buvę nukankinti Gedimino įsakymu, tai čia, norint atitaisyti Lietuvos kunigaikščio garbę, pasakyta, kad 14 vienuolių žuvo Algirdui nesant namie. Įsakymas nužudyti 500 Vilniaus gyventojų irgi netikėtinas, nes anais laikais Vilnius buvo mažas miestelis su kunigaikščio dvaru. Mirtimi nubausti 500 asmenų — reiškė nužudyti mažiausia trečiąją dalį Vilniaus gyventojų.

c). Petro Goštauto asmuo legendoje

Dar labiau 14 kankinių mirtis tampa pasakiška, kai atidžiau panagrinėjame Petro Goštauto asmenį. Ši klausimą tačiau smulkiai kritiškai nagrinėti būtų per didelis nukrypimas nuo temos. Dėl to čia tik pasinaudosime Chodynickio studijos išvadomis,[60]) o jos yra sekančios.

Petras Goštautas nebuvo Algirdo paskirtas Kameneco storasta, nes senesnėse kronikose jis visiškai neminimas. Sugretinus Bychowiec kroniką su Supraslasko kronikos rankraščiu paaiškėja, kad Padolijos užkariavimo aprašymas pažodžiui sutinka, tačiau Bychowiec kronikoje vadas yra Algirdas, o Supraslasko rankraštyje — Vytautas. Pirmoje Algirdas Kamenecą atiduoda Goštautui, o antroje — Vytautas Petrą Montgirdavičių paskiria Padolijos storosta. Prisiminus gi, kad Bychowiec kronika yra vėlyvesnė, dėl to gali būti, kad jos kompiliatorius, mažai atsižvelgdamas į vardus, Petro Montgirdavičiaus vietoje parašė Petrą Goštautą. Tai galėjo atsitikti ir todėl, kad Petras Montgirdavičius kartu su Lietuvos didikais, ypatingai su Jonu Goštautu, valstybės gyvenime vaidino didelę rolę.

Bychowiec kronikoje Petro Goštauto asmuo galėjo atsirasti ir sąmoningai, nes jos kompiliatorius, norėdamas iškelti Goštautų šeimos garbę, vėlyvesnius įvykius galėjo aprašyti, kaip ankstyvesnius. Juk iš istorijos žinome, kad vienas Petras Goštautas kovojo už Padolijos nepriklausomybę, dėl to iš Švitrigailos laikų šį įvykį kronistas galėjo nukelti į Algirdo laikus ir Petrą Goštautą galėjo padaryti Kameneco storosta.

Chodynicki ir Semkowicz Petrui Goštautui nepripažįsta ir moterystės su Bučeckaite, nes patys Bučeckai Padolijoje atsirado tik po Algirdo mirties ir išgarsėjo dar vėliau, XV-me amž.[61]). Jo gi paskyrimas Vilniaus vaivada greičiausia bus kilęs iš to, kad XV-me amž. Vilniaus vaivada buvo Jonas Goštautas.

Iš to seka, kad Petras Goštautas yra prasimanytas asmuo. Dabar beliktų tik sužinoti, kodėl jis rišamas su pranciškonų kankinių legenda. Gal iš tikrųjų Goštautai buvo Vilniaus pranciškonų konventualų geradariai ar fundatoriai? Iš autentiškų šaltinių taip neatrodo. Priešingai, Goštautai net iki XV-jo amž. antrosios pusės nebuvo dideli pranciškonų geradariai, dėl to ir pranciškonams nebuvo reikalo pareikšti jiems ypatingą dėkingumą. Pirmuosius stambesnius užrašus Vilniaus pranciškonams konventualams padarė Jonas Goštautas tik 1468 m., o 1479 m. Martynas Goštautas, Trakų vaivada, Tikočyne įkūrė griežtesniųjų pranciškonų observantų vienuolyną.[62])

Ilgainiui observantams-bernardinams Lietuvoje įsitvirtinus, XV-jo amž. pradžioje kilo noras atsiskirti nuo lenkų ir įkurti Lietuvos provinciją. Šias lietuvių pranciškonų pastangas labai rėmė Adalbertas Goštautas, Vilniaus vaivada, kuris net jėga grasino lenkus išmesti iš Vilniaus vienuolyno. Šių aršių kovų dėka lietuviams pavyko 1530 m. įkurti Lietuvos pranciškonų observantų-bernardinų provinciją. Turėdamas tai omenyje, Chodynicki mano, jog šiuo laiku galėjusi kilti legenda, kad Goštautai buvę ir pirmieji Vilniaus pranciškonų fundatoriai. Kronistas gi XVI-jo amž. įvykius nukėlė į Algirdo laikus ir, sumaišęs asmenų vardus, "pagimdė" Petrą Goštautą.

Išnagrinėję šaltinius, priėjome sekančių išvadų:

Pirmaeiliai šaltiniai yra vyskupo Povilo Alšanskio dokumentas ir kun. Jono Andruševičiaus himnas, kuriais naudojosi Bychowiec kronikos kompiliatorius. Šios kronikos papildomosios žinios yra menkos vertės, nors jomis, kaip tikromis, naudojosi vėlyvesnieji istorikai. Nukankinimo metų nevienodumas su istorinių asmenų gyvenimo laikotarpiu ir Petro Goštauto asmens prasimanymas verčia atmesti ir visą legendos turinį, liečiantį 14 pranciškonų kankinių mirtį. Tikrosios gi legendos kilmės pagrindo reikia ieškoti Ulriko ir Martyno kančioje.

PETRAS KIAULĖNAS
MEDŽIAI
(Dr. Karnofsky nuosav.)

VI. 36 VILNIAUS KANKINIAI PRANCIŠKONAI

Ilgainiui Vilniaus pranciškonų kankinių skaičius vis augo, iki pagaliau pasiekė 36. Pirmasis apie 36 Vilniaus kankinius kalba pranciškonas konventualas Petras Rudolfas Tossinianietis. Jis savo veikale "Historiarum Seraphicae religionis libri tres", išleistame 1586 m., rašydamas apie Lietuvos pranciškonų vikariją, trumpai pamini ir 36 kankinių mirtį. Pagal jo liudijimą, vieni kankiniai palaidoti kapuose po mūrine kolona, kiti prieš šv. Kryžiaus bažnyčios duris, kur kabo Kijevo vyskupo Jono Andruševičiaus 14 kankinių garbei skirtasis himnas. Kitų kankinių kūnai buvę įmesti į Nerį, bet apie tolimesnį jų likimą jis daugiau nieko nesako.[63])

Iš kur autorius patyrė apie šiuos kankinius, mums šiandien nežinoma, bet mums aišku tai, kad jo daviniais plačiai naudojosi kiti autoriai. Stryjkowski (1573) apie 36 kankinius dar nieko nežinojo, bet užtat apie juos su patosu rašė Martynas Baronijus (1602). Pasak jo, Petras Goštautas buvęs garsus Lietuvos didikas, doras, mokytas ir dievotas vyras, pranciškonų pastangomis pakrikštytas, daug jiems vienuolynų įkūręs, pats tapęs pranciškonu ir Vytauto laikais vyskupavęs Vilniuje. Negana to, už uolų Kristaus

mokslo skelbimą kartu su kitais 36 pranciškonais 1341 m. buvęs nušudytas. Ten pat autorius duoda kankinių vardus, pavardes, mokslo laipsnius ir užimamas vietas bei pareigas.

Kiek vertos jo žinios, jau aišku vien iš to, kad Petras Goštautas vyskupavęs Vytauto laikais, o už Kristaus mokslą buvęs nužudytas 1341 m. Tiesa, Vytautui viešpataujant, pirmieji du Vilniaus vyskupai buvo pranciškonai. Pirmasis buvo lenkas Andriejus Vosylius (1387-1398), o antrasis lietuvis Jokūbas Plichta (1398-1407).*) Joks Petras Goštautas Vilniaus vyskupu nebuvo, nors jis minimas Ludwig "Monumenta reliquiarum" rinkinyje[64]) ir Eubel "Hierarchia ecclesiastica".[65]) Patalpindami Petrą Goštautą Vilniaus vyskupų eilėje, šie autoriai naudojosi Waddingo "Annales Minorum" žinia. Tas ją per Markų Coroną gavo iš to paties Martyno Baronijaus.[66])

Waddingus, kuris naudojosi Vatikano archyvo dokumentais, žinojo 1324 m. popiežiaus Jono XXII Gedimino krikšto reikalu rašytųjų laiškų turinį, dėl to remdamasis Rudolfo Tossinianiečio žinia, 36 kankinius aprašė 1324 m. įvykių eigoje. Kadangi tačiau jis aiškiai pasakė, jog 36 kankinių skaičių sudaro visi kartu paimti Vilniaus kankiniai, todėl su juo polemizuoja Kazimieras Biernacki, o juo aklai sekdamas, tą patį daro ir Melissanus iš Marko. Jiedu katagoriškai tvirtina, jog 14 kankinių yra skirtingi nuo 36 ir į šių skaičių visai neįeina.[67])

Vilniaus gi pranciškonas Grzybowski,[68]) dar labiau susirūpinęs išsaugoti kankinių skaičių, visus Vilniaus kankinius suskirsto į tris grupes. Remdamasis Markaus Coronos nurašytu paminklo užrašu, jis tvirtina, kad 14 pranciškonų mirę 1333 m., o 36 buvę nukankinti totorių 1341 m. Kiti gi žuvę nuo pagonių rankos 1404 m., Vytautui kariaujant prie Smolensko. Tačiau visas šis išvadžiojimas nėra jokiais rimtais šaltiniais pagrįstas ir dėl to visai netikėtinas.

Kadangi vėlyvesnieji šaltiniai apie 36 kankinius nieko rimto mums nepasako, dėl to kyla klausimas: kur Petras Rudolfas Tossinianietis surado tokį didelį kankinių skaičių? Tai mums paaiškės, jei suskaitysime visus mūsų aprašytuosius kankinius. Juk nėra abejonės, kad autoriui iš "Chronica XXIV Generalium" buvo žinoma Ulriko ir Martyno kančia. Baltramiejaus iš Pizos veikale jis skaitė apie kitus penkis kankinius, o XVI-jo amž. lenkai jau savinosi ir kitus du to paties Baltramiejaus paminėtus Valakijos kankinius. Autoriui galėjo būti žinomos ir kitos dvi keturių kankinių grupės, apie kurias jau kalbėjo ano meto lenkai savo kronikose. Iš tų pačių autorių jis galėjo žinoti ir apie Angelo bei jo draugų mirtį. Apie 14 kankinių jis žinojo iš kan. Andruševičiaus eilėraščio, kurį jis pirmas savo veikale išspausdino. Suskaitęs tad visus jam žinomus kankinius, jis ir parašė, kad Vilniuje buvę nukankinti 36 pranciškonai.

* * *

Štai aprašėme visus legendariškuosius Vilniaus pranciškonų kankinius ir prie kiekvienos jų grupės, išnagrinėję šaltinius, padarėme savo išvadas. Iš tų išvadų skaitytojas jau susidarė savo nuomonę apie pranciškonų kankinius, bet baigiant studiją pravartu padaryti bendras išvadas, kurios savyje apimtų visa tai, ką šiuo straipsniu buvo norima pasakyti.

Tos bendros išvados yra sekančios.

Gedimino laikais Vilniuje pranciškonai turėjo savo vienuolyną ir čia gyvendami, kiek sąlygos leido, apaštalavo. Paskutiniaisiais Gedimino viešpatavimo metais atvyko du Bohemijos provincijos pranciškonai. Jie, skatinami didelio uolumo, bet nežinodami vietos aplinkybių bei įstatymų, ėmė skelbti Evangeliją ir niekinti lietuvių dievus. Per didelis jų uolumas ir netaktas įžeidė vilniečius, kurie apskundė juos Gediminui, o šis juos ir pasmerkė mirti. Tai ir viskas, kas visose legendose apie pranciškonų kankinius galėtų būti tikra.

Šių dviejų kankinių mirtis aprašyta senoje kronikoje ir davė progą kitiems kronistams, aprašant tą patį įvykį, didinti kankinių skaičių, šį tą jų kančiose pakeičiant ar pridedant, duodant jiems vardus, jų kančią nukeliant į kitą laikotarpį ir panašiai. Visų gi legendariškųjų Vilniaus kankinių kančiose randame tuos pačius elementus, kurie yra ir Ulriko bei Martyno kančioje. Ypač tai žymu ten, kur aprašomas nukankinimas ir lavonų į Nerį įmetimas. Iš to ir seka, kad pagrindinė legendų kilmės priežastis yra du kankiniai, mirę Gedimino laikais.

Šalutinės gi pranciškonų kankinių legendų kilmės priežastys galėtų būti įvairios. Viena priežastis galėtų būti — kronistų nesiskaitymas su tiesa ir noras išpūsti kankinių darbus ir pranciškonų nuopelnus Lietuvos atsivertime. Kita priežastis — įprastas lenkų noras girtis pasauliui, esą, jie Lietuvą atvertę brangia kankinių kraujo kaina. Šalutinė 14 ir 36 kankinių legendos priežastis galėtų būti ir Goštautų šeimos neteisėtų pranciškonams ir Bažnyčiai nuopelnų iškėlimas. Tam tikslui šiose legendose atsiranda net neistorinis Petro Goštauto asmuo. Čia nesiskaitoma nei su datomis, nei su faktais, nei nepaisoma tiesos. Goštautai jokio pranciškonams vienuolyno Vilniuje neįkūrė. Tai šaltiniais įrodyta. Legendos gi Petras Goštautas — pranciškonų pakrikštytas

*) Šią datą skaitytojas malonės panašiai atitaisyti pirmojoj šio straipsnio dalyje, "Aidų" 3 nr.

Lietuvos didikas, Kameneco storosta, Vilniaus vaivada — net dviems atvejais įkurdina pranciškonus Vilniuje, veda lenkaitę ir, nežiūrint to, tampa pranciškonu, Vilniaus vyskupu ir net pagaliau kankiniu. Ar tai buvo tiesa, lenkų kronistams visai nerūpėjo; jiems buvo svarbu, kad tai buvo gražu, ir tais gražiais žodžiais buvo reiškiama pagarba Goštautams. Aišku, galėjo būti ir kitų legendos kilmės priežasčių, kurios šiandien mums nežinomos.

Baigdamas tikiuosi šiuo straipsniu įnešęs šiek tiek šviesos į tamsų Vilniaus pranciškonų kankinių legendų labirintą, kurį neretas Lietuvos istorikas paminėdavo, bet nē vienas nedrįso ten eiti.

---

42) Cf. J. KURCZEWSKI, **Pamiatka zbudowania i poswiencenia trzech kryżów w Wilnie** (Wilno sine anno).

43) Cf. **Połnoje Sobrańje Rus. Letop.**, XVII, 500.

44) Cf. **Kronika Polska, Litewska, Żmódzka**, Warszawa 1846, 14s.

45) Cf. A. W. KOJAŁOWICZ, **Historia Lituaniae pars prior.** 1650, 296-299.

46) Cf. J. KURCZEWCKI, **Kościoł Zamkowy**, II, 72.

47) Cf. L. c., III, 541.

48) Cf. L. c., III, 84.

49) Cf. CHODYNICKI, **Legenda**, 73.

50) Cf. L. c.

51) Cf. KURCZEWSKI, **Kościoł Zamkowy**, II, 72s.

52) Cf. C. EUBEL, **Hierarchia Catholica Meii aevi**, III, Monasterii 1923, 165.

53) Cf. P. RODULPHIUS TOSSINIANENSIS, **Historiarum Seraphicae Religionis libri tres**, Venetiis 1586, 292.

54) Cf. CHODYNICKI, **Legenda**, 73.

55) Cf. WADDINGUS, ad a., 1325, n. 28, 57s.

56) Cf. CHODYNICKI, **Legenda**, 72.

57) Cf. L. c., 53.

58) Cf. L. c., 53.

59) Cf. L. c., 68.

60) L. c., 55 passim.

61) Cf. L. c., 62.

62) Cf. CV, I, fasc. 2, n. 257, 295s.; WADDINGUS, ad. a., 1479, n. 29, 271.

63) Cf. **Historiarum**, 292.

64) Cf. LUDEWIG, **Reliquae Manuscriptorum**, XI, Hallae 1737, n. 17, 506.

65) Cf. EUBEL, **Hierarchia**, I, 529.

66) Cf. WADDINGUS, ad. a. 1343, n. 18, 354.

67) Cf. Ad. a. 1341, n. 3ss., 295ss.

68) Cf. A. GRZYBOWSKI, **Skarb nieoszacowany ojców franciszkanów**, Wilno 1773, 11.

Petras Kiaulėnas — Galvutė

KŪRYBOS PASAULY

KNYGOS ir ŽURNALAI

SENOSIOS LIETUVIŠKOS KNYGOS

Praeitieji metai lituanistinės knygos srityje buvo, palyginti, gana laimingi. Po dviejų tomų prof. M. Biržiškos "Lietuvių tautos kelio" (viso 497 p.) sekė Dr. J. Joniko studija "Lietuvių kalbos istorija", Jeronimo Cicėno "Vilnius tarp audrų". Greitai pasirodė visų lauktas I-sis tomas "Lietuvių Enciklopedijos". Kiekviena tų knygų vis skirtinga savo išvaizda ir savo žanru. Pagaliau penktoji reikšminga dovana buvo prof. Vacl. Biržiškos "Senųjų lietuviškų knygų istorija".

Lituanistinės knygos pasirodymas mūsuose šiandien skaitosi nemažas mūsų kultūrinio gyvenimo įvykis. Kelias jai yra sunkus; nėra lengva rasti leidėją, nes tokiai knygai maža skaitytojų. Prof. V. Biržiškos knygai pasirodyti palengvino ta aplinkybė, kad ji buvo pirma išspausdinta per "Naujienų" skiltis. Jos pagrindą sudaro autoriaus paskaitos Lietuvos un-te (nuo 1925 m.). 1930 m. jis buvo išleidęs studiją "Lietuviškųjų knygų istorijos bruožai", kurią naujai surastais spaudiniais ir rankraščiais galėjo stipriai papildyti. Ir tremtyje autorius bibliotekose (Viena, Freiburgas i. Brg.) aptiko nežinomos medžiagos. Stipriai papildytą kursą keletą metų išdėstęs Pabaltijo un-te (Pinneberge), prof. V. Biržiška davė, įveikęs visas išleidimo sunkenybes, seniai lauktą knygą.

Jos turinys yra ne kas kita, kaip įvairūs lietuvių rašto ir senosios knygos klausimai bei problemos, kurių pats autorius niekuomet nebuvo sutraukęs į vieną vietą (p. 7). Studijoje, kurios grynas tekstas užima 186 p., yra pateikti prof. Biržiškos keliasdešimties metų bibliografinio darbo bei lietuvių knygos tyrinėjimo rezultatai. Kada didžiausia dalis anų senųjų lietuviškų knygų šiandien lituanistui nebeprieinamos, šis darbas įgyja ypatingos vertės. Čia autorius išnarplioja visą eilę sudėtingų "mįslių", atitaiso klaidingus kitų samprotavimus, patikslina ir papildo savo ankstyvesnes prielaidas ir apskritai išsprendžia daug bibliografinių painiavų. Ir Lietuvoje, ir tremtyje iki pat paskutinės dienos autorius vis budriai vykdė įvairiausių mūsų knygos problemų aiškinimą.

Šiandien jokiame kontinente nėra kito lituanisto resp. baltisto, kuris vienas visais šios studijos keliamais klausimais iš esmės galėtų pasakyti savo autoritetingą žodį. Daugelį mūsų senosios knygos klausimų, pvz., gerai pažino po II D. karo tragiškai Sov. Rusijoje žuvęs J. Gerulis. Jis mūsų giesmių bei knygų istorijoje yra padaręs vieną iš stambiausių atradimų — Mažvydo giesmynas (p. 100). Kokis Ch. Stangas gali kalbėti tik apie Mažvydą, V. Falkenhanas apie J. Bretkūną, K. Jablonskis — apie Daukšos biografiją, Pr. Skardžius — apie jo raštų kalbą, E. Sittigas apie Ledesmos katekizmo lietuviškus vertimus (1595, 1605), Pr. Spechtas apie Sirvydo "Punktus", St. Kotas apie Chilinskio Bibliją ir t.t. Prof. V. Biržiška, kuris š. m. XII. 2 užbaigs 70 metų, šitoje knygoje su jam charakteringa labai didele moksline erudicija autoritetingai kalba apie visus senosios lietuvių knygos šimtmečius. Jis ne tik kritiškai įvertina kitų tyrinėtojų rezultatus, bet didelę daugumą klausimų išsprendžia savo asmeniško tyrinėjimo pasėkoje. Galima būtų ir pasakyti, kad ši studija yra įvairių painių klausimų ir problemų aiškinimo istorija. Prof. Biržiškai, išskyrus tik keletą Lietuvoje ir kitur nebesurandamų bibliografinių retenybių, teko "čiupinėti" visas kitas knygas, jas aprašyti, susekti įvairias leidinių atmainas.

Knygos turinį sudaro 10 skyrių, kurių kiekvienas galėtų eiti atskira studijėle. Pradėjęs nuo to, kaip vystėsi lietuvių knygų tyrinėjimas, per 7 p. suminėjęs pirmųjų rankraštinių knygų likimą Lietuvoje, autorius plačiau sustoja (p. 39-52) ties tariamu senovės lietuvių raštu. Iki pat 1944 metų peržvelgęs skaudų lietuvių knygų ir kitų kultūrinių turtų likimą, prof. Biržiška gana kritiškai įvertina visus tariamus seniausius lietuvių raštus ir tekstus, pradedant nuo Vilhelmo Modeniečio gramatikos. Tuose dviejuose skyriuose gana aiškiai atsiskaitoma su nekritiškais romantikais, falsifikatoriais (Narbutas). Suglaustai (per 6 psl.) įvertinęs prūsų kalbos paminklus, autorius prieina prie Mažvydo ir jo laikų. Labai išsamus skyrius (VIII) yra apie lietuviškus protestantų giesmynus (95-127 p.). IX-tas skyrius (127-158 p.) kalba apie Biblijos vertimus lietuvių kalbon. Paskutinis (X) skyrius (159-197 p.) apžvelgia seniausias lietuviškas katalikų knygas XVI-XVII amž. Studija baigiama jėzuitu Gabrieliu Simkevičium (197 p.), o po to seka 10 psl. vardų rodyklės.

Verta atkreipti dėmesį į statistikos tabelę (p. 31). S. Baltramaitis savo bibliografijoje iki 1904 metų buvo sužymėjęs 2656 lietuviškus leidinius. Prof. Vcl. Biržiška tam pačiam laikui iki šiol (iki 1946 m.) yra suradęs ar išaiškinęs 4642 lietuviškus spaudinius, t. y. beveik du tūkstančių leidinių (tiksliau 1986!) daugiau! Garsusis lenkų Estreicheris nesužymėjo nė trečdalio lietuviškų knygų, išleistų iki 1800 m. (24 p.).

Jeigu griežtai pritaikyti V. Foncko ("Wissenschaftliches Arbeiten", 1929)

reikalavimus apie uždavinius "recenzijos", ją rašantysis turi nemažiau nusimanyti kalbamuoju dalyku, kaip ir jo autorius... Bet tokiu atveju būtų skriauda šiai knygai, nes vargu kas galėtų iš viso paimti plunksną į rankas. Anot prof. St. Šalkauskio ("Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai", 1926), kiekvieną knygą reikia skaityti su pieštuku rankoje ir sau pasidaryti pastabų. Tad skaitydamas šią studiją, pro siaurą savo archyvų ir bibliotekų langelį, knygos paraštėse keletą tokių smulkių pastabų pasidariau.

Kad senovės lietuviai nėra turėję jokio rašto, prof. Biržiška pateikė daug argumentų. K. Būga jau prieš I D. karą kun. J. Tumui rašė (žr. Mūsų Senovė, 1921), atšaukdamas savo ankstyvesnį bandymą. Jis tikrino, kad Videvūto vėliavos jau nebepaskaitąs. Todėl galima vėliau kalbėti apie Būgos aiškų nusistatymą dėl senovės "rašto" ir jo nedviprasmišką pirmojo straipsnio (iš 1904 m.) atšaukimą. Jis knygoje (49 p.) yra išreikštas: "...prie kurio (savo strp.) vėliau ir Būga pats nenorėjęs prisipažinti..."

Skaitytojas pageidautų aiškesnio autoriaus pasisakymo dėl senosios Lietuvos santykių su skandinavais. Nežinia, kaip tiksliai suprasti ir kokiais šaltiniais paremta: "...kurie (skandinavai), galimas daiktas, padėjo net Lietuvos valstybei pagrindus..." (42 p.). Ar jie Lietuvai davė savo dinastiją? Ar kuriuo kitu būdu jie dėjo pagrindus ir įkūrė valstybę? Kai H. Lowmiańskis tą klausimą nagrinėjo, šalia samprotavimų davė ir versmių įrodymus. Gal vertėjo tokiam svarbiam teigimui iš esmės, jeigu jau jis iškeltas, priminti savo argumentus ir kaimynų (švedų, latvių etc.) tyrinėjimus.

Kalbėdamas toliau apie niekada nebuvusį senųjų lietuvių raštą, prof. Vacl. Biržiška savo vietoje sumini (p. 44-46) grafo Kyburgo kelionės Lietuvon aprašymą, ir visiems tiems, kurie dar drįstų tikėti to "aprašymo" autentiškumu, jis išskaičiuoja P. Kargės studijos (1918) įrodymus. Bet dar prieš Kargę (1912 m.) J. Fijalekas įsakmiai ir kritiškai iškėlė to aprašymo neautentiškumą. Šalia kitų įrodymų, yra pagaliau susekta, kad kaip tik tuo metu, kai pagal aprašymą Kyburgas turėjo "lankytis" Vilniuje, iš tikrųjų jis važinėjo pietų Vokietijoj ir dalyvavo ten seime (Reichstage). Žodžiu, prie visų tariamo aprašymo fantazijas griaunančių argumentų yra dar triuškinantis įrodymas: "alibi" — "kur kitur"!

Po prof. Biržiškos įsakmių išvedžiojimų, be abejo, jokis geros valios romantikas bei istorijos mėgėjas, nors ir labai daug meilės turėtų jis viskam, kas priklausė pagonių lietuvių kultūros sričiai, jau nebedrįs iš nauja kelti senojo lietuvių rašto klausimo. Kiek daug tačiau nuo "Aušros" metų iki pat I D. karo (ir dar po jo!) spaudoje būdavo daroma priekaištų, kad, iš didelės neapykantos senajai pagonybei, Evangelijos atstovai sužlugdę jos kultūros paminklus, sunaikinę patį raštą... (Atskiras būtų klausimas kalbėti, kaip buvo iš tikrųjų naikinami kiti — autentiški pagonybės požymiai!). Jeigu anie mūsų praeities mėgėjai jau būtų atidžiau pasiskaitę Dusburgo kroniką (III cap. 5), ji būtų užvedusi ant teisingos minties, nes kronistas pabrėžia, kad senieji prūsai jokio rašto nepažino ir jie stebėjosi, kaip galima "per atstumą" kitam savo mintį perduoti.

Kai prof. Biržiška rašo apie kultūros turtų likimą, papasakoja jis įdomių dalykų. Pvz., prie Zuricho įkurto Rappersvylio muziejaus svarbiausias organizatorius buvo lietuvis E. Bukovskis, prieš 1863 m. dalyvavęs ir tautiniame darbe (57-58 p.). Paaiškėja taip pat ir Gintilos bibliotekos likimas, kai jo giminės brangius pergamentinius tomus vartojo pieno kibirams dengti ir duonai kepti (58 p.)... Iš kitos vietos (29 p.) matyti ir paties prof. Biržiškos Lietuvoje likusių bibliografinių rankraščių dalia Gali būti dingusi jo stipriai papildyta ir naujai (1941-43) paruošta lietuvių bibliografija (iki 1865 m.), ir iš viso naujai parengta 1911-14 metų bibliografija (gal sudegusi?). Rusijos netvarkoje, pasirodo, dingo dauguma iš Vilniaus viešosios (universiteto) bibliotekos 1915 m. Rusijon išgabentųjų retenybių (33, 56, 61 p.). Tokiu būdu dingo ir vienintelis egz. iki šiol surastos pirmosios lietuvių katalikų knygos, būtent 1595 metų M. Daukšos katekizmas. O jo tekstą turime ne iš fotokopijų, bet iš E. Volterio išspausdinto nuorašo.

Seniau nemaža knygų yra sunaikinęs taip pat savitarpis religinis fanatizmas. Apie tai, kaip "eretikų" knygos, ypač Vilniaus vyskupijoje, buvo naikinamos, yra įdomios medžiagos Vatikano archyve. Jaunas vysk. Jurgis Radvila 1581. VIII. 12 išleido griežtą įsakymą. Visi Vilniaus knygynų savininkai turėjo sudaryti parduodamų knygų sąrašus, kuriems turėjo gauti vyskupo aprobatą. O spaustuvininkai negalėjo nieko be leidimo spausdinti ir t.t. (Nunz. Pol. 18, f. 236). "Eretiškos" knygos buvo išrankiotos ir sudegintos. Kai Pskovo karo stovykloje lietuviai protestantai dėl tokių Vilniaus vyskupo žygių ėmė stipriai šiaustis, įsikišo pats karalius Batoras. Monum. Polon. Vaticana t. VII tuo klausimu yra paskelbta (1951) įdomios medžiagos.

Kalbėdamas apie prūsų kalbos paminklus, prof. Vacl. Biržiška pastebi, jog "Septynerių metų karo sukeltasis maras ir badas išnaikino žymią dalį Mažosios Lietuvos gyventojų..." (72 p.). Čia, matyti, eina kalba apie aną Didįjį Marą 1710 (1709-11) m. Septynerių Metų karas negalėjo būti priežastimi. Jis įvyko vėliau, būtent, 1756-1763 m.

Daug įdomios medžiagos prof. Biržiška pateikia apie protestantų giesmynus. Tarp kitko jis pastebi, jog tarp pirmųjų lietuviškų protestantų giesmių buvo tokių, kurios "nieko bendro neturėjo su protestantizmu, bet buvo grynos katalikų giesmės, lotyniškai vartojamos visose katalikų bažnyčiose" (97 p.). Iš tikrųjų daugumą giesmių Mažvydas ir jo bendradarbiai skolinosi iš tuometinių katalikiškų repertuarų. Tos giesmės yra iš gregorijoniško giedojimo (J. Brazys: Mažvydo "Giesmių" kilmė ir jų santykis su lietuvių tautos muzika, "Soter", I (1924 103-117 p.) lotyniškos psalmės, antifonos, liturginiai himnai, mišių ir kitos giesmės (kun K. Senkus: Il canto popolare religioso nella Lituania Cattolica, Roma 1952 magistro tezei darbas, 96-102 p.).

Prof. Biržiška rašo, jog "to laiko katalikų lietuviškų giesmių visai nežinome" (97 p.). Teisybė, jokių įsakmių dokumentuotų įrodymų neturime, bet yra kai kurių ženklų patvirtinti prielaidai, jog Lietuvos katalikų bažnyčiose anksčiau jau buvo giedama. Anais laikais buvo mėgstama giedoti "Dešimtis Dievo įsakymų", kurie turėjo būti išversti lietuviškai tada, kai atsirado lietuviški poteriai, būtent, įvedant krikščionybę. Mažvydo giesmyne yra paduota "Giesme raudinga ape mara ir ir piktaije pawietre..." pastebint, jog ji giedotina gaida, "kurio giest Giesme ape Schwenta Sebestiana". Kita gana sena ir Lietuvoje labai plačiai praplitusi giesmė buvo "Pone Karaliau, Dieve Abraomo". Šitoji populiari giesmė pažįstama ir Mažvydui. Ji turėjo būti ir anksčiau lietuvių liaudies giedama (A. Mažiulis: Lietuviškoji krikščionybė, 1949 (mašinr. 209 p.). Al Brueckneris buvo samprotavęs, kad prieš reformaciją lietuviškų giesmių nėra buvę. Tačiau tai reikia laikyti neįrodyta (plg. "Aidai", 1953, Nr. 8 p. 366).

Iš prof. Biržiškos studijos matyti, jog lietuviškieji protestantų giesmynai per šimtus metų buvo leidžiami Maž. Lietuvoje. Nemažiau įdomus yra kelias Šv. Rašto lietuvių kalbon. Pirmasis visą Šv. Raštą lietuviškai išvertė protestantų kunigas J. Bretkūnas (1590). Jo didelis darbas, deja, liko rankraštyje. Iš reformatų pirmasis Bibliją išvertė Chilinskis (pradėjo 1657). Bet jo vertimas taip pat nepasiekė skaitytojo — jis liko nebaigtas spausdinti. Iš katalikų pirmas pilną vertimą davė tik arkivysk. J. Skvireckas. Plačiai yra išdėstyta (143-49 p.) Chilinskio vertimo, spausdinimo ir spaudos lankuose išlikusių trijų egzempliorių istorija. Lenkų reformacijos istorikas prof. St. Kotas apie Chilinskio Bibliją, sunaudodamas visą Londone rastą medžiagą, yra parašęs naują studiją, ir jis ieško jai leidėjo, tikėdamasis, kad lietuviai susidomės.

Pradėdamas apie lietuvių katalikų knygas, prof. Vacl. Biržiška primena, jog pamokslai ir evangelijos "visiškai nebuvo skaitomos", arba jos buvo atliekamos lenkų kalba (p. 159). Tačiau buvo juk bendras to meto reiškinys, kad žymiausioji dalis katalikų ir protestantų (ypač kalvinistų) kunigų buvo "atėjūnai iš Lenkijos". Trumpas žvilgsnis į Estreicherio bibliografiją parodo, kiek daug, Radvila Juoduoju pradedant, buvo išleista Lietuvoje lenkiškų protestantų bažnytinių knygų. 1563 m. Radvilų Nesvyžiuje buvo išleistas ir pirmasis lenkiškas giesmynas (Reformacja w Polsce, IV (1926) red. St. Kot, p. 128-139). Pirmasis Lietuvos kalvinistų katekizmas (Melch. Petkevičiaus) buvo išspausdintas lietuviškai ir lenkiškai. Iš įvado aiškėja, jog, negaudami lietuvių kunigų, kalvinistai patronai ėmė laikyti prie savęs lenkus. Tuo katekizmu ir buvo norima pagelbėti tiems, kurie, "nors mokė lietuviškai, tačiau nemokėdami tos kalbos, sunkiai prie to prieiti (pamokslus sakyti) gali". Bažnyčia, kaip katalikų, taip ir protestantų, buvo vienintelė viešoji institucija, kuri šiek tiek paisė lietuvių kalbos. Yra žinomas ne vienas faktas ("Aidai" 1953, Nr. 8), kaip bajorai vengė liaudies kalba sakomų pamokslų. Klasiški kan. M. Daukšos žodžiai mylėti savo kalbą, buvo nukreipti ne vien į kunigus. Jeigu Bažnyčiai buvo ir yra daromi priekaištai, kad ji lenkinusi, tai anuos reiškinius reikia imti tik savo laiko rėmuose. Ateiviai kunigai ir Lietuvos bajorija, laikydami kalbėjimą lenkiškai bajorystės požymiu, į baudžiauninkų kalbą nekreipė dėmesio. Jokia konfesija Lietuvoje tada neužsiėmė specialiu lietuvių kalbos protegavimu, kaip kai kas yra bandęs anksčiau teigti.

Krikščionybę įvedus, lietuviškai turėjo atsirasti ne tik poteriai ir Dievo bei Bažnyčios įsakymai, bet jau 15-me amž., ar bent 16-tojo pradžioje turėjo atsirasti ir lietuviški sekmadienių evangelijų tekstai (Myk. Biržiška: Lietuvių tautos kelias, I 117 p.), pagaliau ritualai ir agendos, kur būtų lietuviškai sakramentų teikimo (krikšto, moterystės) formulės. Tos knygos, žinoma, buvo rankraštinės. Apie lietuviškus evangelijų tekstus ir apaštalų laiškus pirmą paliudytą žinią turime iš 1522 m. Tada Vilniaus vyskupijos sinode buvo įsakyta parapijų mokyklose mokyti vaikus skaityti Evangelijas ir šv. Povilo laiškus lietuviškai ir lenkiškai (J. Sawicki: Concilia Poloniae. T. II. Synody diecezji Wilenskiej, 1948, 130 p.).

Kalbėdamas apie Merkelį Giedraitį, autorius, kaip tai padaryta prie visų studijoje minimų rašytojų, paduoda gimimo ir mirimo metus (1536-1609. V. 11). Giedraitis yra gimęs apie 1536 m., o gegužės 11-ji nėra mirties, bet laidojimo diena. Kai į Medininkus susirinkę šeši kapitulos kanauninkai rašė laiškus (yra ir Daukšos parašas) popiežiui (Theiner: Mon. Pol.- Lith. III 329 p.) ir nuncijui (Vat. Arch. Nunz. Pol. 37A, f. 27), tai vis įsakmiai minėjo, jog vyskupas Merkelis su bažnytinėmis iškilmėmis gegužės 11 d. buvo palaidotas ("traditus sepulturae"). Kaip žinome, jis buvo išbalzamuotas (pvz., širdis yra patekusi į Giedraičių bažnyčią), ir karstas padėtas po altoriumi katedros požemyje. Visi tie prisiruošimai iškilmingoms laidotuvėms turėjo pareikalauti bent kelių dienų. Tad vysk. Giedraitis turėjo būt miręs V. 7 ar 8 d., jeigu ne kokia diena anksčiau. Taip galima tik teoretiškai samprotauti. O iš tiesų Giedraitis mirė balandžio 6 d. (1609). Šitaip tiksliai per jo įpėdinio M. Paco kanoniškąjį procesą pareiškė vienas kanauninkas. Vyskupo mirtį balandžio pradžioje patvirtino dar ir kiti du liudininkai. Vadinasi, Giedraičio iškilmingoms laidotuvėms buvo ruošiamasi ištisą mėnesį ir penkias dienas.

Ar pats Giedraitis formaliai buvo tapęs protestantu, niekur nėra įsakmiai paliudyta. Taip pat nėra rasta duomenų, kad jis būtų turėjęs formaliai specialiai "grįžti" ar "atvirsti" katalikybėn, kaip yra buvę su Radvilais, Chodkevičiais, Sapiegais ir t.t. Bet iš kitos pusės, kaip prof. Biržiška atkreipia dėmesį, jis studijavo protestantų universitetuos, buvo protestantų globojamas (Tuebingene Vergerijaus globa!). Tad pasakymas, "kad tuo laiku jis buvo prisidėjęs prie reformatų" (p. 161), atrodo, turėtų būti teisingas, jeigu tą "prisidėjimą" suprasime, kaip ėjimą viena linkme su kitais bičiuliais studentais. O katalikų studentų, Giedraičio studijų metu, lygiai kaip ir katalikybėn linkusių Vokietijos universitetų, tada vargu iš viso buvo.

Prof. Biržiška stipriai užakcentuoja (162 p.) lietuviškų katalikiškų knygų sąryšį su Jurgiu Zablockiu resp. su lietuviškomis protestantiškomis knygomis. Autorius daro išvadą, kad Giedraitis "nepamiršęs tų pamokų, kurias jam buvo davęs Jurgis Zablockis? O gal kitas kuris mums nežinomas pirmasis lietuviškas katalikų rašytojas?" ((165 p.). Tokiu būdu Giedraitis galėjęs išversti lietuviškai ir šiandien niekur nebesurandamą Kanizijų. Šalia prof. Biržiškos samprotavimų apie Giedraičio ryšį su Zablockiu, jo nepaneigiant (juk niekas negalės užginčyti Zablockio įtakos jaunam studentui), galima iškelti ir kitų samprotavimų. Zablockis mirė Tuebingene 1563 m., o kol Vilniuje pasirodė žinomos pirmos lietuviškos knygos, praėjo per 30 metų. Per tiek laiko taip pakito Lietuvos kultūrinio gyvenimo sąlygos (ypač 1570-82 m. laikotarpyje), kad Giedraitis galėjo anas "pamokas" ir pamiršti, juo labiau, kad atsirado nauji draugai ir nauji mokytojai. Jeigu jėz. Kanizijaus katekizmas greitai buvo išverstas į porą dešimtų Europos kalbų (O. Braunsberger: Canisii epistulae et acta, VIII, 1923, p. 559), tai tuo vertimu galėjo pasirūpinti ir patys jėzuitai, kurių statutuose nuo šv. Ignaco laikų (1551) buvo įrašyta, jog liaudies kalba reikia apaštalauti (Mon. hist. Soc. Jesu, monum. Ignatiana, ser. I, t. 3 p. 543; ser. III, t. 3, p. 132). Po 1580 metų jau buvo ir lietuvių jėzuitų. O daugeliui silpnai lietuviškai silabizuojančių kunigų tokis lietuviškas katekizmas — tada pirmoje eilėj kunigams (88 p.) — verkiant buvo reikalingas. Įdomu, kad visos pirmosios lietuviškos katalikiškos knygos buvo jėzuitų autorių (Kanizijus, Ledesma, Wuykas) vertimai.

Ledesma buvo taip pamėgtas, kad tuo pačiu laiku, kai jį Žemaičių vyskupijai išvertė Daukša, buvo jis (gal pačių Vilniaus jėzuitų?) išverstas ir Vilniaus vyskupijai (1595). Išspausdinimui vertimo rankraštis jau buvo ir Vilniaus jėzuitų spaustuvėje. Apie tai įdomiai liudija keletas originalių Vilniaus jėzuitų laiškų iš 1595 m. savo generolui į Romą (Epistolae

Germaniae 174, ff. 175, 177, 219, 221, 223a). Iš jų matyti, kad Vilniaus vyskupijos administratorius Bened. Vainius rūpinosi išleisti savo diecezijai "lietuvišką katekizmą su maldomis". Tokis katekizmas tačiau niekada nepasirodė, nes rankraštis, kuris jau turėjo "eiti į spausdinimo presus", jėzuitų vyresnybei laikinai uždarius spaustuvę, yra dingęs. 1605 metų vėl nežinomo autoriaus lietuviškame Ledesmos vertime Vilniaus vyskupijai yra pasakyta, kad Ledesmos katekizmas esąs iš nauja išverstas, bet jis "iau pirma to buo pergulditas, ir ne zinau kaip nugayszintas". Iki šiol niekur, išskyrus "Aidus" (1953, Nr. 9, p. 413), nebuvo panaudota čia minimoji jėzuitų korespondencija. Ji tačiau atskleidžia, jog 1605 metų katekizmo vertimo autorius turėjo galvoje 1595 metų katekizmo vertimą Vilniaus vyskupijai, dėl kurio išspausdinimo, drauge su M. Giedraičio finansuojama Daukšos Postile, iš Vilniaus buvo susirašinėta su Roma.

Prof. Biržiška samprotauja, kad tas "nugayszintas" buvęs Kanizijaus katekizmo vertimas (1585). O jo visišką pražuvimą per 20 metų autorius nori paaiškinti tuo, kad visi egzemplioriai galėję būti pasiųsti į Maž. Lietuvą, atsverti ten protestantiškų knygų įtakai (166 p.). Jeigu tai turėjo tačiau daryti jėzuitai, tai jų santykiai su Maž. Lietuva (Tilžės misija) ir Karaliaučiumi, kur buvo sakomi ir lietuviški pamokslai, užsimezgė daug vėliau. Apie 1585 m. jėzuitai pačioje Lietuvoje (sostinėje) turėjo darbo per akis, ir siaurino savo misijas net Žemaičiuose, tuo būdu priversdami Giedraitį kreiptis pagalbos į patį jėzuitų generolą (1587). Apie 1585 m. išleistasis Kanizijaus vertimas buvo iš viso Didž. Lietuvoje pirmoji lietuviška knyga, pirmasis katekizmas liaudies kalba, taip reikalingas lietuviškai pramokusiems jėzuitams ir kunigams. Tad būtų buvęs nesuprantamas visų siuntos egzempliorių gabenimas į Maž. Lietuvą. 1605 metų vertėjas kalba tik apie žuvusį Ledesmos vertimą. Ar jis galėjo sumaišyti? Be to, jo pastaba kalba apie "nugaišintą" vertimą, o ne apie spausdintos knygos žuvimą. Jeigu visa išspausdinta siunta būtų žuvusi, tai 1605 m. vertėjas būtų kitaip išsireiškęs. Pasiskaičius jėzuitų archyvo laiškus, peršasi tik viena išvada: 1605 metų vertėjas turi galvoje tą vertimą, dėl kurio išleidimo 1595 metais Vilniaus jėzuitai sielojosi.

O kad Kanizijaus nė vieno egz. neturime, nėra reikalo to fakto sieti su "nugaišinto" vertimo faktu. Kaip prof. Biržiška pastebi, ano meto knygų tiražai buvo tokie nedideli! Latviai turi vos vieną savo kalbon Kanizijaus vertimo egz. iš 1585 m. (Upsaloje). Mūsų ledesminio Daukšos katekizmo buvo vienintelis egz., o po 1915 metų nė to nebeliko. Jo ir Kanizijaus katekizmų pražuvimą reikia aiškintis tomis bendromis aplinkybėmis, apie kurias prof. Vacl. Biržiška vaizdingai kalba IV skyriuje. Pastebėtina dar, jog 17-tojo amž. sinodų nutarimuose eina kalba apie išleisimus katekizmus. O Kanizijaus galėjo per puskevirto šimtmečio visi egzemplioriai dingti, jeigu jo ir nė vienas egz. nebūtų patekęs į Maž. Lietuvą. Vadinasi, esame linkę manyti, jog žodžio "nugayszintas" paslaptį galutinai išaiškina jėzuitų korespondencija. Tokiu atveju atkrinta ir prielaida, kad 1605 m. katekizmo vertėjas apsiriko, sumaišydamas katekizmų vardus. Ledesmos katekizmas buvo verstas Medininkų vyskupijai (1595) ir dar du kartu Vilniaus vyskupijai (1595, 1605). Kaip Daukša savo vyskupijai davė dar Postilos vertimą, pridėdamas savo vyskupo (M. Giedraičio) ženklo atvaizdą ir lotynišką epigramą, taip jėzuito Sirvydo Vilniaus vyskupijai skirtuose "Punktuose Sakimų" randame lotynišką eilėraštį į sostinės vysk. Eust. Valavičiaus ženklą (170, 175). Kai buvo įsakyta vykdyti Tridento konsilijos nutarimus, tai kiekvienas vyskupas rūpinosi tik savo vyskupijos religinėmis knygomis. Tyrinėjant anų šimtmečių knygas, toji aplinkybė iš dalies paaiškina (ne vien tik tarmių klausimas), kodėl vienas po kito atsirado du lietuviški katekizmai. Vyskupas finansuoja, arba išsispausdina savo vyskupijos kunigams religines knygas (pvz., Daukšos Postilos atvejis), ir jas dažniausiai dykai turį išdalinti.

Šitie keli atsitiktiniai pastebėjimai negali paliesti šios instruktyvios studijos iš esmės. Iš jos turime tik mokytis, ypač visi tie, kuriems šiandien čia rūpestingai ištyrinėtos knygos didelėj daugumoj yra visai neprieinamos. Prof. Vacl. Biržiška, kuris iki 1946 metų yra per savo rankas perleidęs ar išstudijavęs iki 1939 metų išleistus 26,097 spaudinius, gali tarti daugybe mūsų senosios knygos klausimų tokį mokslininko žodį, kurio nėra skirta niekam kitam — ir kažin ar kada greitai bus lemta. Šitos studijos, kurios antroji dalis jau spausdinama, pasirodymas anglų ar vokiečių kalba būtų kelrodžiu ir tiems baltistams, kurie atskirais siauresniais klausimais domisi. Linkėtume, kad prof. Vacl. Biržiškai taip pat pasisektų nugalėti kliūtis, galėtume išvysti jo monumentalinį studijų ir tyrinėjimų darbą, jo "Aleksandryną".

Zenonas Ivinskis

Prof. **Vaclovas Biržiška:** Senųjų lietuviškų knygų istorija. I dalis. Chicagos Lietuvių Literatūros Draugijos leidinys, 1739 South Halsted St., Chicago 8, Ill. 1953. Spaudė "Naujienos", 208 psl. 4 psl. iliustr. (jų tarpe V. K. Jonyno pieštas prof. Biržiškos portretas). Kaina nepažymėta.

ŠV. PRANCIŠKAUS PARAPIJA LAWRENCE

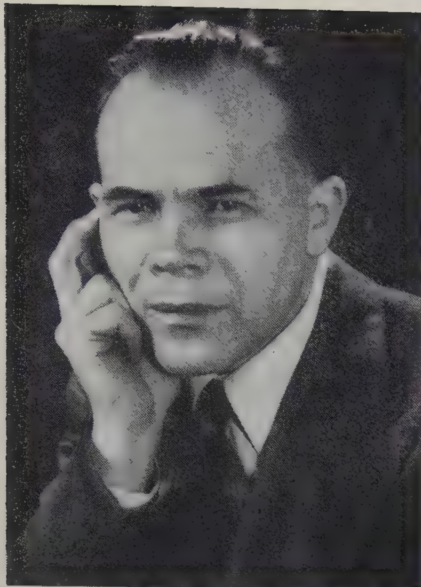
S. Sužiedėlis: ŠV. PRANCIŠKAUS LIETUVIŲ PARAPIJA, Lawrence, Mass., 1953, išleista Prel. Pr. M. Juro lėšomis. Viršelį piešė dail. Vytautas K. Jonynas, anglišką vertimą paruošė kun. A. Bružas, M.S. Viso 416 p.

Šv. Pranciškaus parapijos istorija yra išleista, minint tos parapijos auksinį jubiliejų, kuris buvo atšvęstas 1953 m. gegužės 31 d.

Greta vienas kito sustatytame lietuviškame ir angliškame tekste dailiai vingiuoja visas Šv. Pranciškaus parapijos gyvenimas, prasidėjęs 1903 m. iš kelių šimtų lietuvių ateivių, daugiausia iš Dzūkijos, kurie panoro turėti savo lietuvišką bažnyčią ir parapiją. Pradžia, kaip ir visur, buvo sunki. Parapijai įkurti neužteko vien būrio žmonių, — reikėjo užtikrinti, kad ji galės išsilaikyti, o svarbiausia, turėti savą lietuvį kunigą.

Užtvankų mieste, kuris savo amžių gali pažymėti tik šimtine metų, pirmieji lietuviai ėmė atsirasti XIX amžiaus gale. Visi jie spietėsi apie sparčiai beauganančią verpimo bei audimo pramonę, kuri, galima sakyti, sukūrė ne tik Lawrence miestą, bet ir Šv. Pranciškaus parapiją. Tą parapiją besteigiant, Lawrence buvo šešios katalikų bažnyčios, tarp kurių Šv. Marijos buvo pati didžiausioji. Jos klebonas augustijonas vienuolis kun. James T. O'Reilly lietuviams buvo arčiausiai širdies, todėl ir savo parapijos įkūrimas yra artimai susietas su kun. O'Reilly vardu. Jis tarpininkavo nupirkti iš prezbiterionų seną medinę bažnyčią, jis padėjo sutvarkyti reikalus su vyskupu ir ėjo pirmojo klebono pareigas, kol lietuviai gavo savo kunigą.

Pirmas lietuvis ėjęs klebono pareigas buvo kun. Juozas Šeštokas, vos

SIMAS SUŽIEDĖLIS,
Ateitininkų Federacijos Vadas, kuriam pernai suėjo 50 metų amžiaus.

naujai įšvęstas kunigas. Jo įpėdiniu nuo 1905 ligi 1916 buvo kun. Antanas Jusaitis. Tarp 1916-1929 m. klebonu buvo kun. Pranciškus Virmauskas, o po jo ligi šiol — kun. Pranciškus Juras, 1952 m. pakeltas į prelatus.

Kun. Jusaičiui teko pergyventi parapijos kūrimosi rūpesčius, planuoti bažnyčios statymą ir rasti sugyvenimą su parapijos komitetu bei karštakošiais parapijiečiais, kurie manė esą parapijos savininkais bei šeimininkais, o kunigas tik samdinys. Tokias idėjas uoliai kurstė laisvamaniai ir atskalūnai, kurie įsteigė savo "nepriklausomą" lietuvių bažnyčią, atsiskyrusią nuo katalikų vyskupų ir pasidavusią lenkų atskalūnų ("nezaležnikų") vadovybei. Kun. Virmauskui teko gaivinti suskilusią parapiją ir grąžinti geros valios, bet apgavikų suklaidintus žmones atgal į katalikų parapijos globą. Jį spaudė naujos bažnyčios statyba, kurią jis pradėjo, jam teko pergyventi pirmojo pasaulinio karo ir Lietuvos laisvės rūpesčius. Kun. Jurui, pirmajam šioje parapijoje primicijantui ir pirmajam vikarui (1922-1927), perėmus klebonavimą (1929), rėkėjo užbaigti bažnyčią, išbristi iš skolų ir sukti visą parapijos veikimo aparatą, — niekad nesibaigiantį darbą.

Pirmųjų metų parapijos pajamos siekė vos keletą tūkstančių dolerių per metus, vėliau jos peršoko dešimtį, o 1944 m. išmokėjus skolas, jos siekia arti $25,000 kasmet. Parapijos turtas, įskaitant bažnyčią, trobesius ir Palangos parką su jo įrengimais, dabar siekia $800,000. Parapijiečių didžiausias skaičius vargu ar prašoko 3,000. Taigi, visą tą kapitalą sutelkė gerokai mažesnis tikinčiųjų būrys. Visas to pinigo šaltinis buvo parapijiečių asmeniškas uždarbis ir draugijų veikla bei jų parengimai. Iš to pat šaltinio sruveno lėšos ne tik parapijai išlaikyti, bažnyčiai statyti, bet ir senosios tėvynės reikalams: Tautos fondas, Lietuvos atstatymas, jos mokyklų bei švietimo draugijų palaikymas, bažnyčių statymas, Lietuvos paskolos lakštai, vėliau BALFas, ALTas ir tremtinių šelpimas. Įvairiems aukų rinkėjams, kaip Dr. Jonas Basanavičius, Dr. Martynas Yčas, Ateitininkų atstovas Antanas Tylenis, Pavasarininkų atstovas Dr. Juozas Leimonas, vienuolijų atstovai ir t.t., parapijiečių širdys ir kišenius visados buvo atviri.

Kai sklaidai šios, palyginti, nedidelės bendruomenės istorijos lapus, negali atsigėrėti šakotu jos veikimu, supintu su kasdieniniais rūpesčiais ir su katalikišku maldos bei artimo meilės apaštalavimu. Greta to, pajunti stiprų tos bendruomenės pasireiškimą, kaip lietuvių tautos vaikų, kuriems visi lietuvių tautos reikalai yra savi, visada arti širdies, nors daugelis nėra matę savo gimtojo krašto, ir ne vienas jau nemoka prabilti lietuviškai.

Trumpai čia neišsakysi, kiek šv. Pranciškaus parapija yra davusi kunigų, kiek pašaukimų į vienuolius, kiek yra siuntusi mokytis į Marianapolio lietuvišką kolegiją, kiek yra surengusi meniškų pramogų, vaidinimų bei koncertų. Visa tai reikėjo sumanyti, parengti ir rikiuoti, ir visad judinti. Tuo nenuilstamu judintoju šioje parapijoje bemaž per du trečdaliu jos gyvenimo yra kun. Pr. Juras, kurio vardas žinomas kiekvienam lietuviui. Mes pažįstame kun. prel. Jurą kaip nepailstantį lietuviškosios visuomenės veikėją, kaip kruopštų lietuviškos kultūros puoselėtoją, įsteigusį Alkos muziejų su gausiais jo rinkiniais ir spausdintų knygų bei raštų krūvomis. Bet geriausiai mes prel. Juro vardą prisimename iš jo išleistų knygų, kurių lentyna jau nusitiesė virš trisdešimties tomų.

Spauda yra viena iš prel. Juro silpnybių. Daugelį metų sutapęs su "Darbininku", jis neiškentė neįtaisęs Nekaltojo Prasidėjimo Seselėms Putname, Conn. spaustuvės. Jo dosnią ranką pajuto kiekvienas lietuviškas vienuolynas, jis nė vieno neišleido tuščiomis, jei tik reikalas lietė katalikišką bei lietuvišką veikimą.

Didžiuodamiesi prel. Juro darbu ir jo parapija, negalime nepasigėrėti ir tų darbų aprašymu, kurį šioje knygoje davė Simas Sužiedėlis. Jis taip meistriškai supynė visą pasakojimą, taip sklandžiai išdėstė gražia, vaizdžia kalba, kad niekaip negali atsitraukti, knygos nepaskaitęs ligi galo. Ligi šiol nė viena parapija nėra išleidusi tokios istorijos.

Antanas Kučas

RAŠOMOSIOS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS

Noriu atkreipti mūsų rašto žmonių dėmesį į didelį lietuviškai-vokišką žodyną, pradėtą leisti dar 1932 m. Carl Winter leidyklos Heidelberge. Nūn šio žodyno redagavimas yra dviejų kalbininkų, Pennsylvanijos universiteto profesorių rankose: rankraštį dabar galutinai redaguoja A. Sennas, remdamasis kartu su A. Saliu paruošiamu pirmaraščiu. Du buvę redaktoriai, F. Brenderis ir M. Niedermannas, yra jau mirę, o pats naujausias redaktorius A. Salys pradėjo dirbti nuo antrojo tomo 449 psl. ir jis yra atsakingas už kirčiavimą. Žodyno paruošimas yra didelis darbas, reikalaująs nemaža lėšų. Pennsylvanijos universitetas tam reikalui yra paskyręs atitinkamas patalpas, o lėšų buvo gauta iš Amerikos National Youth Administration (1936-42), Rockefeller Foundation (1945-50) ir Pennsylvanijos U-to Committee for the Advancement of Research (1944 iki šiol).

Taip rašoma lydimajame žody II-jam tomui. Iki šiol yra išėję: I tomas, raidės **A - K**, 1932 m.; 548 psl.; II tomas, raidės **L. - Paž.**, 1951, 729 psl. ir trečio tomo jau išėjo trys sąsiuviniai, apimą 192 psl. Paskutinis žodis yra **prabuvėlis**. Vieno sąsiuvinio (64 psl. dydžio) kaina yra $1.54 (su prisiuntimu). Įrištas visas I t. kaštuoja $16.00 ir II t. $19.50 (plius persiuntimas). Tad žodynas yra nemažas, nepigus ir vos dar tik įpusėtas, nors leidžiamas jau daugiau kaip 20 metų. Karo ir pokariniu metu (1944-49) nepasirodė nė vienas sąsiuvinis. Nuo 1950 m. darbas smarkiai varomas pirmyn ir per trejus metus (1950-53) pasirodė septyni sąsiuviniai (16 iki 22). Tačiau nelengva numatyti, kada darbas galės būti baigtas ir kada susilauksime pilno žodyno. Tikėkimės, kad bereikės laukti mažiau, negu dar koks dvidešimt metų.

Pirmojo tomo prakalboje sakoma,

kad šis žodynas turįs apimti įstaiginę, mokyklinę, reikmeninę ir taip pat šnekamąją lietuvių kalbą. "Mūsų žodynas, kuriuo, manome, galės naudotis tiek vokietis, tiek lietuvis, nori su nešališku sąžiningumu atvaizduoti leksikalinę dabartinės lietuvių rašomosios kalbos pusę. Mums ypatingai svarbu rodės iš vienos pusės sužymėti tik tokie žodžiai bei posakiai, kuriuos tikrai galime įrodymais paremti, ir iš kitos pusės paryškinti atskirų žodžių sąvokų turinys atitinkama frazeologija. Savo pavyzdžių mes griežtai vengėme sudaryti... Taip pat mums savaime suprantama pasirodė reikiant kiek galint daugiau į savo darbą įtraukti ir mokykinės terminologijos... Rašyba, kurios mes laikomės, yra Švietimo Ministerijos visoms jos žinioje esančioms mokykloms įsakytoji; bet šalia jos yra pastebima taip pat dažniau vartojamų ir nutolstančių rašybų" (I t. viii-ix psl.). Žodžiu, tai yra **praktinis** lietuvių bendrinės arba literatūrinės kalbos žodynas su vartosenos pavyzdžiais (ištisais sakiniais).

Tuo jis skiriasi nuo didžiojo lietuvių kalbos žodyno, pradėto leisti Lietuvoje J. Balčikonio ir apimančio galimai **visus** surastus lietuviškus žodžius, taigi ir tarmiškus arba jau pasenusius, paimtus iš senų raštų, kurie šių dienų kalboje nebevartojami ir nebesuprantami, arba būdingi tik vienai kuriai tarmei. Didysis žodynas, kurio tik du tomai tepasirodė, turi ir kitų skirtumų: ten sutrumpintai nurodoma, iš kokių šaltinių ar autorių jo duodami žodžiai ir sakiniai yra paimti, kokiose tarmėse jie užtinkami, tuo tarpu šis mažesnysis žodynas to nežymi, turbūt, vietos taupymo dėlei. Praktikiniam žodynui tatai atleistina. Abu žodynu yra reikalingi ir negali vienas kito pakeisti. Didysis žodynas yra tik lietuviškas, tad kitataučiams sunkiai prieinamas. Be to, jo pirmieji du išleisti tomai dabar laisvame pasaulyje yra retenybė, sovietai jų neišleidžia į užsienį politiniais sumetimais: dėl "buržuazinės" frazeologijos, citatų iš "nacionalistinių šovinistų" raštų, o gal ir dėl kitų priežasčių, kad pasauliui būtų neprienami lietuvių kalbos turtai. Tad Senno ir Salio žodynas dabar yra geriausias ir lengvai prieinamas šaltinis visiems, kuriems rūpi lietuvių kalba.

Visai nenuostabu, kad laikui bėgant redagavimo linkmė turėjo pasikeisti. Iš lydimojo žodžio II-jam tomui patiriame apie tuos pakitimus: "Žymių pakeitimų... padaryta dedamųjų žodžių atrankos ir duodamų reikšmių kiekio atžvilgiu. Pirma mes griežtai laikėmės nusistatymo žodynan tedėti tik tuos žodžius ir posakius, kuriuos galėjome paliudyti iš raštų. O dabar mūsų medžiagos spragos užpildomos pasirėmus A. Salio ir daugelio kitų mūsų pažįstamų lietuvių vartosena. Visi tie žmonės yra tik po šio karo iš Europos atvykę Amerikon. Vis didesnis lietuvių bandrinės kalbos nusistojimas, atrodė, reikalaute reikalauja žymėti tarmybėmis (dial.) žodžius, randamus raštuose, bet šiaip bendrinei kalbai svetimus, nors jie vartojami ir žymiausiųjų rašytojų, kaip pvz. Žemaitės ir Krėvės. Dėl tos priežasties atskirai (veraltelt) pažymimi ir senstelėję žodžiai bei tikri senžodžiai".

Labai svarbus ir sunkus dalykas yra lietuviškas kirčiavimas. Žodynas visur žymi kirtį ir priegaidę. Tai pagirtinas dalykas. Tik tas kirčiavimas nėra visame žodyne vienodas. Apie tai ten pat sakoma: "Kirčiavimo nevienodumai tarp ankstesnių ir vėlesnių žodyno dalių aiškintini lietuvių bendrinės kalbos vartosenos ir jos autoritetų nusistatymo pakitimu ir todėl nelaikytini spaudos klaidomis". Tokiu būdu perkandamas ir šis kietas riešutas.

Ką šis žodynas gali duoti paprastam lietuviško rašto žmogui? Visai pripuolamai atverčiu paskutinio 22 sąs. 144 psl. ir ten randu tokius žodžius: pliumpiuotis, pliumpoti, pliumpsėjimas, pliumpsėti, pliumpstyti, pliumpt, pliumptelėti, pliumptelti, pliumpterėti, pliumpti, pliumpuoti, pliundaroti, pliundra, pliundurti, pliuopt, pliuopti, pliupas, pliupčioti, pliūpčioti, pliupena, pliupėti, pliūpėti, pliupimas, pliupinti, pliupis, pliupnoti, pliūpsėti, pliūpsnis, pliūpsoti, pliupti, pliūpt, pliuptelėti. Aišku, visi tie žodžiai apie didelį "pliumpterėjimą" yra geri, tikri lietuviški, bet čia kyla kitas klausimas: ar visi jie yra vartojami šių dienų lietuviškoje rašto kalboje? Atrodo, kad tarmiški žodžiai, visi senstelėję žodžiai ir tikri "senžodžiai" galėtų būti ir nededami į šį žodyną. Palikime juos didžiajam lietuvių kalbos žodynui, o šis telieka tik praktiniu rašomosios lietuvių kalbos žodynu, kokiu jis iš pat pradžių norėjo būti.

Paimkime tokią Pulgio Andriušio neseniai premijuotą knygą "Sudiev, kvietkeli!" Joje yra daug retų rytiečių augštaičių tarmiškų žodžių, kurie kalbininkams ir tarmių tyrinėtojams gali būti labai įdomūs, bet literatūrinėj kalboj gal tik vienas kitas jų teprigis. Kitas atvejis. Mano paskelbtuose mūsų tautosakos tekstuose A. Sennas rado visą eilę "unusual words", kuriems reikalinga esą paaiškinimų (žiūr. jo Lietuvių Tautosakos Lobyno recenziją žurnale "Midwest Folklore", 1953, p. 186). Ten recenzentas aiškiau nenurodė, kuriuos žodžius jis laiko neįprastais ar jam nesuprantamais. Turint tekstus, kalbininkui nesunku atsekti žodžių prasmę, jei jis tą kalbą moka, tačiau tatai dar nereiškia, kad visi neįprasti žodžiai, jei jie tikrai tokie yra, turėtų būti spraudžiami į rašto kalbą. Užtat būtų visai nereikalingas dalykas tarmiškumas ir retenybes sudėti į praktinį žodyną.

Todėl atrodo, kad kalbamo žodyno apimtis galėtų būti be didelio nuostolio sumažinta. Tada ir jo išleidimas dvigubai pagreitėtų. Dabar kai pagalvoji, kad gal reiks dar 20 metų laukti, kol visas žodynas išeis, tai nejučiomis ateina tokia mintis: aš jau nebesulauksiu... O toks žodynas yra nepaprastai reikalingas, jo redaktoriai, rėmėjai ir leidėjai atlieka labai didelį kultūrinį ir mokslinį darbą, kuriuo galima tik pasidžiaugti, kaip reta staigmena liūdnose tremties dienose.

J. Balys

ATSIŲSTA PAMINĖTI

Antanas Maceina: SAULĖS GIESMĖ. Šventasis Pranciškus Asyžietis kaip krikščioniškojo gyvenimo šauklys. Išleido prel. Pr. M. uJras. Brooklynas, 1954. 454 p. Viršelis dail. T. Valiaus.

V. Krėvė: RYTŲ PASAKOS. Išleido Terra, Chicago, 1954. 217 p.

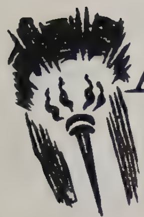
Mykolas Sleževičius. Rašo: Julius Būtėnas, Mečys Mockevičius, Kazys Škirpa, Andrius Valuckas, Birūtė Novickienė, Jonas Kardelis, Antanas Novickis, Liudas Šmulkštys, Jonas Bildušas, Juozas Audėnas, Juozas Mikuckis. Išleido Terra, Chicago, 1954. 343 p.

Lietuvių Enciklopedija. Antras tomas. Lietuvių Enciklopedijos leidykla. Bostonas, 1954. 545 p.

Prel. L. Tulaba — KAD KŪRENTŲSI (religinės mintys), išleido prel. Pr. M. Juras, Roma 1954, 242 psl.

L. Vaisekauskas — GIMS TAUTOS GENIJUS, dviejų veiksmų drama, antroji laida, 1954 m., 80 psl.

● Šiemet suėjo 25 metai, kai Čikagoje leidžiamas mėnesinis laikraštis "Margutis". Sukaktis atžymima koncertu, kuriame dainuos solistė Paulina Stoškiūtė, o smuiku gros Elena Kuprevičiūtė.

MOKSLAS

ORIGINALI QUEBEC'O ŠVIETIMO SISTEMA

Besikuriant Nepriklausomai Lietuvai, ieškota tinkamos mokyklų santvarkos. Užsieniuose buvoję tautiečiai — vysk. P. Būčys, K. Pakštas, St. Šalkauskis, Pr. Kuraitis ir kiti — atkreipė dėmesį į originalią mokyklų santvarką Kanados Quebec'e. Nors jų idėjos anuo metu nerado plataus atgarsio, tačiau vis buvo prisimenamos. Dabar gi, kai mūsų rūpesčiai sukasi apie atgimsiančios laisvos Lietuvos santvarką, dera iš naujo prisiminti keltąsias idėjas ir pažiūrėti į jas iš arčiau — gal gi brandesnei Lietuvai jos bus tikrai įkvepiančios. Tai daryti akina ir ta aplinkybė, kad Quebec'o mokyklas aplankę JAV ir Europos pedagogai bei religininkai jas labai palankiai įvertino. Be to, vieni esame pačiame Quebec'e, kiti arti jo, todėl pravartu pažinti bent pradus, kuriais remiasi jo švietimas. Tiesa, ir kitos Kanados provincijos turi savo sistemas, kaip ir JAV atskiros valstijos, tačiau jos nepasižymi tuo originalumu, kurį randame Quebec'e.

Sistemos pradai

Quebec'o provincija, su 4 milijonais gyventojų, turi gana sudėtingų problemų. Nors gyventojų dauguma yra prancūzų kilmės, tačiau netrūksta ir kitų tautybių. Skirtumai gana žymūs, ir todėl provincijos pradininkams reikėjo ieškoti rėmų, kuriuose visi nekliudomai galėtų sutilpti. Tokie rėmai jiems ir pavyko rasti krikščioniškosios filosofijos praduose. Pastarųjų įkvėpti, švietimo tinklo tiesėjai pagrindu ėmė laisvę, kuri savo ruožtu reiškiasi per šeimą, Bažnyčią, valstybę. Laisvės pradas yra išlaikytas nuosekliai nuo žemiausių iki augščiausių institucijų. Tiek pradinis, tiek vidurinis, tiek augštasis mokslas yra pačios visuomenės, t. y. suinteresuotųjų, rankose. Kiekviena piliečių kategorija, kokia ji bebūtų, turi visiškai laisvas rankas švietime. Vyriausybė (provincijos) negali panaudoti jokios prievartos. Jos vaidmuo — padėti lėšomis ir budėti, kad mokyklų įstatymai (parlamento) ir nuostatai (švietimo tarybos) būtų bendrai visų gerovei vykdomi. Pradinį mokslą organizuoja patys tėvai, o vidurinio ir augštojo mokslo institucijos jų teises bei pageidavimus plačiai respektuoja. Bažnyčiai yra palikta moralinė bei religinė vadovybė. Kadangi provincijoje yra daugybė konfesijų, todėl visos mokyklos rikiuojasi pagal jas. Ir čia buvo pritaikytas laisvės pradas: kiekviena konfesija gali organizuoti švietimą pagal savo įsitikinimus. Katalikų yra vyraujanti dauguma, todėl jų mokyklos yra jų pačių vadovybėje. Jie betgi nesikiša į protestantų mokyklų reikalus. Nekonfesinių mokyklų provincijoj nėra.

Antras sistemos pradas — **švietimo nepolitiškumas.** Provincijos gyventojų supratimu, švietimas turi būti išjungtas iš politinių kovų ir politinio svyravimo. Jei keičiasi parlamento sudėtis, o su juo ir vyriausybė, švietimo kryptis neturi būti paliesta. Švietimas yra atremtas į pastovius krikščioniškai - pedagoginius pradus, ir todėl politinės grumtynės neturi jų kaitalioti. Tas paaiškina švietimo ministerio nebuvimą vyriausybės sudėtyje. Tiesa, pradžioje buvo vienas paskui kitą du švietimo ministeriai, bet kai visuomenė nepageidavo, jie išnyko. Jų vietoje yra provincijos gubernatoriaus skiriamas surintendentas, kuris nėra atsakingas parlamentui ir yra nepolitinis asmuo. Jo poaugštis prilygsta ministeriui (o jo dviejų sekretorių - viceministeriui), nes jisai kartu yra švietimo departamento vadovas. Kai kyla reikalas kalbėti švietimo klausimais su parlamentu, ypač pašalpų atvejais, tai daroma per provincijos sekretorių. Tuo būdu švietimas yra išjungtas iš politikos pačiose viršūnėse, juo labiau — pažemėse. Mokytojai nėra valstybės tarnautojai, o tėvų patikėtiniai: švietimo departamentas kontroliuoja tiktai pedagoginį darbą ir už netikimą gali atleisti. Žinoma, gali mokytojai dalyvauti politiniame gyvenime, ir nuo to jų karjera nenukenčia, tačiau praktikoje to vengiama, nes sulaukiama sunkumų iš tėvų ar švietimo organizacijų pusės. Čia norima matyti mokytojus, atsidėjusius auklėjimui ir kultūrinimui.

Trečias sistemos pradas — **žmogiškųjų ir dieviškųjų vertybių gerbimas.** Quebec'o mokykla nėra vien praktinio mokymo įstaiga; ji yra ypač žmogaus ugdytoja. Jai rūpi profesinis paruošimas, bet dar daugiau — humanistinis. Ypač tai ryšku viduriniame ir augštajame moksle. Čia humanistinis žmogaus ugdymas yra pakankamai stiprus ir gilus. Tai bruožas, matyt, atsineštas iš senosios Prancūzijos tradicijų ir ikišiol stropiai saugotas. Tik pastaruoju metu ima reikštis nuomonių, kad profesinis paruošimas turi būti sustiprintas, kad jaunimas turi būti nukreipiamas daugiau į technines - komercines profesijas. Tai įtaka amerikinės sistemos, kuri čia jaučiama ir kuri žmonėse įsigali ypač pramonėje ir technikoje. Todėl pvz. graikų kalbos pozicijos ima silpnėti, o gamtos mokslų — stiprėti.

Dieviškosios vertybės visame ugdyme užima labai pagarbią vietą. Quebec'o mokykla siekia paruošti pilnutinį žmogų, sugebantį vertinti gyvenimą įvairiais požiūriais ir jam vadovauti. Todėl religinis gyvenimas mokyklose yra ne tik mokomas, bet ir gyvenamas. (Su juo glaudžiai siejamas ir filosofinis paruošimas, apimas dvejus metus). Quebec'o mokytojui nepasakysi, kad religijai užtenka skirti dvi savaitines valandas, o po to — baigta. Jo akimis — tai lygu bereliginei mokyklai. Jis pats gi skiria pusvalandį kasdien, be to, šalia pamokų — religinės draugijos, liturginis gyvenimas, labdarybė, misijų reikalai ir t.t. Visa mokyklos atmosfera dvelkia gyva krikščioniška dvasia, nes tik joje gali bręsti religinės vertybės. Į tai kreipiama daug dėmesio, ir mokytojas čia yra kartu ir religinio gyvenimo pavyzdys. Mokytojų vien specialistų Quebec'o mokykla, apskritai, nevertina. Pirmoj eilėj — asmenybė.

Daug dėmesio kreipiama ir į tautinį ugdymą. Quebec'as yra prancūzų sala angliškame vandenyne, todėl tėvynės meilė jos žmonėms yra ypač pabrėžiama. Kai tenka atsilaikyti prieš stiprias amerikonizmo bangas, patriotizmo klausimas yra gyvybinis. Tai yra pabrėžiama netgi katekizme. Švietimo gi surintendentas O. J. Désaulniers yra pasakęs: "Dabartinė mūsų švietimo sistema yra gyvas mokyklos pajėgumo liudijimas, kuri gali ir turi žiesti tautos sielą. Kai tauta, kaip mūsoji, sudaro mažumą neaprėpiamame žemyne ir kai ji yra pasiryžusi saugoti savo tikėjimą, savas tradicijas ir savąją kultūrą, netgi ją spinduliuoti, — švietimo reikšmė yra nepaprastai didelė".

Švietimo organizacija

a. **Pradinis mokslas.** — Šis tarpsnis apima vaikus nuo 6-14 m. amžiaus. Mokyklas steigia savivaldybė. Valsčiaus gyventojai išrenka vad. mokyklų komisiją (5 narių), kuri rūpinasi: statydinti būstus, juos administruoti, aprūpinti mokslo priemonėmis, samdyti mokytojus ir juos atlyginti, o reikale ir atleisti, prižiūrėti programų, taisyklių ir higienos reikalavimų vykdymą, tvarkyti atskaitomybę ir pranešinėti švietimo departamentui, lyginti pasitaikančius nesusipratimus tarp tėvų, mokytojų ir mokinių. Valsčiaus gyventojai, turį nuosavybę, moka specialius švietimo mokesčius. Dažnai surenkamų sumų neužtenka, todėl į pagalbą ateina vyriausybė, duodama pašalpas.

Visos pr. mokyklos, vaikų darželiai yra šviet. dep. žinioje. Jisai rūpinasi pedagogine puse, mokyklų administravimo priežiūra, drausme, taisyklių leidimu ir t.t. Visa tai departamentas atlieka ne vienas, o su švietimo taryba, kurią sudaro: provincijos vyskupai ir jų skaičiui lygus pasauliečių būrys. Pastaruosius skiria vyriausybė. Švietimo taryba, posėdžiaujanti keturis kartus per metus, sprendžia visus svarbesnius pradžios švietimo klausimus. Atskiroms sritims, pvz. vadovėliams, egzaminams..., yra sudarytos tarybos komisijos, kurių darbas yra nuolatinis. Tarpininkai tarp šviet. tarybos — departamento ir mokyklų komisijų bei mokytojų yra inspektoriai, skiriami prov. gubernatoriaus. Jie bent dukart per metus aplanko savo srities mokyklas.

Reikia dar pažymėti, jog prad. mokslas pastaraisiais metais tiek pašoko, kad jau nebepakanka 7 metų. Dalis viduriniojo mokslo perėjo pr. mokyklon, būtent, 8, 9, 10, kai kur iki 12 skyrių. Tuo būdu anglų High School Quebec'o sistemoje (prancūzų) pamažėl įsijungia į pradinį mokslą.

b. **Vidurinis mokslas.** — Šisai apima aštuonerius mokslo metus arba 8 klases. Prancūzų sistemoj mokinys, baigęs septynmetę pr. mokyklą, priimamas kolegijon, kur išeina programą bakalaureato laipsniui ir tada gali stoti į universitetą. Anglų sistemoj (Quebec'e) mokinys, baigęs pr. mokykla, priimamas į High School (4 metai), kur gauna diplomą immatriculation junior ir su juo stoja į universitetą, faculty of arts and sciences, kur per ketverius metus gauna bakalaureato (B. A. arba B. Sc.) laipsnį. Pastarasis duoda teisę įsirašydinti pilnateisiu studentu, nors ir anksčiau studentas gali pradėti universitetines studijas: antraisiais metais — architektūrą ir techniką, trečiaisiais — teisę ir dantų gydymą, ketvirtaisiais — mediciną. Tuo būdu studentas, besiruošdamas vidurinio mokslo diplomui, gali kartu eiti ir akademinį kursą.

Vidurinis mokslas yra universitetų priežiūroj. Švietimo dept. čia neturi jokios galios, išskyrus pašalpų skirstymą. Programos, egzaminai, diplomai — universiteto kompetencijoje. Kiekviena kolegija ar seminarija turi prisijungti prie kurio nors universiteto. Tuo būdu kolegijos yra lyg ir tęsinys savojo un-to, kuris per faculté des arts tvarko mokslinį paruošimą. Visos kolegijos yra privatinėse rankose — vyskupų, organizacijų ir šiaip asmenų. Tiktai High School yra švietimo dept. žinioje.

c. **Augštasis mokslas.** — Šio lygio švietimas yra sutelktas penkiuose universitetuose, kurių du yra prancūziški (Lavalio ir Montrealio), o kiti trys angliški (Mc Gill, Bishop, Sir George Williams College). Iš šių trijų angliškų tikra prasme un-tas tėra Mc Gill, kiti du — kolegijos; viena jų išlaikoma Y.M.C.A., kita — anglikonų vyskupų (tėra mokytojų seminarija ir teologijos skyrius). Kiekvienas un-tas tvarkosi individualiai ir nepriklausomai. Todėl jų santvarka gana skirtinga. Finansinė jų padėtis nėra stipri. Išsilaiko iš studentų įnašų, aukų ir vyriausybės pašalpų. Beveik kiekvienus metus baigia su deficitu; pvz. 1946-7 m. Lavalio un-tas turėjo 400,017.00 dol., Mc Gill 948,876.00 dol. deficito. Kadangi Quebec'o provincija labai karštai gina savo autonomiją, nepriima iš federalinės valdžios netgi siūlomų pašalpų un-tams. Mat, prisibijoma, kad tuo būdu centrinė valdžia nepradėtų kištis į švietimo reikalus. Profesūros atlyginimai todėl gana menki. Šiaip jau un-tų lygis europinis.

Mažumų klausimas

Nors Quebec'o prov. gyventojų dauguma yra prancūzai katalikai, tačiau netrūksta ir anglų, ir protestantų, ypač didmiesčiuose. Švietimo sistemoje jiems numatytos lygios laisvės su dauguma. Anglai katalikai yra įgalinti steigti savas mokyklas. Jie turi savo mokyklines komisijas, kurios turi tas pačias teises, kaip ir prancūzų mokyklinės komisijos. Dėstomoji kalba prad. mokyklose nustatoma vietinių mokyklų komisijų. Mišriose mokyklose yra žiūrima, kad šalia dėstomosios kalbos būtų mokoma ir gimtoji kalba.

Protestantams (ir apskritai nekatalikams) yra palikta visiška laisvė steigti savas mokyklas. Jie turi atskiras mokyklų komisijas, kurioms sumokami švietimo mokesčiai. Vyriausybė teikia pašalpas, lygiai kaip ir daugumos mokykloms. Švietimo taryboje, kuri susideda iš dviejų skyrių (katalikų ir protest.), protestantai turi savo komitetą, kurin įeina jų vyskupai ir pasauliečiai, skiriami prov. gubernatoriaus. Protestantų ir katalikų pasauliečių skaičius taryboje yra vienodas. Šviet. depart. vienas iš dviejų surintendento sekretorių yra protestantas, kuris yra kartu ir visų prov. pradinių mokyklų direktorius. Protestantų komitetas turi lygias teises su katalikų komitetu. Jiedu turi visišką savų mokyklų kontrolę ir gali tikrinti mokomąjį personalą, mokslo programas, vadovėlius, inspektorių darbą.

Quebec'o mažumos negali skųstis švietimu. Patys protestantai pripažįsta, kad jų teisės čia respektuojamos be priekaišto. Deja, to nėra kitose provincijose, kur prancūzai katalikai sudaro mažumą. Ten jie turi daug kovoti, kad galėtų turėti savas mokyklas. Albertos, Saskatchewano ir Ontario prov. yra prancūzams katalikams lygiateisių prad. mokyklų, vad. écoles séparées, bet kitur, kaip N. Škotijoj, N. Brunswicke, Britų Kolumbijoj, to nėra. Jei prancūzai katalikai ir išsikovoja ten savų mokyklų, turi mokėti dvigubus švietimo mokesčius.

Apmetus bendru žvilgsniu Quebec'o švietimą ir jo rėmuose praktiškai padirbėjus, tenka pripažinti, kad jis realizuoja tauriuosius žmonijos pradus ir gali įkvėpti nevieną besidomintį naujiems analoginiams planams. Žinoma, yra ir spragų, pvz. mokytojų kvalifikacijose, metoduose, bet visa tai yra vis tobulinama, taisoma. Kyla vis nauji reikalavimai, kurie verčia vis iš naujo prisitaikyti. Tai pripažįsta patys Quebec'o auklėtojai ir tai yra visai natūralu, tačiau esminėse linijose jie pagrįstai lieka ištikimi savajai sistemai.

Pr. Gaidamavičius

● Į Pasaulio Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjungos centro valdybą susirašinėjimo būdu išrinkti: prof. J. Šimoliūnas, prof. St. Kolupaila, prof. St. Dirmantas, J. Jurkūnas ir A. Didžiulis. Sąjunga leidžia laikraštį "Technikos žodį".

●

PATIKSLINIMAS

Šių metų "Aidų" sausio mėn. numeryje įdėto paveikslo "Apvaizda" autorius yra nežinomas pirmos XIX amžiaus pusės Vilniaus krašto dailininkas. M. Dobužinskis yra tik to paveikslo savininkas.

VISUOMENINIS GYVENIMAS

ATVIRAS LAIŠKAS BENDRUOMENĖS LOKUI

Nuo pat mūsų žurnalo persikėlimo šitan kraštan skyrėme Bendruomenės susiorganizavimui didelio dėmesio. Vis grįždavome prie šio reikalo, nes laikome jį pačiu pagrindiniu šio meto tautiniu uždaviniu.

Negalime džiaugtis, kad mūsų ir kitos spaudos balsai būtų radę tikrai nuoširdaus atgarsio tuose, kurie buvo sau monopolizavę organizacinę Bendruomenės iniciatyvą. Todėl ir po penkerių metų tepažengta bendruomeninio susiorganizavimo linkme labai nedaug. Tardami "labai nedaug", mes turime mintyje ne formalią užuomazgą, o realią veiklą. Nors Bendruomenės skyriai beveik visose didesnėse kolonijose jau suorganizuoti, jie daugiau vegetuoja, negu mūsų tautinę gyvybę reiškia. Kaipgi ši gyvybė ir gali reikštis, jei vis dar Bendruomenė šiame krašte lieka kūnu su daugeliu organų, bet vis dar be svarbiausio organo — centrinės nervų sistemos? Tokia padėtis pripildo mus tikru liūdesiu, bet drauge baigia išsemti ir kantrybę. Yra gi ribos ir kantrybei! Svarbiausia gi, kad ir kantrybė nevisada yra dorybė. Yra prasmės kentėti, kada klausimas eina apie ištvermę darbe. Bet beprasmiška kentėti, kada kantrybė virsta tik neveiklos pakentimu. Greičiau tokią kantrybę tektų tiesiai pavadinti nusikalstama.

Ne mūsų vienų kantrybė baigia išsisemti. "Dirva" kovo 11 d. numeryje skelbia Clevelando apylinkės valdybos viešą kreipimąsi į LOKą. Šiame pareiškime teisingai iškeliami trys dalykai. Pirma, konstatuojama, kad "savo visumoj Lietuvių Bendruomenės judėjimas Amerikoje nėra dar įgavęs nei reikiamo gyvastingumo, nei norimo populiarumo". Savaime aišku: kol tik periferiniai organai rodo šiokių tokių gyvybės ženklų, tol negali būti nė kalbos apie viso organizmo gyvastingumą. Su tuo drauge eina ir "norimo populiarumo" stoka, nes sunku norėti, kad būtų populiaru tai, kas dar nėra nė gyva. Toliau Clevelando apylinkės valdybos kreipimesi nurodoma, kad "daugelyje vietovių konkretus Lietuvių Bendruomenės darbas jau dirbamas", bet vis dar "ligi šiol kaip ir nematyti ryškesnių pastangų bendruomeninio darbo pionieriams sutelkti", nes "vis dar nerandama būdų pasiremti tomis gyvosiomis jėgomis, kurios bendruomeninį darbą konkrečiai dirba". Žinoma, sunku pasiremti tomis gyvosiomis jėgomis, kurios atskirose vietose bando bendruomeninį susiorganizavimą išjudinti, jei pats centras vis tebėra paskendęs "paruošiamuose darbuose". Iš šalies sunku suprasti, kokie tie "paruošiamieji darbai" ir yra. Ar vis dar teberuošiami įstatai? Lyg negalėtų jie būti parengti ir per porą savaičių! Negi nuo įstatų tobulumo priklausys bendruomenės minties pavertimas tikrove? Svarbu, kad pati Bendruomenė pradėtų gyvybę. O įstatus, jei pirmieji pasirodytų ir nevisai tobuli buvę, nebus sunku vėliau patobulinti pagal gyvai iškilusius reikalus. Dar liūdniau nuteikia, kad net ir apie pačių tų įstatų rengimą mažai kas tegirdėti. Tik retkarčiais pasirodydavo spaudoje šiokie tokie ginčeliai. Visiškai užtat suprantamas Clevelando apylinkės siūlymas sušaukti "visuotinį formalų veikiančiųjų Bendruomenės padalinių atstovų suvažiavimą".

Laikome šį pasiūlymą be galo pagrįstu ir be rezervų pasisakome už jį. Tikime, kad ir pats LOKas šį siūlymą išgirs ir pagaliau ryšis atlikti tą pareigą, kuriai jis ir buvo sukurtas. O ši pareiga — ne tolimesnis Bendruomenės gyvosios idėjos konservavimas posėdžiuose ar kokiuose ginčeliuose, o parengimas kelio Bendruomenės idėjai paversti tikrove. Nežinome, kokios yra kliūtys, dėl kurių LOKas taip ilgai delsia atlikti savo pareigą. Galimas dalykas, kad tebeparaližuoja jį tos pačios jėgos, kurios apskritai norėjo bendruomenės mintį užgniaužti. Nesiimame ieškoti kaltininkų (nei asmeniškai, nei kolektyviškai). Nieko nepadėtų nė jų radimas, nes gal tai reikštų tik naujų ginčų įsižiebimą. Bet svarbu, kad pats nusikaltimas nebebūtų toliau vykdomas.

O tokiu nusikaltimu laikome patį neveikimą. Tai pats didžiausias nusikaltimas. Tegu veikiant ir būtų padaroma vienokių ar kitokių klaidų, bet jas būtų galima atitaisyti tolimesniu darbu. Joks veikimas nėra tobulas: kur veikimas, ten ir klystama. Nekaltas išlieka tik neveikimas. Bet tokia neveikimo nekaltybė ir yra pati didžiausia, nes pati beviltiškiausia, kaltė. Mūsų akimis, tokia yra ir LOKo kaltė. Neturime jam jokių konkrečių priekaištų, nes nematome nė jokių jo žygių. Bet kaltina LOKą pats faktas, kad dar ligšiol jis tebėra nesilikvidavęs. Gali tūlas pasipiktinti, kad reikalaujame likviduotis LOKą, dėdamiesi Bendruomenės šalininkais. Nenustebtume, jei būtume kurio žurnalisto apkaltinti sau patiems prieštaravimu. Bet manome, kad toks paradoksinis sau patiems prieštaravimas slypi ne mūsų reikalavime, o pačiame LOKe. Tikrasis paradoksas ir tikrasis sau patiems prieštaravimas, mūsų akimis, yra faktas, kad dar vis tebeturime LOKą. Pačiu gi savo vardu — Laikinasis Organizacinis Komitetas — jis buvo įpareigotas kuo trumpiau egzistuoti. Dabar gi ta "laikinybė" jau per ilgai užtrukusi, jau virsta į "amžinybę". Jei grūdas nemiršta žemėje, jis ima pūti, ir beprasmiškai sunyksta, neišsiskleidęs nauja gyvybe. Juo ilgiau LOKas stengsis nemirti, juo ilgiau jis truks, tuo grėsmingiau bus mirčiai pasmerkiama pati Bendruomenė. Yra laikas, skirtas naujai gyvybei subręsti, ir be pavojaus jis negali būti pratęstas. Nesant kitos išeities, gelbstimasis cezarine operacija. Nežinau, kiek tokios operacijos jau reikalingas LOKas. Bet tikrai yra pavojus, kad Bendruomenės gyvybės brandinimas LOKo pavidalu jau per ilgai užtrunka. Šita prasme ir tariame: jau seniai buvo laikas LOKui likviduotis, kad gimtų pati Bendruomenė.

Laukti nėra ko daugiau: visa jau yra pakankamai paaiškėję. Veltui būtų tikėtis ilgainiui susiprasiant ir tuos, kurie nuo pat pradžios ligi šiai dienai likę Bendruomenei priešingi. Nėra daug ko čia nė jaudintis. Jei negalima visų tiesiog sutelkti į Bendruomenės organizaciją, tenka ribotis tais, kurių lietuviškoji sąmonė dar išlikusi blaivi, neužtemdyta vienokiu ar kitokiu oportunizmu bei šiokiomis ar tokiomis ambicijomis. Pagaliau ir tuos pačius, kurie bendruomenės minčiai yra priešiškai ar bent skeptiškai nusiteikę, bus galima įtikinti pačiu darbu, o ne "laikiniais" komitetais, "organizacine ruoša", amžinu statutų rengimu.

Daug skundžiamasi visuomenės abejingumu Bendruomenės idėjai. Nebūtų galima neigti, kad to abejin-

gumo visuomenėje nebūtų (kitas klausimas, kiek daug jo yra?). Bet kaip šio abejingumo gali ir nebūti? Yra gilaus mūsų visuomenėje nusivylimo tais, kurie jai vienuose ar kituose postuose vadovauja. Nemalonus tai kai kam dalykas. Bet paprastu neigimu jo nenuneigsi. Ir nėra ko neigti: reikia greičiau tikrovę pripažinti, o ne ją šydais dangstyti. O tiesa gana paprasta: ne visuomenė savo puolimais ar abejingumu (ji nei puolė, nei abejinga buvo) pakirto VLIKo autoritetą, a patys VLIKo žmonės savo tarpusavio ginčais ginčeliais. Tas pats dedasi ir su Bendruomene. Negi gali ką jai entuziazmu uždegti nesibaigiamas statutų rengimas? Greičiau būtų nuostabu, jei to abejingumo nebūtų pasisekę išugdyti. Galima pripažinti, kad iš tiesų tai pasisekė: abejingumas mažiau lepus, negu idealistinis atsidėjimas bendram reikalui. Ir juo toliau, tuo labiau šis abejingumas savaime klestės. Tas čia ir yra užburtasai ratas: **juo bendruomenės mintis bus labiau kompromituojama nesibaigiančiu "rengimusi", tuo augs visuomenėje tautinis abejingumas.** Norint iš šito užburto rato išeiti, reikia pagaliau kartą baigti aną nesibaigiančią bendruomenės "organizacinę stadiją", simbolizuojamą LOKo.

Visuomenės abejingumo nereikia perdaug baidytis, ir būtent baidytis ta prasme, kad šiuo abejingumu būtų remiamasi suabejoti pačia bendruomenės mintimi. Jei nereiktų baimintis, kad su kiekvienais metais svetur blės ir mūsų tautinis jautrumas, nebūtų reikalo sielotis ir Bendruomenės organizavimu. Kaip tiktai pirmasis jos uždavinys ir yra sudaryti nuotaiką, kurioje kiekvienas turėtų gėdytis savyje tautinio abejingumo pagundos. O svarbiausia: nėra jau toks galutinai tikras dalykas ir tasai "visuomenės abejingumas". Yra ir kitokių pavyzdžių. Kai tik iškyla reikalas konkretus, tai ir visuomenė atsiliepia. Du gražūs pavyzdžiai: Vasario 16 d. gimnazijos išlaikymas ir Lietuvių Enciklopedijos leidimas. Galima todėl turėti vilties: kai bus iš tiesų išjudinama bendruomeninė veikla, daug ir to vadinamo visuomeninės abejingumo savaime dings.

Vieno tik dalyko iš tikrųjų labai baiminamės: kad nebūtų ir Bendruomenė pasišauta versti partijų kovos arena. Šiuo atveju, be abejonės, ji visuomenėje nesukeltų jokio nuoširdaus entuziazmo. Todėl **didesne bendruomenei kliūtimi matytume ne "visuomenės abejingumą", o "partinį interesuotumą".** Akivaizdžiai matėme Kanadoje, kaip didelio kartelio buvo įnešusi ši kliūtis. Bet tos pačios Kanados pavyzdys rodo, kad ir ši kliūtis gali būti pašalinta ar bent neutralizuota. Teigiamu ženklu reikia laikyti ir pačiame šiame krašte bendruomenės skyrių organizavimąsi atskirose vietose. Kiek buvo galima iš spaudos sekti, atrodė, kad daug kur buvo užsimota eiti teisingu keliu: nekovoti dėl "valdžios", o ieškoti darbui žmonių, ir būtent, jų lygiai ieškoti visur, kur tik jų buvo.

Bet ar tai, kas buvo suprasta vietose, bus suprasta priėjus centrinės vadovybės sudarymą? Klausimas lieka atviras. Tikimės vis dėlto, kad ir čia tautinio vieningumo jausmas pasirodys stipresnis už partines pagundas. Remiame šį tikėjimą ne pačių partijų išmintimi. Neturime daug ženklų, kurie skelbtų, kad jos būtų pasimokiusios iš tų pamokų, kurias pačios sau suruošė. Pasitikime plačiosios visuomenės išmintimi. Partijų žmonės savo laikraščiuose (nors dažnai "nepartiniais" skelbiamuose) yra nekartą tikinėję, kad "nepartinių" nesą ir negali būti. O tiems, kurie "niekur" nepriklausą, buvo tiesiog siūloma naujų partijų prisiorganizuoti. Kaip tačiau partiniai akiniai berodytų, tačiau tikrumoje yra daug žmonių, nesusijusių (ar bent vergiškai nesusijusių) su šiandieninėmis partijomis. Be abejo, partijų akimis, jie yra "nesusipratę". Bet kaip tik iš šių "nesusipratėlių" galima tikėtis tos pozityvios jėgos, kuri gyvai primintų, kad tautinis interesas turi būti pirmesnis už partinį interesą. O toks priminimas ir yra reikalingas, einant į Bendruomenės organizavimą. Bendruomenės gyvuoju pagrindu turi būti padėta tautinė vienybė, kaip lietuviškasis solidarumas, o ne tik partinė koalicija, prisunkta įprastinių gudravimų.

Pritarėme Clevelando apylinkės valdybos siūlymui, kad LOKas greičiau likviduotųsi, sušaukdamas "pirmą formalų veikiančiųjų Bendruomenės padalinių atstovų suvažiavimą". Šis reikalavimas tikslus, ir seniai buvo jau laikas susiprasti be tokių paraginimų iš apačios. Bet ir pats tokio suvažiavimo sušaukimas gali niekuo padėties nepakeisti, jei nebus darbo imamasi. Niekuo nebūtų geriau, jei dabartinis LOKas būtų pavadintas ir jau nebe "laikinuoju", bet jei jis toks pat neveiksmingas liktų. Tai būtų tik vardo, o ne padėties pakeitimas. Nesame betgi tikri, kad toks pavojus negrėstų. Tos pačios jėgos, kurios dabar paraližuoja LOKą, gali stipriai lemti ir visuotinį Bendruomenės atstovų šiame krašte suvažiavimą. Tos pačios jėgos gali nulemti ir naujos centrinės vadovybės sudarymą.

Šito viso akivaizdoje mes norime iš anksto atvirai pasakyti: darykite, kaip norite; kombinuokitės, kaip išmanote; balansuokitės, kad visi jaustumėtės lygiai patenkinti ar nepatenkinti (svarbu gi, kad tik "lygiai"). Mes galime ir nesidomėti, kas politikams taip svarbu — "reprezentacijos", "prezentacijos", "proporcijos" ir visos kitos panašybės. Mums visų pirma svarbu, kad būtų sukurtas tasai tikrasai organas, kuris vienas savo veikla įprasmins Bendruomenę. Nesirūpinu, kokiu vardu tektų šį organą pavadinti — kultūros taryba, kultūros valdyba, kultūros vadyba. Težinau, kad dėl vardo parinkimo būtų nusikaltimas dar kelis metus uždelsti. Ir būtent, reikia, kad šisai organas nebūtų tik vėl "studijinis". New Yorko apygarda jau organizuoja tokią studijinę komisiją. Mažai išmanau, ką čia reiktų studijuoti. Dalykai aiškūs ir be ypatingų studijų. Tereikia veiklos. Ir vienintelės "studijos", kurias pateisinčiau, būtų išdirbimas konkretaus veiklai plano. Bet tokias "studijas" galėtų atlikti pats tasai organas, kuriam būtų pavesta apskritai kultūrinės veiklos skatinimas bei rėmimas Bendruomenės rėmuose.

Įsivaizduotume, kad toksai organas išdirbtų ne tik "bendras gaires" (bijau tokių "bendrybių", kada klausimas eina apie veiklą), o visiškai konkretų veiklos planą bėgamiesiems metams, kuris kiekvienai vietovei skirtų tą ar kitą konkretų uždavinį. Mano minčiai iliustruoti tebūnie leista čia pat tokio "plano" linijas nurodyti. Bostonui ir apylinkei skiriama uždavinys įvykdyti literatūros premijos skyrimą, Connecticut valstybės lietuviams paimti globon jaunimo literatūros premiją, Philadelphijos ir Baltimorės lietuviai pasirūpina dailės premija, o New Yorko bei New Jersey valstybių apylinkės, be muzikos premijos, dar pasiima globoti stovyklą, skirtą rytinių pakraščių moksleivinei jaunuomenei. Taip premijų klausimas ir galėtų būti išspręstas, visai dar nepajudinant didžiųjų lietuvių kolonijų krašto viduryje.

Premijos dar nėra visa, nors kartais tik jos ir teturimos prieš akis (prisimenu, kaip čikagiečiai buvo paskelbę tokį juokingą planą, kur visokių premijų buvo dešimtimis numatyta). Yra dar didesnių uždavinių. Tegu gausioji Čikagos visuomenė įgalina jos tarpe įsikūrusio Lituanistikos Instituto veiklą, kas metai laiduodama lėšas vienam ar porai mokslinių studijų išleisti. Trūkstame vadovėlių: tegu Detroitas su Clevelandu sutelkia lėšas kas metai po vie-

ną parengti. O visas trikampis (Čikaga - Clevelandas - Detroitas) drauge dar turi pasirūpinti stovykla moksleivinei jaunuomenei. Kitiems metams gali būti duoti nauji uždaviniai. Kiek būtų galima atsiekti! Ir būtent, nemanyčiau, kad tai negalėtų būti įvykdyta. Kai bus tokie konkretūs uždaviniai, tai savaime ir pats įsipareigojimas giliau bylos — į sąžines ir kišenes. Kiekvienu atveju: entuziazmu gali pagauti tik konkretus darbas.

Buvau bepamiršęs Los Angeles koloniją. Ji yra dviguboje tremtyje savo uždarumu nuo kitų mūsų kolonijų, kuriose vis šiaip taip dar susisiekiame. Norėčiau tikėti joje lietuvybės jausmą labiausiai persunktą nostalgijos. Tegu ji imasi premijos žurnalistui, gyviausiai žadinusiam tautinę nuotaiką. Vienu dalyku negaliu atsistebėti: kiek mažai vis dėlto mūsų spaudoje kovota ir kovojama dėl Bendruomenės! Kaip tautinius rūpesčius nustelbę visoki partiniai ginčai! O argi Bendruomenės idėja neverta nepavargstančios kovos? Negi būtų spaudos žmonių netikima savo žodžio jėga? Tepaseka jie "Sandaros" redaktoriaus pavyzdžiu! Jis įsitikinęs Bendruomenės beprasmingumu ar gal net kenksmingumu. Ir užtat nerasi beveik nė vieno numerio, kur jis bent keliose vietose nebūtų paironizavęs ar kitaip neigiamai palietęs Bendruomenės. Tikras pavyzdys, kaip turi būti kovojama už savo mintį. Jei betgi taip kovojama tik prieš tai, kas nelaikoma naudinga, tai ar dar nelabiau tektų kovoti už tai, kas laikoma vertinga? Šalia visų kitų jėgų, tebeparaližuojančių Bendruomenės iniciatyvą, turėčiau vardinti ir mūsų spaudą, neparodžiusią šituo klausimu pakankamo ryžtingumo. Neabejoju, kad Bendruomenė jau būtų seniai užbaigusi "organizacinę stadiją", jei nepailstamai spaudoje būtų buvę budėta prieš visokius "įmigimus".

Pasisakome griežtokai, ne "akademiškai", nes ir patį klausimą laikome turėjusiu seniai jau išsijudinti iš "akademinės" plotmės. Keliame savo balsą, jungdamiesi prie Clevelando apylinkės valdybos, nes laikome savo pareiga nebūti sąmokslininkais tų visų jėgų, kurios baiminasi gyvastingos Pasaulio Lietuvių Bendruomenės. O mes gi šiame krašte, užuot buvę visų laukiamu pavyzdžiu, virstame pavyzdžiu, kaip sustingti "organizacinėse stadijose" ir "laikinuose komitetuose".

Juozas Alaušius

P A S T A B O S

APIE ARCHITERKTŪRĄ LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOJE

Pirmame Lietuvių Enciklopedijos tome buvo išspausdinta ilgesnė apžvalga apie architektūrą. Šias eilutes rašąs ilgai laukė atsiliepimų apie šį straipsnį enciklopedijoj, tačiau iki šiol į šią apžvalgą, kurioje yra netikslumų, niekas nėra reagavęs. Pasisakymas tačiau reikalingas, nes mums visiems rūpi, kad enciklopedijoj dedama medžiaga būtų teisinga.

Straipsnio autorius, pavadinęs naująją architektūros srovę "konstruktyvizmu", pradeda su pastaba, kad tai yra meno smukimas, nes "tuo būdu konstrukcijos ekonomiškumo dėliai, darkomos pastato atskirų dalių tarpusavio proporcijos". Jo nuomone, mes užmiršom aukso padalinimus, nes akis nepastebėjo medžiagos atsparumo, o istoriniais laikais šį atsparumą visi jautė. Autorius toliau apgailestaudamas rašo, kad mūsų gyvenamieji namai įgauna bedvasės dėžės formą, kur žmogus jaučiasi tikras technikos vergas. Jis duoda pavyzdį tokios architektūros — namo ant stulpų, su paaiškinimu, kad, pagal jų autorius, tai higieniškiau. Didžiausią nustebimą sukelia straipsnio gale išreikštas autoriaus pranašavimas: jis architektūroj laukia naujo renesanso. (Enciklopedijos autorius, kaip atrodo, renesansą šioj vietoj vartoja ne istorine prasme, o kaip atgimimą apskritai. — **Red.**).

Enciklopedijos paskirtis, jei ją teisingai suprantu, yra objektyvi informacija, kuria galėtų pasiremti informacijos iešką skaitytojai. Tačiau mūsų laikų architektūros apžvalgai trūksta kaip tik šio svarbiausio bruožo — objektyvumo. Nesunku suvokti, kad minėtame straipsnyje autoriaus išreikšta sava nuomonė, kuri šiuo atžvilgiu stiprokai skiriasi nuo objektyvios plotmės.

Nesu linkęs skaldyti architektūrą į įvairius izmus. Tačiau klaidinga teigti, kad moderni architektūra yra meno smukimas, nes buvo pamirštos natūralios proporcijos. Pirma, tos pamirštos proporcijos buvo pritaikytos kitai medžiagai ir kitiems metodams. Antra, proporcija yra rezultatas, ne rezultato priežastis. Gailėdamasis aukso padalinimų, autorius tuo pačiu gailisi taisyklių, kurios pasakytų, kokios proporcijos yra menas, ir kokios ne. Mene tokia taisyklė yra menininkas. Aukso padalinimų trūkumas palieka vietą nevaržomam menininko sprendimui.

Žinoma, istoriniais laikais žmonės buvo pratę pirmu žvilgsniu pastebėti balansą tarp apkrovimo ir atramos (the support and the supported). Šiandien tačiau šių faktorių pusiausvyra yra daug sunkiau suvokiama, nes naujų medžiagų (ypač plieno) bei naujų statybos metodų panaudojimas apsunkina šių dviejų dalykų atskyrimą, gi kartais juos išskirti visai neįmanoma. Iš to iškyla nauja pusiausvyra, nauja struktūra, naujos proporcijos, reikalaujančios naujos estetiškos reakcijos. Amžinas žmogaus troškimas — apdengti kuo didesnę erdvę — naujos konstrukcijos pagalba gali būti daug geriau įgyvendinamas. Nuo akmens kolonų ir sijų architektūros iki šiandieninės statybos yra nužengtas tolimas kelias; reikia manyti, kad ir ateityje eisime progreso keliu.

Istorija mus moko, kaip žmonės sprendė savo laikotarpio problemas. Jos šviesoje mes matome, kad žmonės statė taip, kaip jie galvojo. Jie kitaip ir negalėjo statyti. Statybos menas yra perijodo išraiška, lygiai taip kaip muzika, tapyba ar poezija. Ilgėdamasis naujo renesanso, autorius kaip tik ir parodo, kad jis nevertina pagrindinio architektūros dėsnio — išreikšti perijodo galvoseną ir dvasią tam laikui tinkamomis formomis, medžiagomis ir metodais. Architektūra turi išaugti iš gyvenimo. Tik tokia architektūra yra organiška ir kūrybiška, nes bet koks renesansas reikštų vartojimą tokių formų, kurioms gyvybę teikusi dvasia jau seniai yra mirusi. Mes turime kurti pagal mūsų erdvės ir laisvės supratimą, turime kurti architektūrą, kuri panaudotų mūsų laimėjimus moksle ir technikoje žmonijos gerovei pakelti. Mūsų laikų architektūra to ir siekia, nors autoriui tai yra bedvasės dėžės. Šioj architektūroj mes nesijaučiam technikos vergai, mes jaučiamės jos valdovai. Mes kasdien stiprėjam sugebėjime save išreikšti mene. Naujos meno formos kyla Europoj, Amerikoj ir kitur, ir jokie netikri pranašai jų nesustabdys.

Nenuostabu, kad dvidešimtojo amžiaus pavyzdžiu pateikta iliustracija vaizduojanti pastatą, kuris to XX amžiaus neišreiškia, nes tai plieno skeletas, apvilktas jam svetimu viduramžių drabužiu. Tuo piktnaudojamos praeities architektūrinės formos ir daroma skriauda dabartiniam

laikotarpiui, kuris pasižymi naujų kelių ieškojimu pasikeitusiai laiko dvasiai išreikšti.

Autorius su dideliu nepasitenkinimu kaip pavyzdį pateikia namą ant stulpų, kaip kažką panašaus į paukščių lizdus (žinoma, jis nepaaiškina, kodėl namas neturėtų būti panašus į paukščių lizdą). Palyginimas gana vaizdingas. Prileiskime, kad šitas pavyzdys mums visiems nepatinka. Bet tai dar nėra pilnas dabartinės architektūros pavaizdavimas. O kur kiti kūriniai? Kur tokie vardai kaip Gropius, Neutra, Le Corbusier, Mies van der Rohe, Saarinen, Wright ir jų darbai? Nejaugi žmonės, nusipelnę pagarbos garso visam pasaulyje, mums, lietuviams, turėtų likti nepažįstami dėl objektyvios informacijos stokos.

Straipsnio autorius pranašauja renesansą. Tiesa, mes turime vadinamąjį "liaudies renesansą", kuris yra pilnam žydėjime už geležinės uždangos. Bet ten žmogaus kūryba yra sukaustyta, nes modernios architektūros šaknys glūdi demokratijoj. Jų "renesanso" pastatai yra diktatoriaus priespaudos liudininkai.

Ar tokios architektūros mes norime? Ne! Mes esam maža tauta — ir kūrybingumas yra mūsų jėga.

Mes parvešime šią enciklopediją į Lietuvą kaip brangią dovaną. Bet demokratijoj projektai yra tik pateikiami visuomenei, o visuomenė atlieka projektų atranką. Kokios architektūros galime tikėtis Lietuvoj, jei mūsų visuomenė bus šitaip informuojama? Nejaugi mes parvešime į namus protavimą, kuris būtų priešingas kūrybinei žmogaus galiai.

A. Žemaitis

Į V Y K I A I

• "Aidų" literatūros premijos komisija, susidedanti iš pirmininko Kazio Bradūno, sekretoriaus Pauliaus Jurkaus ir narių: Leonardo Andriekaus, Juozo Brazaičio, Antano Vaičiulaičio savo posėdyje balandžio 17 d. Brooklyne 500 dol. premiją paskyrė Alfonsui Nykai Niliūnui už poezijos knygą "Orfėjaus medis". Tai įvyko jau baigiant spausdinti šį "Aidų" numerį. Premija įteikta balandžio 25 d. Koncerte - Literatūros vakare. Platesnis aprašymas bus ateinantį kartą.

• Atstovų rūmai Kersteno komisijai paskyrė 150,000 dol. ir pritarė, kad jos tyrinėjimai apimtų ir kitas pavergtas tautas. Liudininkai bus apklausinėjami ne tik Amerikoje, bet ir kitose šalyse.

• Balandžio 10 d. Brooklyne į konferenciją buvo suvažiavę ALB Loko rytinių JAV valstybių bendruomenės atstovai. Aptarta daug organizacinių reikalų ir apsvarstyta ateities darbui planų. Konferencijoje dalyvavo 99 atstovai ir kelios dešimtys svečių. Prezidiumą sudarė prof. J. Puzinas, J. Šlepetys ir K. Mockus. Sekretoriais buvo V. Alksninis ir dr. A. Škėrys. Loko pirmininkas prel. J. Balkūnas savo pranešime atidengė kliūtis, sutiktas bendruomenę organizuojant. Buvo nusiskųsta lietuviška spauda, kuri trukdo darbą. Pabaigoje priimta atitinkamos rezoliucijos.

• Kun. Konstantinas Vasys, Worcesterio, Mass., Aušros Vartų lietuvių parapijos klebonas pakeltas prelatu. Naujasis prelatas yra žinomas visuomenininkas ir spaudos darbuotojas.

• Kovo 20 d. Paryžiuje įsikūrė "Prancūzija-Baltija" komitetas. Jo tikslas studijuoti klausimus, susijusius su Pabaltijo valstybėmis ir apie jas informuoti Prancūziją. Pirmininku išrinktas Ernestas Pezet, Prancūzijos senato vicepirmininkas.

• Kovo pradžioje į Jungtines Valstybes atvyko pranciškonų Ordino generalinis viršininkas Tėv. Augustinas Sepinski. Jis aplankė ir lietuvių pranciškonų vienuolynus, asmeniškai susipažindamas su jų veikla.

• Čikagoje Marquette parke statoma lietuvių bažnyčia, kurios lietuviškame stiliuje projektą darė archit. Jonas Mulokas, bus išpuošta lietuvių dailininkų bei skulptorių A. Galdiko, V. K. Jonyno, V. Kašubos darbais.

• Gegužės 8 d. 3 val. p.p. Weyhe Galerijoje New Yorke (794 Lexington Ave.) atidaroma dail. V. K. Jonyno darbų paroda, kuri tęsis iki birželio 5 d. Ištatoma akvarelės, medžio raižiniai, piešiniai. Dominuos peisažas. Parodą rengia Weyhe Galerija, viena iš pačių žymiausių New Yorke. Parodos proga išleistas katalogas.

• Dr. V. Dambrava perrinktas Tarptautinės Žurnalistų Sąjungos pirmininku New Yorke.

• Dail. K. Varnelis dekoruoja statomą Nekalto Prasidėjimo Seserų koplyčią Putname. Jau padaryti vidaus dekoravimo piešiniai. K. Varnelis Čikagoje turi bažnytinio meno studiją.

• Spaudos žiniomis Naujojoj Zelandijoj tėra tik apie 200 lietuvių, bet jie gerai reiškiasi organizacinėje veikloj.

• A. Kašubienė New Yorke keraminio meno 60 metinėje parodoje išstatė 2 glazūrinius darbus — šv. Jurgį ir "Lietuvių pasaką". Paskutinį darbą įsigijo Valiūnai New Yorke.

• R. Viesulas dalyvavo tarptautinėje religinės grafikos parodoje Cincinatti mieste. Dailininkas ten pasirodė su litografiniu darbu "Užgimimas". Parodoje buvo atstovaujam 20 kraštų iš Amerikos, Europos ir Azijos žemynų.

• Šiemet sausio mėn. dail. Viktorui Vizgirdai suėjo 50 metų amžiaus. Dailininkas Kauno meno mokyklą baigė 1926 m. Šios srities studijas dar gilino Paryžiuje. 1936-1938 m. buvo Lietuvos Dailininkų Sąjungos pirmininkas, vėliau Vilniaus Dailės Akademijos direktorius. Tremtyje — Dailės ir Amatų Institute Freiburge profesorius. Nuo 1937 metų dalyvauja meno parodose, visur susilaukdamas pripažinimo. Dailininko kūrinių turi Čiurlionio galerija Kaune, Vilniaus dailės muziejus, Rygos Dailės muziejus ir privačios kolekcijos M. A. Finstlerio Londone ir Kohlbergerio Vokietijoje. Dail. Viktoro Vizgirdos darbais šį rudenį bus iliustruotas vienas "Aidų" numeris.

• Verbų sekmadienio vak. Brooklyne Apreiškimo parapijos bažnyčioje įvyko religinis koncertas. Išpildyta "Septyni Kristaus Žodžiai". Chorui vadovavo P. Sakas, vargonais grojo J. Žukas. Koncerte dalyvavo ir Metropolitan Operos solistas Algirdas Brazis.

• Erdmonas Simonaitis, Mažosios Lietuvos Tarybos pirm. ir Vliko narys balandžio 11 d. atvyko į Jungtines Valstybes. Čia jis lankys didesnes lietuvių kolonijas. Anksčiau jis lankėsi Kanadoje.

• Vasario 16 ginazijos namams Toronto LB apylinkė pasiuntė 1500 dol. Jos vardu pavadinta viena gimnazijos klasė.

• Kun. K. Senkus, kuris studijuoja bažnytinę muziką Romoje, rengia didelį lietuvišką giesmyną.

• Prof. J. Puzinas pakviestas redaguoti Lietuvių Enciklopedijos trečiojo tomo, apimančio raidę E. Dr. V. Maciūnas redaguos specialų tomą apie Lietuvą bei jos kultūrą.

• Popiežiaus palaiminta Marijos statula keliauja po Amerikos lietuvių kolonijas. Ji visur pagarbiai priimama. Balandžio mėnesį iš rytinių valstybių statula atgabenta į New Yorko apylinkę.

R e d a g u o j a — Antanas Vaičiulaitis

R e d a k c i j o s n a r i a i — T. Leonardas Andriekus, O. F. M., Juozas Girnius, Alfonsas Nyka-Niliūnas

M e n i n ė p r i e ž i ū r a — Telesforas Valius

L e i d ž i a — Tėvai Pranciškonai

R e d a k c i j o s a d r e s a s **Antanas Vaičiulaitis,** 85-64 144th St., Jamaica 35, N. Y.

D a i l i n i n k o a d r e s a s — **Telesforas Valius,** 84 Pine Crest Rd., Toronto, Ont., **Canada**

A d m i n i s t r a c i j o s a d r e s a s — **Aidai,** 680 Bushwick Ave., Brooklyn 21, N. Y.

